

Archeologische evaluatie en
waardering van de abdijsite
van Munsterbilzen (Bilzen,
provincie Limburg)

Deel 1: Tekst

Archeologische evaluatie en waardering van de abdijsite van Munsterbilzen (Bilzen, provincie Limburg)

Deel I: Tekst

Colofon

Project

Archeologische evaluatie en waardering van de abdij site van Munsterbilzen
(Bilzen, provincie Limburg).

Opdrachtgever

Vlaamse Overheid, Agentschap Ruimte en Erfgoed

Opdrachtnemer

Triharch onderzoek & advies
Heuve 25
B-3071 Erps-Kwerps
BE 0817 490 759

telefoon: +32 (0)498 56 39 08
e-mail: info@triharch.be
België

Stuurgroep

Jozef Gyselinck, Els Maurissen, Maike Meijers, Dirk Pauwels, Walter Sevenants, Peter Van den Hove, Tim Vanderbeken, Werner Wouters .

Projectuitvoering & auteurs

Walter Sevenants, , Annika Devroe, Bram Vannieuwenhuyze.

© 2010 Vlaamse Overheid, Agentschap Ruimte en Erfgoed

Triharch aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag vermenigvuldigd of aangepast worden, opgeslagen worden in een geautomatiseerd gegevensbestand, en/of openbaar gemaakt worden in enige vorm of wijze ook, elektronisch, mechanisch, door fotokopie of enige andere wijze, zonder voorafgaandelijk toestemming van de opdrachtgever.

Inhoudsopgave

1	INLEIDING.....	8
1.1	KADER	8
1.2	LIGGING VAN DE ABDIJSITE VAN MUNSTERBILZEN	8
1.3	DOELSTELLING VAN DE OPDRACHT	10
1.4	AFBAKENING VAN HET STUDIEGEBIED	10
1.5	GEHANTEERDE AANPAK & METHODE.....	11
1.6	PROJECTORGANISATIE	12
2	RESULTATEN VAN HET ONDERZOEK	14
2.1	JURIDISCHE CONTEXT	14
2.1.1	GRONDPOSITIE	14
2.1.2	PLANOLOGISCHE SITUATIE	14
2.1.3	ONROEREND ERFGOED.....	15
2.2	RUIMTELIJKE CONTEXT	17
2.2.1	METHODOLOGIE.....	17
2.2.2	MORFOLOGIE EN LANDSCHAPPELIJKE POSITIE VAN DE SITE.....	17
2.2.3	HISTORISCHE CONTEXT.....	18
2.3	BUREAUSTUDIE	20
2.3.1	DIGITAAL HOOGTEMODEL VLAANDEREN	20
2.3.1.1	Methodologie.....	20
2.3.1.2	Macro-schaalniveau	20
2.3.1.3	Meso-schaalniveau.....	20
2.3.2	INVENTARISATIE & ANALYSE VAN DE HISTORISCHE STUDIES	21
2.3.2.1	Inventarisatie van de historische studies	21
2.3.2.2	Analyse van de historische studies.....	23
2.3.3	INVENTARISATIE & ANALYSE VAN DE CARTOGRAFISCHE & ICONOGRAFISCHE BRONNEN	34
2.3.3.1	Methodologie.....	34
2.3.3.2	Inventarisatie van de cartografische en iconografische bronnen.....	35
2.3.3.3	Analyse van de cartografische en iconografische bronnen	36
2.3.4	INVENTARISATIE EN ANALYSE VAN DE ARCHEOLOGISCHE WAARNEMINGEN & STUDIES.....	64
2.3.4.1	Methodologie.....	64
2.3.4.2	Archeologische waarnemingen & vondsten binnen het studiegebied	65
2.3.4.3	Archeologische waarnemingen in de omgeving van het studiegebied	84
3	SAMENVATTING VAN DE RESULTATEN VAN HET BUREAUONDERZOEK	86
4	CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN	90
4.1	AFBAKENING VAN “DE SITE VAN MUNSTERBILZEN”	90
4.2	WAARDERING VAN DE ABDIJSITE VAN MUNSTERBILZEN.	90
4.2.1	INHOUDELIJK WAARDE	90
4.2.1.1	Criterium 1: zeldzaamheid	90
4.2.1.2	Criterium 2: representativiteit	91
4.2.1.3	Criterium 3: wetenschappelijk potentieel.....	91
4.2.1.4	Criterium 4: context	92
4.2.2	VORMELIJKE WAARDE	93

4.2.2.1	Criterium 5: Bewaringstoestand	93
4.2.3	BELEVINGSWAARDE.....	94
4.2.3.1	Criterium 6: waarneembaarheid.....	94
4.3	AANBEVELINGEN	94
4.3.1	BESCHERMING & AFBAKENING BESCHERMINGSZONE(S).....	94
4.3.2	BEHEERSMAATREGELEN	95
4.3.3	VERDER ONDERZOEK	95
5	<u>AFKORTINGEN.....</u>	<u>96</u>
6	<u>BIBLIOGRAFIE.....</u>	<u>97</u>
6.1	BOEKEN EN ARTIKELS	97
6.2	WEBSITES.....	99
7	<u>VERKLARENDE WOORDENLIJST.....</u>	<u>101</u>
	<u>BIJLAGEN .....</u>	<u>102</u>
BIJLAGE 1:	ARCHEOLOGISCHE PERIODEN	102
BIJLAGE 2:	CHRONOLOGISCHE LIJST VAN DE CARTOGRAFISCHE EN ICONOGRAFISCHE BRONNEN	103
BIJLAGE 3:	LIJST ZWART-WIT FOTO'S EN PRENTKAARTEN	110
BIJLAGE 4:	OVERZICHT ICONOGRAFISCH EN CARTOGRAFISCH MATERIAAL PER BOUWKUNDIG/RUIMTELIJK ELEMENT....	112

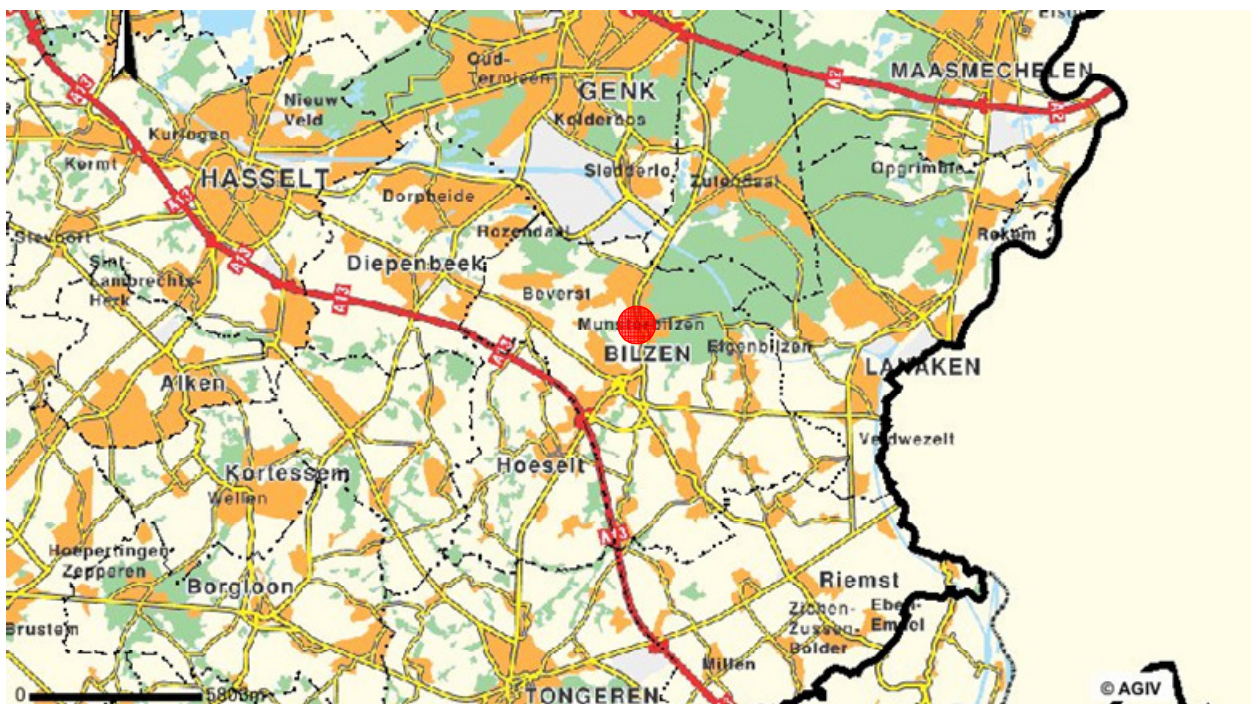
1 Inleiding

1.1 Kader

Het onderzoeks- & adviesbureau Triharch heeft in de loop van 2010 in opdracht van het Agentschap Ruimte en Erfgoed een archeologische studie uitgevoerd in functie van een eventuele wettelijke bescherming van de abdij van Munsterbilzen te Bilzen (provincie Limburg). Dit rapport is de neerslag van dit onderzoek.

1.2 Ligging van de abdij van Munsterbilzen

De abdij van Munsterbilzen is gelegen op het grondgebied van de gemeente Bilzen, gelegen tussen Hasselt, Tongeren en Maasmechelen in de provincie Limburg (Figuur 1).

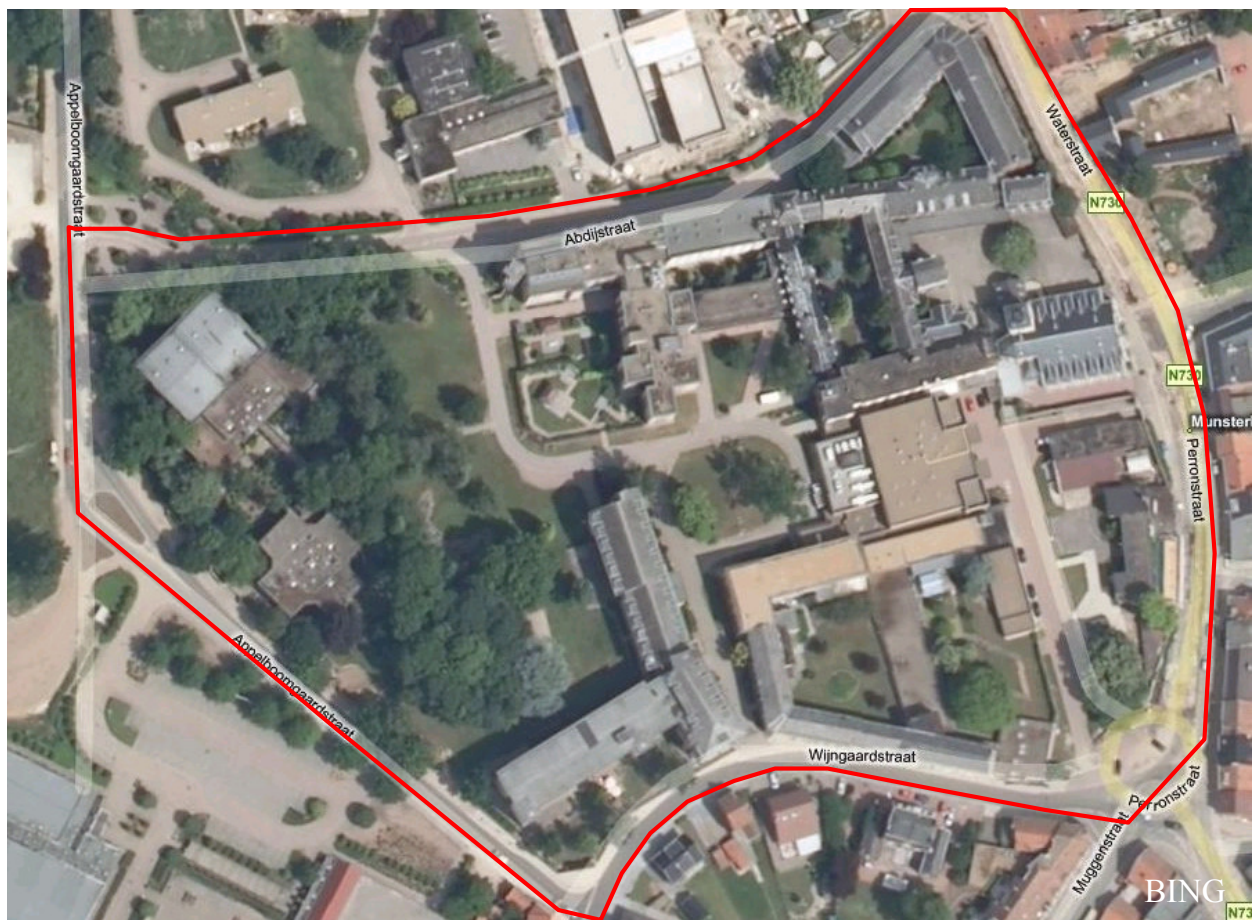
Figuur 1. Ligging van de abdij van Munsterbilzen te Bilzen (rode cirkel).

Het studiegebied omvat het deel van het centrum van Munsterbilzen dat omsloten wordt door de Appelboomgaardstraat, de Wijngaardstraat, de Perronstraat, de Waterstraat en de Abdijstraat. Het gebied omvat het zuidelijk deel van de St.Jozefskliniek, de parochiekerk en de voormalige meisjesschool van de abdij (Figuur 2, Figuur 3).

Figuur 2. Ligging van de abdijsite van Munsterbilzen met aanduiding van de parochiekerk van Munsterbilzen (geel vlak) en de afbakening van het studiegebied (rode lijn).

Figuur 3. Afbakening van het studiegebied (rode lijn) op basis van de orthofoto van www.bing.com/maps.

1.3 Doelstelling van de opdracht

De primaire doelstelling van deze studie is een archeologische evaluatie en waardering van de abdij site van Munsterbilzen te Bilzen. Het resultaat van dit onderzoek kan door het Agentschap Ruimte & Erfgoed meegenomen worden in een afweging of voor deze site een beschermingsprocedure wordt ingezet. Indien dit het geval is, vormt dit eindrapport de basis voor de historische en archeologische toelichtingsnota bij het beschermingsdossier.

Om aan deze doelstelling te voldoen, wordt het gebied onderzocht op de aanwezigheid van archeologische monumenten, o.a. op basis van vroegere archeologische vondsten en opgravingen. Deze worden dan gewaardeerd in functie van vastgelegde beschermingscriteria, onderverdeeld naar de inhoudelijke waarde, de vormelijke waarde en de beleevingswaarde. Daarbij wordt geprobeerd om een antwoord te formuleren op de volgende vragen:

1. In welke mate is de archeologische site uniek voor Vlaanderen, voor een bepaalde periode en/of binnen een bepaalde geografische regio?
2. In hoeverre is de site kenmerkend voor een bepaalde geografische regio en/of periode?
3. Is er recent onderzoek naar vergelijkbare monumenten uit dezelfde periode, al dan niet binnen dezelfde geografische regio?
4. Heeft het archeologisch monument een meerwaarde op grond van de archeologische en/of landschappelijke context waarin het zich bevindt?
5. In welke mate is de archeologische site nog niet verstoord en in welke mate is het archeologische vondstenmateriaal nog in zijn oorspronkelijke positie aanwezig?
6. In welke mate is het archeologische vondstenmateriaal nog bewaard gebleven?
7. Bevindt de site zich in een voldoende stabiele omgeving?
8. Is het monument visueel herkenbaar in het landschap en wat is de relatie met de omgeving?
9. Roept het monument voor een gemeenschap een herinnering op aan het verleden?

Afgeleide doelstellingen binnen de opdracht zijn het formuleren van aanbevelingen voor

- al dan niet wettelijke bescherming van de site en afbakening van een eventuele beschermingszone;
- beheersmaatregelen;
- ontsluiting;
- verder onderzoek.

1.4 Afbakening van het studiegebied

Bij de start van het onderzoek omvatte het studiegebied de kadastrale percelen Bilzen, 3de afdeling, sectie A, nummers 541z, 544m, 538c, 541v, 541y, 572p, 586k, 579n en de delen van de omliggende openbare wegen, nl. de Abdijstraat, de Waterstraat, de Perronstraat, de Wijngaardstraat en de Appelboomgaardstraat (kaart 1).

De totale oppervlakte van het onderzoeksgebied bedraagt 5,3 ha inclusief gedeelten openbare weg, en 4,2 ha (exclusief gedeelte openbare weg).

1.5 Gehanteerde aanpak & methode

In functie van de doelstellingen van het onderzoek werd de juridische, ruimtelijke, historische, iconografische & cartografische en archeologische kennis van het studiegebied verzameld en verwerkt. Hiervoor werd een inventaris van de bronnen over het studiegebied opgesteld. Deze bronnen omvatten: literatuur over landschap en bodem, historische studies, historische kaarten en iconografische bronnen, DHM, vroegere archeologische waarnemingen, mondelinge informatie van betrokkenen. Op basis van een analyse van deze bronnen werden indirecte aanwijzingen verzameld over eventuele ligging, aard, datering en bewaringstoestand van archeologische resten in dit gebied. Ook werd een eerste idee gevormd van het fysische milieu waarbinnen archeologische resten zich zouden kunnen bevinden. De archeologische erfgoedwaarden van de Abdij site werden getoetst aan de beschermingscriteria van archeologische monumenten. Hierbij ligt de nadruk op de inhoudelijke en vormelijke criteria. Hierbij wordt de situatie van de Abdij site van Munsterbilzen vergeleken met gelijkaardige abdij sites in Vlaanderen. Op basis van de resultaten van dit onderzoek wordt de te beschermen site afgebakend op basis van het huidige kadaster. De afbakening wordt op kaart gevisualiseerd. Ook worden de zones aangeduid waar eventueel verder onderzoek wordt geadviseerd. Verder worden aanbevelingen geformuleerd naar beheer en ontsluiting van de Abdij site en aanvullend onderzoek.

Binnen het onderzoek worden de volgende **schaalniveaus** gehanteerd:

- **Macro:** de positie van de Abdij site binnen een ruimer geografisch en historisch kader (vb. de ruimtelijke relatie van de Abdij site tot het landschap met zijn bestuurlijke en kerkelijke centra in de onmiddellijke omgeving)
- **Meso:** de Abdij site zelf, inclusief de morfologie van de structuurbepalende elementen (wegen, nutsvoorzieningen en gebouwen)
- **Micro:** een structuurbepalend onderdeel van de Abdij site (vb. een gebouw, een archeologische structuur)

De juridische context van de Abdij site wordt vastgelegd op meso-schaal, de ruimtelijke én historische context op meso- én macroschaal. Op basis van een lokalisatie en evaluatie van de oude archeologische waarnemingen (op micro-schaal) enerzijds en een “digitale thematische deconstructie” (DTD) van cartografische en iconografische bronnen (op micro-schaal) anderzijds wordt het vastgestelde archeologisch erfgoed van de Abdij site beschreven en gewaardeerd i.f.v. de beschermingscriteria. De kwaliteit van de cartografische en iconografische analyse wordt geijkt aan de nog bestaande bouwhistorische resten en vastgestelde archeologische structuren.

De volgende **kenmerken** van de Abdij site worden **diachroon** (fasering en datering) beschreven en, voor zover voldoende informatie aanwezig en haalbaar, in kaarten gevisualiseerd:

- Horizontale omvang van de Abdij site
- Verticale omvang van de Abdij site, meer bepaald de vastgestelde en verwachte diepte van de archeologische relicten in de bodem
- Ligging, morfologie en aard van de structuurbepalende elementen van de Abdij site (wegen, infrastructuur en gebouwen)
- Ligging, aard en verwachte bewaringstoestand van de vastgestelde en verwachte archeologische lagen en structuren in de ondergrond
- Ruimtelijke en historische context op hoofdlijnen van de Abdij site binnen de onmiddellijke omgeving en binnen het Vlaams Gewest.

1.6 Projectorganisatie

Het onderzoek is een studieopdracht uitgeschreven door het Agentschap Ruimte en Erfgoed¹, op 23/10/2009 toegekend aan het archeologisch onderzoeks- & adviesbureau Triharch. Het onderzoek liep van 12/02/2010 (startvergadering stuurgroep) tot en met 10 september 2010 (eindvergadering stuurgroep).

Het onderzoek werd uitgevoerd onder begeleiding van een stuurgroep, waarin de volgende personen permanente zitting hadden:

- Jozef Gyselinck, gewestelijk Erfgoed Ambtenaar bij de Vlaamse Overheid, Beleidsdomein Ruimtelijke Ordening, Woonbeleid en Onroerend Erfgoed, agentschap Ruimte en Erfgoed Afdeling Limburg
- Maïke Meijers, politiek vertegenwoordigster van het stadsbestuur van Bilzen en voorzitter van Zolad+
- Els Maurissen, ambtelijk vertegenwoordigster van de stadsadministratie van Bilzen
- Dirk Pauwels, erfgoedonderzoeker bij het Vlaams Instituut voor Onroerend Erfgoed
- Walter Sevenants, zaakvoerder van Triharch en projectleider
- Peter Van den Hove, archeoloog - adjunct van de directeur bij de Vlaamse Overheid, Beleidsdomein Ruimtelijke Ordening, Woonbeleid en Onroerend Erfgoed, agentschap Ruimte en Erfgoed
- Tim Vanderbeken, intergemeentelijk erfgoedconsulent archeologie bij ZOLAD+, de intergemeentelijke projectvereniging voor Onroerend Erfgoed van Bilzen, Lanaken, Riemst
- Werner Wouters, disciplinecoach archeologie - adjunct van de directeur bij de Vlaamse Overheid, Beleidsdomein Ruimtelijke Ordening, Woonbeleid en Onroerend Erfgoed, Agentschap Ruimte en Erfgoed, leidend ambtenaar voor deze opdracht.

Het project kwam tot stand dankzij de samenwerking van verscheidene personen en instanties in een projectteam. De volgende personen maakten hier deel van uit:

- Annika Devroe (Triharch);
- Walter Sevenants (Triharch);
- Dr. Bram Vannieuwenhuyze (Universiteit Gent).

In het project werd beroep gedaan op de inzet van nog vele andere personen en instanties. Zo werden alle eigenaars en pachters van de percelen binnen het studiegebied geïnformeerd over het project, maar ook om informatie in te winnen over eventuele vroegere archeologische vondsten, ontwikkelingsplannen voor de site, ..., meer bepaald zuster Ann Doomen (Vereniging Zusters van St. Jozef), Petrus Kerkhofs (kerkfabriek van de parochie O.L.V Hemelvaart Munsterbilzen) en Marcel Claes (administratief directeur van de Vereniging Medisch Centrum St. Jozef).

De volgende personen werden bevraagd over eventuele vroegere archeologische waarnemingen en de bewaarplaats van deze vondsten en opgravingsarchieven: Jacqueline Luyck (weduwe Vanvickenroye), weduwe Van Heusden, Jean-Louis Soubon (amateur-archeoloog Bilzen), Prof. Dr. Marc Lodewijckx (KULeuven), Jean-Marie Withofs (Heemkundige Kring Landrada), Jeu Wijnen (Heemkundige Kring Landrada), Alain Vanderhoeven (VIOE), Marc Van Nerum (notaris), Guido Creemers (PGRM tongeren), Igor Van Den Vonder (PGRM Tongeren), Linda Bogaert (PGRM Tongeren), Harrie Stienaers (Heemkring van Hamont-Achel),

---

¹ In 2009 nog Agentschap R-O Vlaanderen Onroerend Erfgoed.

Jean-Pierre Sleurs (Grevenbroekmuseum Hamont-Achel), Guy De Boe (directeur van het voormalige Instituut voor het Archeologisch Patrimonium (IAP)).

De volgende personen werden gecontacteerd omwille van hun expertise in de middeleeuwen in het algemeen en de abdijsite van Munsterbilzen in het bijzonder: Karel Verhelst (diensthoofd Historisch Informatiepunt Limburg Provinciale Bibliotheek Limburg), Johan Van der Eycken (Rijksarchief te Hasselt), Caroline Vandegehuchte (Studiebureau Monumentenzorg).²

---

² Aan iedereen een oprechte dank voor de bijdrage aan dit project.

2 Resultaten van het onderzoek

2.1 Juridische context

2.1.1 Grondpositie

De kadastrale percelen binnen het studiegebied behoren toe aan en zijn in gebruik door vier verschillende natuurlijke en/of rechtspersonen (Figuur 4, kaart 1):

- De Vereniging van de Zusters van Sint-Jozef
- De stad Bilzen
- De kerkfabriek van de parochie O.L.V Hemelvaart Munsterbilzen
- De Vereniging Medisch Centrum Sint-Jozef

De Appelboomgaardstraat en Abdijstraat zijn gemeentewegen. De Waterstraat, Wijngaardstraat en Perronstraat zijn gewestwegen.

Perceel	Grondpositie	Naam
541z (= 541a2)	eigenaar:	vereniging zusters van St. Jozef
544m	eigenaar:	Stad Bilzen
	gebruiker:	
538c	eigenaar:	kerkfabriek van de parochie O.L.V Hemelvaart Munsterbilzen
541v	eigenaar:	vereniging zusters van St. Jozef
	gebruiker:	
541y	eigenaar:	vereniging medisch centrum St. Jozef
572p	eigenaar:	vereniging zusters van St. Jozef
	gebruiker:	vereniging medisch centrum St. Jozef
586k	eigenaar:	vereniging zusters van St. Jozef
	gebruiker:	vereniging medisch centrum St. Jozef
579n	eigenaar:	vereniging zusters van St. Jozef
	gebruiker:	vereniging medisch centrum St. Jozef

Figuur 4. Eigenaars en gebruikers van de kadastrale percelen binnen het studiegebied.

2.1.2 Planologische situatie

De kadastrale percelen van het studiegebied staan op het gewestplan ingekleurd als “gebieden voor gemeenschapsvoorzieningen en openbare nutsvoorzieningen”.

Er is eveneens een BPA van toepassing, zijnde het BPA Centrum Munsterbilzen Partiële Herziening en Uitbreiding, goedgekeurd op 21/03/2005. Deze wijzigt het gewestplan.

PSK Architecten heeft in opdracht van het Medisch Centrum Sint-Jozef een masterplan voor de verdere ontwikkeling van het ziekenhuis ontwikkeld. Dit masterplan is sinds een paar jaar in uitvoering.

2.1.3 Onroerend erfgoed

Volgens de **databank van het Beschermd Erfgoed**³ zijn het oud gemeentehuis (BM 29/04/1976 DL000915), en de abdissenresidentie en de kapittelkerk (BM 9107/2003 DL001932 = DL2308) als monument beschermd (kaart 1). De abdij site is dus niet als archeologische zone beschermd (ook al werden de substructies van de kapittelkerk opgenomen in de bescherming als monument).

Het kasteel Edelhof en de bijgebouwen zijn beschermd als monument, het park als stadsgezicht. Deze grenzen in het noordoosten aan het studiegebied (Figuur 5).

Gemeente	Afd.	Sectie	Nrs	Type Object	Omschrijving	Dossier-nummer	Object-nummer	Datum besluit	Datum BS
Binnen studiegebied:									
Bilzen	-	A	544m	monument	Oud gemeentehuis, eertijds meisjesschool	DL000165	OL000915	29/04/1976	22/06/1976
Bilzen	3	A	538c, 541v deel, 541x deel	monument	18de eeuwse abdissenresidentie, ondergrondse substructies kapittelkerk, van vml. O.L.V. kerk, ...	DL002308	OL001932	9/07/2003	27/02/2004
Grenzend aan het studiegebied:									
Bilzen	3	B	786g, 786k, 786l	monument	Kasteel Edelhof + Dienstgebouwen	DL002001	OL000085	5/08/1996	28/11/1996
Bilzen	3	B	730g, 740b, 757d2, 757e2	stadsgezicht	Het park van het kasteel Edelhof	DL002001	OL000086	5/08/1996	28/11/1996

Figuur 5. Wettelijk beschermd erfgoed binnen en grenzend aan het studiegebied.

Het abdijcomplex van Munsterbilzen is opgenomen in de **Vastgestelde Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed**⁴, meer bepaald (kaart 1):

- Gebouw Perronstraat 1 (voormalige meisjesschool van de abdij) (18de eeuw)
- Omheining (20ste eeuw) met ingemetselde gevelstenen (17de – begin 18de eeuw)
- Abdissenkwartier (17de – 20ste eeuw)
- Gebouwen van de psychiatrische instelling (eind 19de eeuw)
- De speelplaats en schoolgebouwen (begin 20ste eeuw)

Grenzend aan het studiegebied, staan nog een aantal gebouwen vermeld in de Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed:

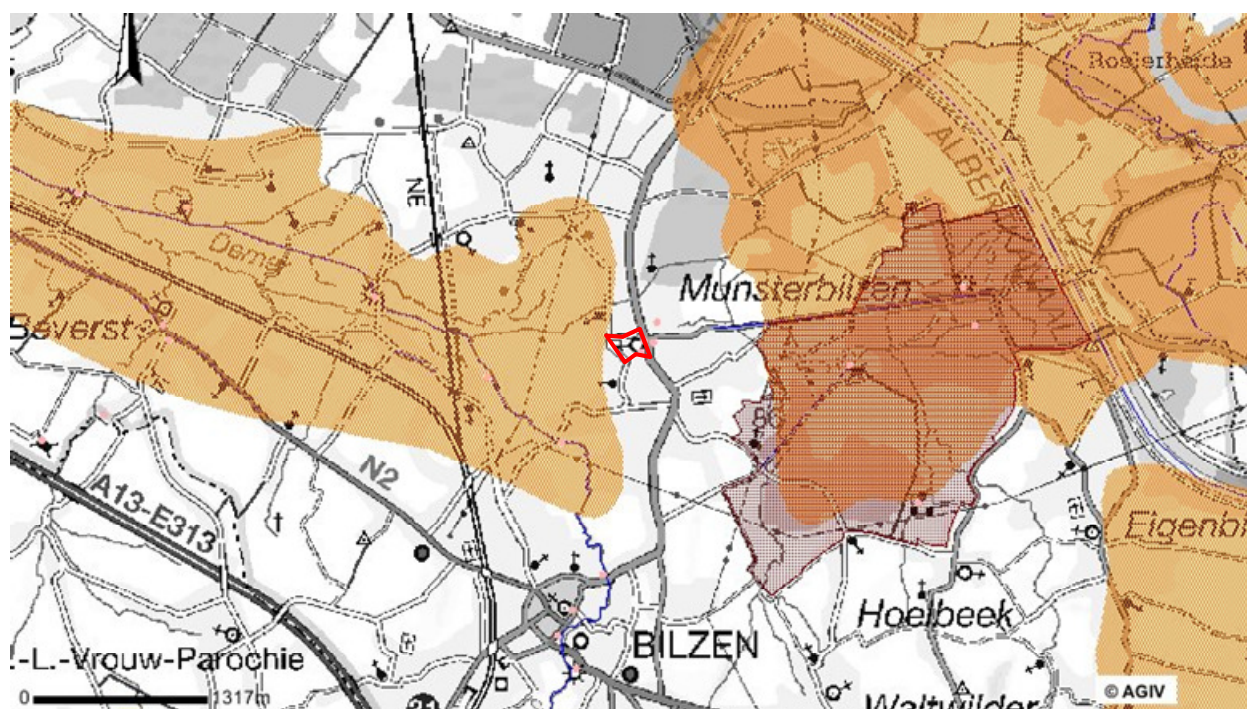
- Abdijsstraat 5: *onbelangrijk* (sic) huis met ingemetselde gevelstenen (17de eeuw)
- Perronstraat 10: Breedhuis van het enkelhuistype (17de – 18de eeuw)
- Perronstraat 20: Breedhuis van het enkelhuistype (17de – 19de eeuw)
- Perronstraat 22: gebouw met gevelsteen (17de eeuw ?)
- Wijngaardstraat 8: voormalig gemeentehuis (4de kwart 19de eeuw)

Volgens de Landschapsatlas bevinden er zich geen lijnrelicten binnen het studiegebied⁵. Een paar puntrelicten zijn aanwezig. Het studiegebied zelf maakt geen deel uit van een relictzone of ankerplaats (Figuur 6).

³ <http://www.erfgoed.net/beschermingen/bgeo.php>

⁴ <http://inventaris.vioe.be/dibe/relict/735>

⁵ <http://geo-vlaanderen.gisvlaanderen.be/geo-vlaanderen/landschapsatlas/#>

Figuur 6. Punt-, lijn & zonerelecten en ankerplaatsen (okertinten) in de omgeving van het studiegebied (rode lijn) op basis van de Landschapsatlas. (Onderkaart: AGIV)

2.2 Ruimtelijke context

2.2.1 Methodologie

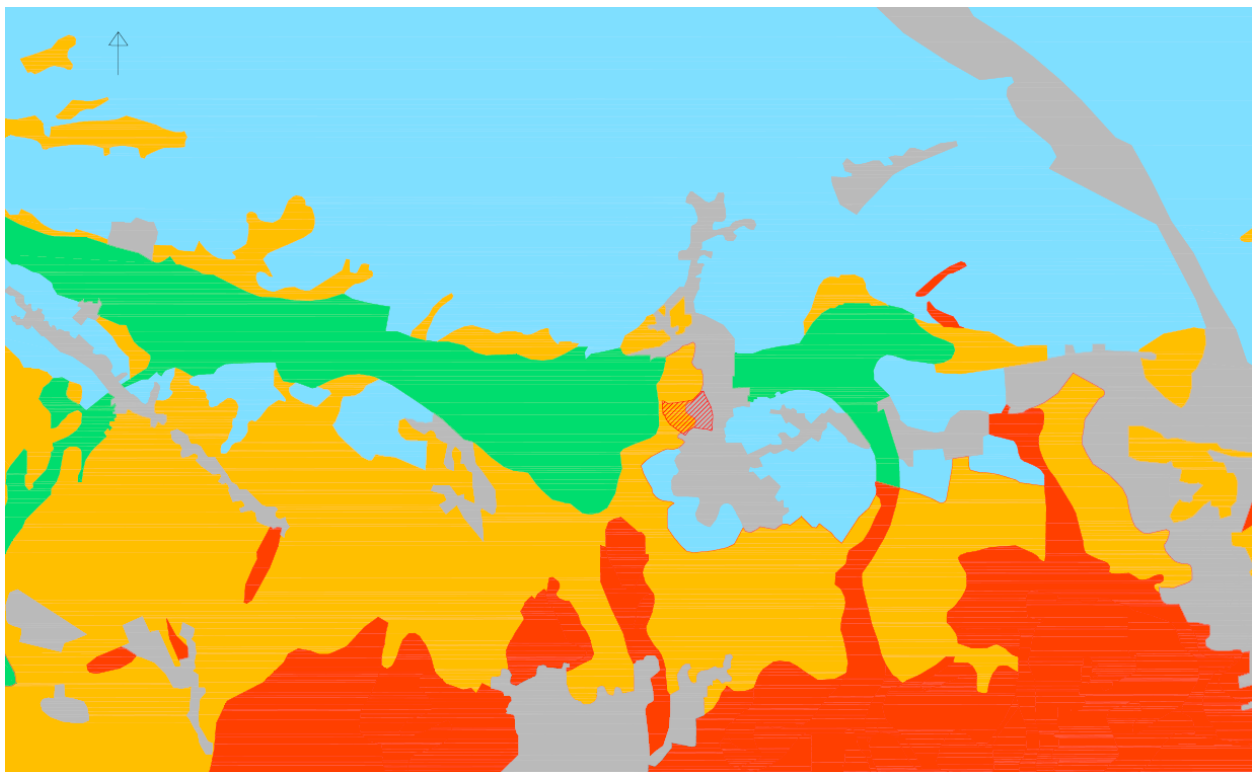
Van de abdijsite werd een basiskaart gecreëerd waarop de structuurbepalende elementen (wegen en gebouwen), de percelering en de grens van het studiegebied werd opgenomen (kaart 1). De elementen van deze basiskaart werden samengesteld op basis van de KADSCAN-informatie (kadastrale percelen, gebouwen, wegen) (AGIV) en de vroegere topografische opmetingen uitgevoerd door PSK Architecten in opdracht van het St. Jozefziekenhuis.

Deze kaart wordt als onderkaart gebruikt voor de visualisering van de resultaten van het verdere onderzoek (vroegere archeologische waarnemingen, cartografische/iconografische analyse, ...).

De morfologie en de landschappelijke positie van de abdijsite worden beschreven. Hierbij worden enkel het fysische milieu (geomorfologische, hydrologische en pedologische situatie) en de structuurbepalende antropogene elementen (wegen, infrastructuur, nederzettingen, ...) betrokken. Hiervoor werden de courant beschikbare kaarten en plannen geraadpleegd (AGIV) en de resultaten van cartografische en iconografische analyse gebruikt. Deze informatie werd op kaart gevisualiseerd.

2.2.2 Morfologie en landschappelijke positie van de site

Munsterbilzen bevindt zich op het snijpunt van drie verschillende landschappelijke eenheden: in het zuiden de vruchtbare Haspengouwse leemplateaus, in het noorden de zandige gronden van de Kempen en in het oosten de Maasvallei (Figuur 7).

Figuur 7. Vereenvoudigde weergave van de bodemkaart met aanduiding van het onderzoeksgebied (rood gearceerd). Blauw: zand, groen: klei, oker: zandleem, oranje: leem. (Onderkaart: AGIV)

In het dorp van Munsterbilzen stromen 2 beken: de Zuetendaalbeek en de Elsterbeek, die langs de site samenkomen in de Molenbeek, die zelf in de Demer uitmondt. Het adellijk damesstift zelf was gelegen op een lage heuvelrug, die aan de noordelijke zijde afhelde in de richting van de Molenbeek en de aanpalende weilanden.⁶

2.2.3 Historische context⁷

De stiftsite van Munsterbilzen bevindt zich middenin het centrum van de huidige dorpskern van Munsterbilzen. Volgens de overgeleverde traditie bouwde Landrada, na een goddelijk visioen gekregen te hebben, een kerk of kapel in de bossen van Belisia, die later toegewijd zou worden aan Onze Lieve Vrouw⁸. Rond de kerk werd een vrouwenklooster opgericht waarvan Landrada de eerste abdis zou zijn geweest. In de literatuur is geen rechtlijnigheid wat betreft de stichtingsdatum van het gebedshuis en de kloosters, maar algemeen beschouwd kan de stichting waarschijnlijk in de tweede helft van de 7de eeuw geplaatst worden⁹. Tussen het jaar 600 en 700 ontstonden in de streek, naast Munsterbilzen, twee nieuwe religieuze centra in de omgeving van een beek of rivier: Wintershoven en Sint-Truiden¹⁰.

Het klooster werd circa 880 verwoest door de Noormannen, waarna het tot 950-986 verlaten bleef. In het begin van de 11de eeuw wordt de abdij in de archiefdocumenten "*ecclesia (monasterium) Sancti Amoris*" genoemd. Deze benaming verwijst naar de nieuwe kerk, die vóór 1040 ten zuiden van de O.L.Vrouwekerk werd gebouwd. De oude kerk werd bestemd als parochiekerk voor de omwonende boeren en het personeel van de abdij¹¹.

Vanaf het ontstaan van de abdij, in de tweede helft van de 7de eeuw, volgden de zusters de regel van Benedictus waarbij hun dagelijks bestaan gegarandeerd werd door de inkomsten van de abdijgoederen. In het begin van de 12de eeuw kwam hier echter verandering in door enkele opmerkelijke wijzigingen. Zo werd de kloostergemeenschap geseculariseerd en kan men spreken van een damesstift. Bovendien werden de inkomsten van de abdijgoederen in twee verdeeld, waarbij één deel voorbehouden was voor de abdis en het ander deel voor de kanunnikessen en kanunniken¹². Vanaf dat moment kwam het stift bovendien onder de voogdij van de graven van Loon te staan, nadat deze een hele reeks kleinere territoria tot een groter geheel, het Land van Loon, konden verenigen. En amper anderhalve eeuw verder, toen de strijd om de Loonse opvolging losbarstte, kwam het onder het gezag van de prins-bisschoppen van Luik.

Tussen de 16de en 18de eeuw voelde het net als vele andere instellingen en mensen de economische crisis die onze gebieden toen troffen, al bevatte deze periode uiteraard ook enkele kortstondige bloeiperiodes.

Na de Franse Revolutie (1789) werd de abdij bewoond door de abdis, Marie-Thérèse barones van Bentinck, 23 kanunnikessen, 4 kanunniken en 15 kerkdienaren. Enkele dagen na de slag bij Jemappes in 1792 besloot men een onderkomen te zoeken in Maastricht. In 1793, na de slag van Neerwinden, konden de abdis en kanunnikessen al terugkeren naar de abdij. Datzelfde jaar

⁶ VAN DER EYCKEN & VAN DER EYCKEN 2000, p. 107.

⁷ Op basis van de gangbare theorieën omtrent de stichting en de geschiedenis van de abdij site. Voor een kritische evaluatie hiervan, zie "Inventarisatie & analyse van de historische studies".

⁸ De oudste vermelding van 'Belisie' dateert van 980 (GYSSSELING 1960, p. 724).

⁹ VANDEGEHUCHTE 1999, p. 3-4.

¹⁰ VANDEGEHUCHTE 1999, p. 2.

¹¹ VANDEGEHUCHTE 1999, p. 4.

¹² VANDEGEHUCHTE 1999, p. 5-6.

werden de kloostergebouwen evenwel vernield door de Fransen en moesten de bewoonsters elders onderdak zoeken. Deze gebeurtenis betekende het einde van het adellijk kapittel¹³.

Na de opheffing van de abdij werd het complex in vier loten verkocht¹⁴:

1. Het abdisshuis, de bakkerij, de opslagplaats voor kolen, de binnenplaats, de siertuin (bereikbaar vanuit het salon van de abdis; voorzien van een waterpartij, visvijver, bomen en struiken), het perk, de groentetuin, de laan en de boomgaard, gelegen in het midden van de laan¹⁵;
2. Diverse gebouwen, zoals de galerij, het woongedeelte boven de koetshuizen, de woning van de dekenes, het gebouw op de kleine binnenplaats, de kleine binnenplaats, de stifts- of kapittelkerk en de tuin, aansluitend bij de woning van de dekenes¹⁶;
3. De binnenplaats, één van de woongedeelten van het kanunnikessenhuis en de tuin (begrensd door de omheiningsmuur, de voorgevel van het kanunnikessenhuis en door de lijn, vertrekkende van de hoek van de muur naar de plaats waar een inham is naar de straat toe)¹⁷;
4. De grote binnenplaats, twee woongedeelten van het kanunnikessenhuis, het erf, de stallen, koetshuizen en de schuur, de kleine boomgaard naast de stallen en de koetshuizen en een stuk tuin van de woning van de dekenes en van het kanunnikessenhuis¹⁸.

In 1851 werd de oude O.L.Vrouwekerk afgebroken en werd begonnen aan de bouw van een nieuwe parochiekerk o.l.v. architect Jaminé.

De Overste, Augustine Battut, kocht in 1895 alle gebouwen van de voormalige abdij om er een lagere meisjesschool te huisvesten en geesteszieke vrouwen te verzorgen. Een jaar later werd het gebouwenbestand uitgebreid voor de opvang van geesteszieken¹⁹. In de loop der jaren werd vrijwel het hele terrein volgebouwd²⁰.

Doordat de parochiekerk deel uitmaakte van het stift is de historiek van de site innig vermengd met de dorpsgeschiedenis. Dat blijkt trouwens uit het feit dat de abdis niet alleen hoofd van het stift was, maar tot aan het einde van het Ancien Régime (en de toenmalige afschaffing van de klerikale instellingen) binnen het dorp de plak zwaaide. Deze situatie heeft uiteraard tot gevolg dat de historiek van de site zeer divers kan zijn. Het dagelijkse leven binnen het stift was geen geïsoleerd eiland binnen een stad of op het platteland, maar was innig verbonden met de gebeurtenissen in het gehele dorp. Wie de geschiedenis van het stift wil achterhalen, dient dus ook oog te hebben voor de algemene dorpsgeschiedenis van Bilzen. We hebben dit gedaan door niet enkel gebruik te maken van de interne archieven en documenten van het stift, maar ook bronnen van buitenaf in het onderzoek te brengen. Het adellijk damesstift van Munsterbilzen is bovendien samen met de benedictijnerabdij van Sint-Truiden, de cisterciënzerinnenabdij van Herkenrode, de Duitse Orde van Alden Biesen en het kapittel van Sint-Servaas te Maastricht één van de vijf belangrijkste kerkelijke instellingen die een diepe

¹³ VANDEGEHUCHTE 1999, p. 7-8.

¹⁴ In het Rijksarchief van Maastricht wordt een plaatsbeschrijving van de abdij bewaard zoals ze er op het einde van de 18de eeuw moet uitgezien hebben. Hoewel zowel het exterieur als interieur besproken wordt, is het moeilijk de vier loten exact te lokaliseren.

¹⁵ VANDEGEHUCHTE 1999, p.15-18.

¹⁶ VANDEGEHUCHTE 1999, p. 18-20.

¹⁷ VANDEGEHUCHTE 1999, p. 20-21.

¹⁸ VANDEGEHUCHTE 1999, p.21-23.

¹⁹ VANDEGEHUCHTE 1999, p. 14.

²⁰ VAN DER EYCKEN & VAN DER EYCKEN 2000, p. 27.

stempel hebben gedrukt op het dagelijkse leven in een groot deel van Haspengouw en de Kempen tijdens het Ancien Régime²¹.

2.3 Bureaustudie

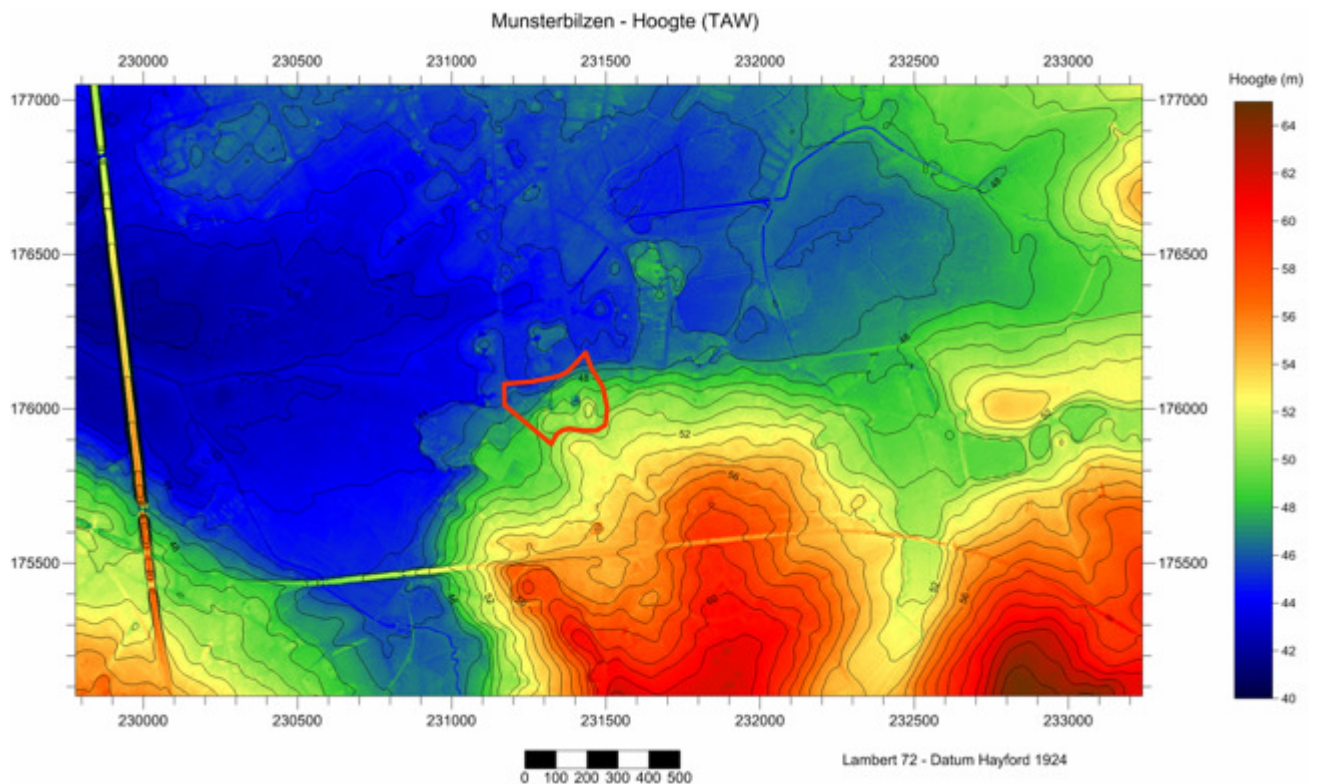
2.3.1 Digitaal Hoogtemodel Vlaanderen

2.3.1.1 Methodologie

Het Digitaal Hoogtemodel Vlaanderen werd bestudeerd met het oog op het inpassen van het studiegebied in een breder ruimtelijk kader (macro-niveau), het creëren van een basiskaart (macro) en het opsporen van archeologische relictten en het zoeken naar verklaringen voor vaststellingen uit andere onderzoeken (meso-schaal).

2.3.1.2 Macro-schaalniveau

Op macro-schaalniveau is de ligging van de abdij site binnen het landschap duidelijk herkenbaar. De site bevindt zich net op de rand van de Molenbeekvallei (Figuur 8).

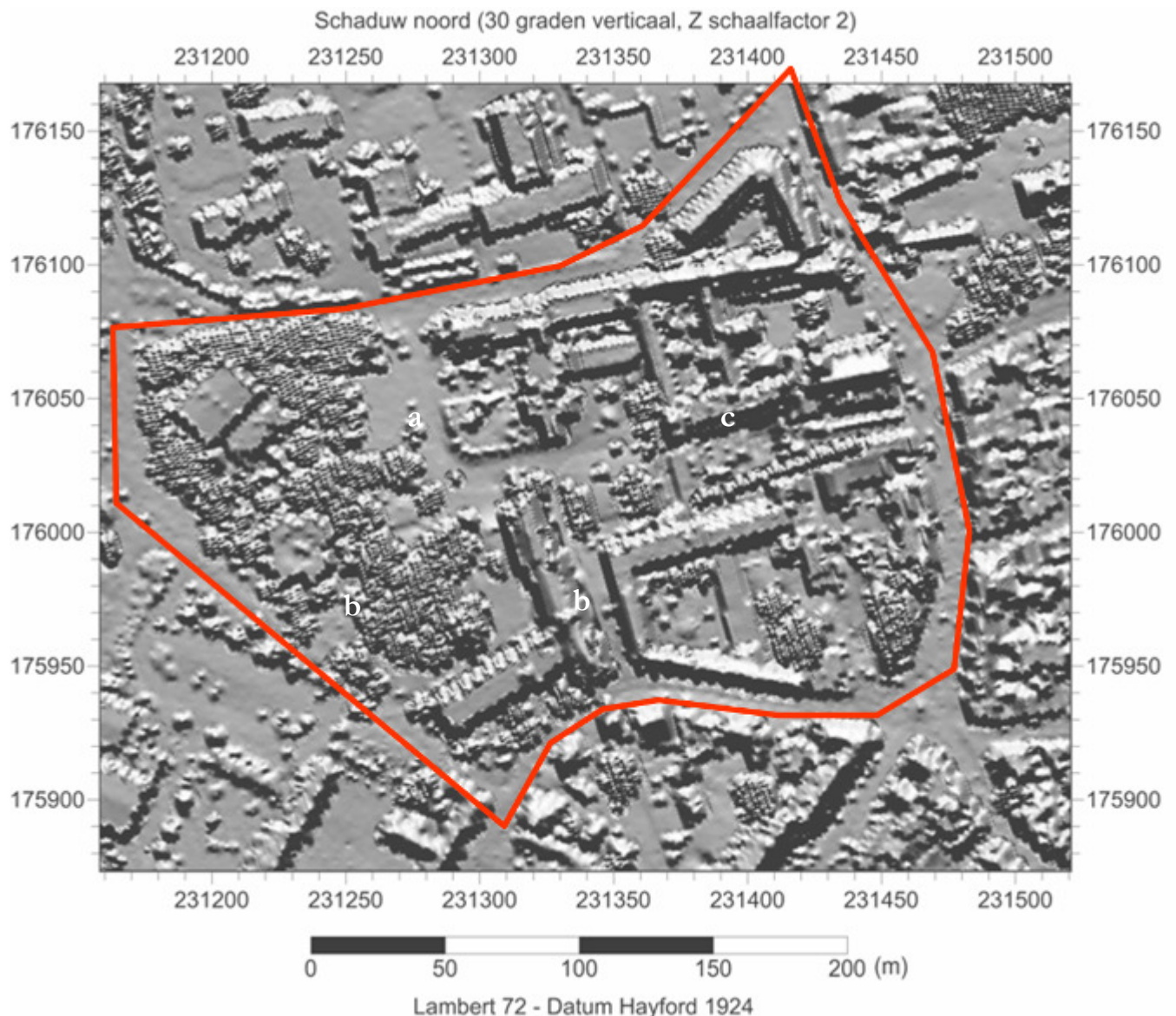

Figuur 8. DHM-beeld van de onmiddellijke omgeving van het studiegebied (rode lijn) met hoogtelijnen om de meter. (AGIV)

2.3.1.3 Meso-schaalniveau

Omwille van de aanwezigheid van de bebouwing en begroeiing op de abdij site, leverde een beeld van de LIDAR-metingen geen bruikbare voorstelling van de mesotopografie op. Dit kon dan ook niet gebruikt worden om de basiskaart te creëren (Figuur 9).

²¹ VAN DER EYCKEN & VAN DER EYCKEN 2000, p. 11.

Figuur 9. DHM-beeld van het studiegebied (rode lijn). (AGIV)

2.3.2 Inventarisatie & analyse van de historische studies

2.3.2.1 Inventarisatie van de historische studies

Het is wachten tot het begin van de 21ste eeuw vooraleer een grondige studie over het stift van Munsterbilzen zou verschijnen. Tot dan toe bestond er in feite slechts één enkele historische synthese: de studie van Wolters uit het midden van de 19de eeuw²². De auteur behandelde in een 30-tal bladzijden de 1000-jarige geschiedenis van het stift en ging daarbij vooral uitgebreid in op het legendarische levensverhaal van stichtster Landrada en de heilige Amor. In het laatste kwart van de 19de eeuw stelde Van Neuss, de eerste rijksarchivaris te Hasselt, een gedeeltelijke inventaris van de archieven van het adellijk stift Munsterbilzen op²³. Een eeuw lang vormden beide studies de basis van de kennis over Munsterbilzen.

²² WOLTERS 1849.

²³ VAN NEUSS 1887; deze inventaris werd aan het begin van de 20ste eeuw aangevuld door Hansay (HANSAY 1908).

In de tweede helft van de 20ste eeuw voerden plaatselijke historici en heemkundigen wel wat onderzoek, maar vrijwel steeds hadden zij oog voor één enkel aspect of detail uit de geschiedenis van het stift. Eén van deze mensen was Vanheusden, zelf uit Munsterbilzen afkomstig, die naast een hele reeks specifieke artikels²⁴ in 1976 ook een meer algemene bijdrage schreef voor de bekende reeks *Monasticon belge*²⁵. Naar de normen van de reeks bleef ook deze bijdrage beperkt tot een zeer summiere historische schets, een overzicht van de historiografie en het bronnenmateriaal en een lijst van de abdissen. Dit alles was uiteraard vooral op de 19de-eeuwse literatuur gebaseerd. Midden jaren 1970 was Vanheusden ook betrokken bij de archeologische zoektocht naar de oude parochiekerk.

In 1999 voerde Caroline Vandegehuchte van het Studiebureau Monumentenzorg bvba een bouwhistorisch onderzoek van de site uit in opdracht van het Medisch Centrum St.-Jozef vzw en Architectengroep PSK²⁶.

Johan Van der Eycken schreef in 2000 een licentiaatsverhandeling over het adellijk kapittel van Munsterbilzen²⁷. Deze tekst werd in datzelfde jaar aangepast en uitgebreid tot het boek getiteld *“Wachten op de prins. Negen eeuwen adellijk damesstift Munsterbilzen”*, dat hij samen met zijn vader schreef naar aanleiding van de gelijknamige tentoonstelling in de Landcommanderij Alden Biezen²⁸. Twee jaar na het verschijnen van het boek rondde vader Michel Van der Eycken ook nog de vernieuwde inventaris van het archief van het adellijk damesstift af²⁹.

Jammer genoeg werd de geschiedenis van de site na de opheffing van het damesstift in 1797-1798 slechts heel summier behandeld in het boek van zoon en vader Van der Eycken. Vandegehuchte besteedde hier wel meer aandacht aan.

Het archief van het stift van Munsterbilzen wordt bewaard in het Rijksarchief te Hasselt. De oudste stukken stammen uit de 11de en 12de eeuw (respectievelijk drie en dertien documenten), maar zijn dus redelijk schaars en zorgen voor heel wat vraagtekens over de oudste geschiedenis van het stift³⁰. Pas vanaf de 14de eeuw wordt de reeks documenten omvangrijker. De archieven van tijdens de Franse periode worden bewaard in het Rijksarchief te Maastricht en bevinden zich verspreid in het fonds geïnventariseerd door Hardenberg³¹. Het bevat onder meer stukken in verband met de oplijsting van de goederen, de afschaffing en de verkoop van de stiftsgebouwen.

---

²⁴ Vanheusden publiceerde heel wat zeer specifieke artikels over uiteenlopende historische aspecten van Munsterbilzen. We hebben deze in het kader van deze studie echter niet geconsulteerd, maar zullen ze af en toe in voetnoot aanduiden.

²⁵ VANHEUSDEN 1976.

²⁶ VANDEGEHUCHTE 1999.

²⁷ VAN DER EYCKEN 2000.

²⁸ VAN DER EYCKEN & VAN DER EYCKEN 2000.

²⁹ VAN DER EYCKEN 2002.

³⁰ “Jusqu’au XIIIe siècle, les documents sont trop rares pour se faire une idée précise de l’histoire de l’abbaye.” (VANHEUSDEN 1976, p. 103).

³¹ HARDENBERG 1946.

2.3.2.2 Analyse van de historische studies

2.3.2.2.1 Chronologische indeling

Op basis van de historische literatuur kunnen we de geschiedenis van de site indelen in een aantal grote tijdsperiodes.

1/ Vóór de stichting

Over de site vóór de stichting van het stift is zo goed als niets bekend. Voortgaand op de legende bouwde Landrada een hut middenin de woeste bossen van *Belisia*. Op die plek zou ze een kapel bouwen, de latere kern van het damesstift (*cfr. infra*).

2/ Het adellijk damesstift

Volgens de traditie en vooral volgens de 19de-eeuwse historiografie werd op de site in de tweede helft van de 7de eeuw een klooster gesticht door Landrada. In de recentere literatuur wordt vooral benadrukt dat het ontstaan, de stichtingsdatum en zelfs de eerste eeuwen van de stiftsgeschiedenis in een waas van geheimzinnigheid zijn gehuld³². Toch vindt men in de literatuur hier en daar een concrete stichtingsdatum. Vandegehuchte citeert Koninckx (tussen 660 en 670) en Maurissen (ca. 660) en vermeldt zelf ca. 670³³.

De traditie is gebaseerd op een reeks literaire bronnen uit de kerkelijke sfeer, met name de *Vita Landoaldi* (ca. 980), de *Translatie van Sint-Landrada te Wintershoven*, de *Vita Sanctae Amelbergae* en *Vita Sanctae Landradae* (tussen 1099 en 1107). Volgens de legende zou Landrada zich in de tweede helft van de 7de eeuw hebben teruggetrokken in de woeste bossen van *Belisia* (oorspronkelijke naam van Munsterbilzen), waar ze een hut bouwde en een kluizenaarsbestaan leidde. Tijdens een nachtwake opende de hemel zich en verscheen haar een kruis dat licht uitstraalde, dat naast Landrada terecht kwam op een steen en er de kruisvorm indrukte. Op deze plaats bouwde ze eigenhandig een kapel in steen. Volgens zoon en vader Van der Eycken werd de kapel, gewijd aan Onze-Lieve-Vrouw, omstreeks 689 ingezegend door de heilige Lambertus, bisschop van Tongeren³⁴. Vandegehuchte vermeldt dat de kerk vóór 709 werd gewijd door de bisschop van Luik Lambertus³⁵. In elk geval vormde de kapel de kern van het latere damesstift³⁶. Volgens de *Vita Landradae* plaatste bisschop Lambertus een aantal vrome vrouwen bij Landrada.

---

³² Dergelijke uitspraken vinden we terug bij Vanheusden: “On n’a pas de données précises en ce qui concerne la famille, la jeunesse, la vie de la fondatrice, pas plus que sur la fondation du monastère. Il n’existe que des éléments de la tradition locale. La valeur historique et critique de ces vitae n’est guère estimable.” (VANHEUSDEN 1976, p. 103); bij Vandegehuchte: “In de literatuur is er geen echte overeenstemming wat betreft de stichtingsdatum van het gebedshuis en het klooster.” (VANDEGEHUCHTE 1999, p. 4); bij zoon en vader Van der Eycken: “Hoe godvruchtig en vol zelfverloochening het leven van deze heilige [Landrada] ook was, des te moeilijker is het om de historische achtergronden rond het ontstaan van Munsterbilzen te ontsluiëren.” (VAN DER EYCKEN & VAN DER EYCKEN 2000, p. 15).

³³ VANDEGEHUCHTE 1999, p. 9.

³⁴ VAN DER EYCKEN & VAN DER EYCKEN 2000, p. 16.

³⁵ VANDEGEHUCHTE 1999, p. 9.

³⁶ VANDEGEHUCHTE 1999, p. 3; VAN DER EYCKEN & VAN DER EYCKEN 2000, p. 16.

In heel veel studies wordt vermeld dat de eerste gebouwen omstreeks 880 door de Noormannen werd verwoest³⁷. Hiervoor bestaat weliswaar geen enkel tekstueel of materieel bewijs³⁸. Als dit echter klopt, dan is het evenmin uit te maken hoe lang de site verlaten bleef en hoe zwaar de verwoestingen waren. Eén enkele 19de-eeuwse auteur verwijst wel naar een historische nota uit het begin van diezelfde eeuw, waaruit zou blijken dat het kerkje van de heilige Landrada de verwoestingen dankzij de bijzondere bescherming van God doorstond³⁹.

Volgens de traditie en vroegere geschiedschrijving werd de site na 950 en vóór 986 opnieuw bewoond en werden de gebouwen heropgebouwd. Volgens de 19de-eeuwse historicus Wolters creëerde men bij die gelegenheid een dubbelklooster (waar dus zowel mannen als vrouwen verbleven) dat georganiseerd was volgens de regel van Benedictus⁴⁰, maar dit kan door geen enkel concreet argument worden gestaafd. In de inventaris van Van Neuss werd deze hypothese dan uitgebreid door te stellen dat het klooster in de loop van de 12de eeuw werd gesecculariseerd en omgevormd tot een kapittel.⁴¹

De bovenstaande feiten dienen echter met de nodige omzichtigheid te worden benaderd.

In 1980 publiceerde Matthias Werner de resultaten van zijn onderzoek naar de machtsbasis en politieke uitgangspunten van de Karolingers in de 7de en 8ste eeuw binnen hun herkomstgebied, met name het midden-Maasgebied (waartoe ook Haspengouw gerekend wordt)⁴². Bij deze studie baseerde Werner zich (bijna) uitsluitend op een kritische analyse van de eigentijdse geschreven bronnen. Volgens Werner spreken een aantal elementen tegen een stichting van de abdij in de merovingische periode: het late tijdstip van vermelding van de overlevering, de betrokkenheid bij de discussie rond de literaire productie van St.Bavo, het feit dat het klooster pas in de 10de eeuw bekend werd en dat in het officiële geschrift over het overbrengen van de relikwieën naar Wintershoven er geen verband gelegd wordt tussen dit klooster en Landrada, evenals de beperkte en pas laat tastbare verering van Landrada in Munsterbilzen zelf.

Toch zijn er volgens hem ook aanwijzingen dat deze late vermeldingen minstens voor een deel op een oudere realiteit teruggaan: de expliciete vermelding van Landoald en Landrada in de teksten over de overbrenging van de relikwieën naar Wintershoven; de Frankische oorsprong van de namen van beide heiligen (in tegenstelling tot deze van de andere vermelde heiligen); het feit dat de heilige Amor pas in de 11de eeuw vermeld wordt als patroonheilige én dat volgens een contemporaine vermelding het door Landrada gestichte klooster aan Maria was toegewijd. Munsterbilzen is daarbij geen alleenstaand feit: de persoonsnaam Landrada en het stichten van kleine kloostergemeenschappen onder Pepijn II (van Herstal) is al aangetoond. Wanneer men de vroege stichting van de abdij voor waarschijnlijk houdt, blijft de hypothese dat de abdij, na de invallen van de Noormannen, een nieuwe stichting betreft waarbij de vermelding van Landrada in de relikwieënoverdracht van Wintershoven verklaard kan worden door de sterke herinnering aan de eerste stichteres.

Ook zoon en vader Van der Eycken lichtten alle elementen over het ontstaan van het klooster kritisch door. Over de legendevorming waren ze formeel: *“De stichting door de heilige Landrada en de eraan verbonden toestanden met de andere heiligen, levert wel een mooi verhaal op,*

³⁷ Bijvoorbeeld in WOLTERS 1849, p. 12.

³⁸ VAN DER EYCKEN & VAN DER EYCKEN 2000, p. 34.

³⁹ Vermeld in VAN DER EYCKEN & VAN DER EYCKEN 2000, p. 34.

⁴⁰ WOLTERS 1849, p. 20.

⁴¹ VAN NEUSS 1887, p. VII-VIII.

⁴² WERNER 1980.

*maar is bij gebrek aan harde bewijzen en de aard van de bronnen erg onwaarschijnlijk.*⁴³ Ze concludeerden dat Munsterbilzen zonder bewijs van het tegendeel pas na 900 werd gesticht en in de 10de eeuw zeker bestond. Toch lieten ze de mogelijkheid open dat de stichting reeds in de late 9de eeuw gesitueerd mag worden. De identificatie van de stichter blijft echter een belangrijke leemte.

Uit de oudst bewaarde oorkonde van Munsterbilzen uit 1040 blijkt dat de kerk op dat moment aan de heilige Amor is gewijd (*ecclesia (monasterium) Sancti Amoris*⁴⁴). Deze heilige stierf en werd begraven te Maastricht, waar zijn begraafplaats tot een bedevaartsoord uitgroeide. Een zekere graaf Clodulf (*Chlodulfus*) en diens vrouw Hilda lieten de relieken op 27 augustus van een onbekend jaar overbrengen naar Munsterbilzen, waar ze in de aan hem toegewijde kapittelkerk werden bewaard. Mogelijk waren zij de stichters van Munsterbilzen⁴⁵. De Sint-Amorkerk was in elk geval de stifts- of kapittelkerk en werd zeker vóór 1040 opgetrokken.⁴⁶ Wellicht gebeurde dit zelfs in (of vóór) de 10de eeuw. Aanwijzingen hiervoor zijn de vermelding *S B II IOSE II A E* – wat *Sancta Bilosenae Amoris Ecclesia* zou betekenen – op enkele munten geslagen op het einde van de 10de eeuw⁴⁷ en de restanten van een 10de-eeuws (of zelfs ouder) gebouw teruggevonden tijdens de archeologische opgravingen (*cfr. infra*). De Onze-Lieve-Vrouwekerk lag noordelijker en fungeerde als parochiekerk. De oudste vermelding dateert wellicht uit 1060⁴⁸. Volgens de 19de-eeuwse historiografie was dit de oorspronkelijke stiftskerk, die na de bouw van de Sint-Amorskerk een functiewijziging tot parochiekerk onderging.

Zoon en vader Van der Eycken namen tevens de stellingen over de omvorming tot dubbelklooster en adellijk damesstift onder handen⁴⁹. Hoewel directe bewijzen ontbreken (wegens een gebrek aan expliciete teksten), wijst het historisch onderzoek uit dat Munsterbilzen nooit een klooster of abdij is geweest, maar vanaf de 11de eeuw (en wellicht vroeger?) een kapittelgemeenschap vormde, die bestond uit een aantal kanunnikessen en tevens vier kanunniken⁵⁰. Volgens oorkonde van 1096 deed Ida van Boulogne een schenking aan het kanunnikessenkapittel, zowel voor de memorie van haar moeder Uda en haar grootvader markgraaf Godezo. Deze markgraaf wordt eveneens vermeld in het martyrologium-necrologium van Munsterbilzen⁵¹. Het ging om een seculier adellijk damesstift, wat inhield dat een vast aantal kanunnikessen tot de gemeenschap konden toetreden en hier dankzij een

⁴³ VAN DER EYCKEN & VAN DER EYCKEN 2000, p. 36.

⁴⁴ VAN DER EYCKEN & VAN DER EYCKEN 2000, p. 23 & 33. Elders preciseren ze weliswaar dat deze oorkonde in werkelijkheid in 1163 is geschreven (VAN DER EYCKEN & VAN DER EYCKEN 2000, p. 31).

⁴⁵ VAN DER EYCKEN & VAN DER EYCKEN 2000, p. 37.

⁴⁶ VANDEGEHUCHTE 1999, p. 4 & 9. Volgens Vanheusden schonk Sint-Amor reeds in de 9de eeuw zijn naam aan de kerk en het klooster (VANHEUSDEN 1976, p. 109).

⁴⁷ VAN DER EYCKEN & VAN DER EYCKEN 2000, p. 23, 35 & 71-72.

⁴⁸ *altare Sancte Mariae et Sancti Amoris* (VANHEUSDEN 1976, p. 103).

⁴⁹ “Zoals we eerder hebben gezien, ging men vroeger uit van de veronderstelling dat Munsterbilzen eerst een abdij of dubbelklooster was, dat in de loop van de 12de eeuw tot seculier kapittel voor adellijke dames werd omgevormd. Uit het voorgaande bleek dat deze theorie hoofdzakelijk steunde op een aantal veronderstellingen en gemeenplaatsen die in de loop der jaren en door het veelvuldig herhalen door verschillende auteurs, tot een vaststaand feit geconsacreerd werden. De eerste schriftelijke getuigenissen die ons iets over de structuur van Munsterbilzen vertellen, dateren van het einde van de 11de en uit de 12de eeuw en deze wijzen in de richting van een kapittel.” (VAN DER EYCKEN & VAN DER EYCKEN 2000, p. 39)

⁵⁰ Ze concluderen dit op basis van enkele indirecte gegevens, zoals het feit dat Munsterbilzen nooit als *monasterium* werd betiteld (wel als kerk of altaar), behalve dan zeer uitzonderlijk in de tweede helft van de 13de eeuw, en zoals het feit dat de kapittelgemeenschap in een reeks 11de- en 12de-eeuwse teksten reeds wordt voorgesteld. Het is echter wachten tot 1205 vooraleer de eerste expliciete vermelding van het kapittel opduikt (VAN DER EYCKEN & VAN DER EYCKEN 2000, p. 39-40). Wat de structuur en organisatie van het kapittel van Munsterbilzen betreft, zie VAN DER EYCKEN & VAN DER EYCKEN 2000, p. 43-106.

⁵¹ JONGBLOED 2008, p. 24-26.

prebende een onbezorgd leven kon leiden (mits inachtneming van een aantal statuten). De aanwezigheid van de mannelijke kanunniken wijst niet noodzakelijk op een dubbelklooster, maar laat zich verklaren door het feit dat een aantal kerkelijke aangelegenheden – zoals de misviering – enkel door mannen konden worden uitgevoerd. Ook over de toepassing van de regel van Benedictus is er geen enkel spoor teruggevonden, wat vrij logisch is, vermits seculiere kapittels niet volgens een kloosterregel werden georganiseerd⁵².

3/ Opheffing en verkoop van het stift

De opheffing van het adellijk damesstift Munsterbilzen voltrok zich in een periode van ongeveer 8 jaar. Een eerste schok gebeurde in 1789, toen na het uitbreken van de Franse Revolutie in Parijs zich ook in Luik gelijkaardige troebelen voordeden (de zogenoemde Luikse Revolutie). Munsterbilzen ontsnapte echter aan de aandacht van de Luikse revolutionairen, zodat voor de stiftsgemeenschap, hoewel kortstondig opgeschrikt door de gebeurtenissen, alles bij het oude bleef. In het tweede jaar van de Luikse Revolutie werd het stift weliswaar herhaaldelijk door soldaten ingekwartierd, maar met de restauratie van het prinsbisdom van Luik op 20 december 1790 keerde de rust in het gebied terug.

De overwinning van de Fransen op de Oostenrijkers bij de slag van Jemappes (6 november 1792) zorgde voor een eerste echte crisis. Verscheidene leden van het kapittel zochten een onderkomen en ook de archieven, de relieken en het zilverwerk werden elders in veiligheid gebracht. De prins-bisschop van Luik vluchtte andermaal weg en het land werd grotendeels door de Fransen bezet. Ook Munsterbilzen werd bezet, maar dit gebeurde weliswaar zonder al te veel gevolgen voor de resterende kapittelgemeenschap en het gebouwenbestand. De Franse troepen bleven er aanwezig tot 3 maart 1793 en werden op 4 maart 'afgelost' door hun Oostenrijkse vijanden. De troepen van de Oostenrijkse keizer richtten verscheidene vernielingen aan te Munsterbilzen. De restauratie van het Oostenrijkse bewind leidde echter tot de terugkeer van de voltallige kapittelgemeenschap en van de kostbaarheden. De toestand normaliseerde kortstondig.

Over het definitieve einde van Munsterbilzen bestaan twee versies. Volgens Vandegehuchte werden de stiftsgebouwen in mei 1793 vernield door de Fransen en betekende deze gewelddadige interventie het einde van het adellijk kapittel⁵³. Bij zoon en vader Van der Eycken lezen we dat de Franse legers in het voorjaar van 1794 opnieuw opdaagden⁵⁴. Een deel van de gemeenschap vluchtte andermaal weg en de kostbare bezittingen werden opnieuw in veiligheid gebracht. Slechts een handvol mensen bleven aanwezig in het stift, ook toen Munsterbilzen in de frontlijn kwam te liggen naar aanleiding van het beleg van Maastricht en het permanent Franse soldaten over de vloer kreeg. Een zeer wisselvallige periode brak aan, waarbij de goederen van het stift onder meer onder sequester werden geplaatst. Het einde van het damesstift kwam er pas in de zomer van 1797, toen alle seculiere kapittels in het departement Nedermaas door de overheid werden opgeheven. Toch werd de definitieve opheffing nog gerekend tot het jaar nadien, vermits op 20 april 1798 voor de laatste maal een lijst van de

---

⁵² De kanunnikessen dienden zich weliswaar te houden aan de zogenoemde regel van Aken uit 816 (VAN DER EYCKEN & VAN DER EYCKEN 2000, p. 158-159).

⁵³ VANDEGEHUCHTE 1999, p. 8.

⁵⁴ VAN DER EYCKEN & VAN DER EYCKEN 2000, p. 304.

kapittelleden werd opgesteld en deze op 30 juli 1798 voor de laatste keer bijeenkwamen, met als bedoeling *finir les affaires du chapitre et de l'église tant que possible*⁵⁵.

De stiftsgebouwen en andere bezittingen kwamen terecht onder de administratie van de domeinen, die instond voor het beheer en vooral ook de verkoop van de aangeslagen goederen. Zo werden de stiftsgebouwen op 16 augustus 1800 verkocht te Maastricht⁵⁶. Bij die gelegenheid werd een schattingsverslag opgesteld, dat intensief werd bestudeerd door Vandegehuchte in het kader van haar bouwhistorisch onderzoek⁵⁷. Het gehele complex, 3 ha 48 ca groot en bestaande uit gebouwen, tuinen en boomgaarden, werd in vier loten opgesplitst:

- 1) Het abdissenhuis, de bakkerij, de opslagplaats voor kolen, de binnenplaats, de tuin, het perk, de groententuin, de laan en de boomgaard, 1 ha 75 a 48 ca groot, opgekocht door George Caleb Schwartz uit Maastricht, in opdracht van een groep mensen, waaronder architect-aannemer Soiron (de bouwer van het abdissenkwartier, *cfr. supra*).
- 2) Diverse gebouwen, zoals de galerij, het woongedeelte boven de koetshuizen, de woning van de dekenes, het gebouw op de kleine binnenplaats, de kleine binnenplaats, de stifts- of kapittelkerken, de tuin, 83 a 18 ca groot, opgekocht door Cornelis Lux in opdracht van dezelfde groep mensen.
- 3) De binnenplaats, één van de woongedeelten van het kanunnikessenhuis (het *Oud klooster*) en de tuin, opgekocht door Charles Lamberts in opdracht van dezelfde groep mensen.
- 4) De grote binnenplaats, twee woongedeelten van het kanunnikessenhuis, het erf, de stallingen, koetshuizen en de schuur, de boomgaard en de tuin, opgekocht door Jacques Leyer in opdracht van dezelfde groep mensen.

De Sint-Amorkerk werd in de jaren daarop afgebroken, net zoals een aantal andere nabijgelegen gebouwen. De bouwmaterialen werden deels verkocht en deels gebruikt voor andere bouwwerken. Andere gebouwen van het voormalige stift ontsnapten aan de afbraak. Dit was het geval voor het abdissenkwartier, een aantal dienstgebouwen, de parochiekerk en het bijhorende kerkhof en het schoolgebouw (dat enige tijd dienst deed als gemeentehuis). De parochiekerk en het kerkhof bleven trouwens van verkoop gespaard. Een reeks voorwerpen uit de stiftskerk en het stift zelf werden erin ondergebracht (*cfr. infra*). In 1851 werd de kerk echter afgebroken en vervangen door de huidige parochiekerk van Munsterbilzen.

Vrij kort na de verkoop van de vier loten kwam alles terecht in handen van twee leden van de groep opkopers: dokter J.H. Bosch en Hubert François Hermans. Tot 1895 kwamen de goederen in handen van opeenvolgende eigenaars. Het is echter minder duidelijk wat er met de terreinen en gebouwen zelf gebeurde.

4/ De Meisjesschool & het Instituut voor Geesteszieken (eind 19de-21ste eeuw)

Augustine Battut, overste van de Franse congregatie van Sint-Jozef-de-Goede-Herder uit Clermont-Ferrand in Frankrijk, kocht in 1895 alle gebouwen van het voormalige stift op. Ze kregen een nieuwe bestemming als lagere meisjesschool voor 75 leerlingen en voor de verzorging van geesteszieke vrouwen. In 1896 werd het gebouwenbestand van het damesstift uitgebreid voor de opvang van geesteszieken.

⁵⁵ VAN DER EYCKEN & VAN DER EYCKEN 2000, p. 309.

⁵⁶ VAN DER EYCKEN & VAN DER EYCKEN 2000, p. 311.

⁵⁷ VANDEGEHUCHTE 1999, p. 15-23.

De geschiedenis van dit instituut werd uitvoerig behandeld door Lenaers en nemen we hier niet over⁵⁸. Voor een gedetailleerd overzicht van de bouwkundige veranderingen op de site verwijzen we naar de analyse van de cartografische en iconografische bronnen (zie 2.3.3.3).

2.3.2.2.2 Ruimtelijke/bouwkundige indeling

Op basis van het historisch onderzoek kunnen tevens de ruimtelijke indeling en de bouwgeschiedenis van de site worden gereconstrueerd⁵⁹. Deze gegevens dienen uiteraard naast de iconografische en cartografische documentatie te worden gelegd. Het reconstructieplan verschenen in de inventaris van Van Neuss is bijvoorbeeld een zeer nuttig document⁶⁰ (Figuur 10, kaart 4).

⁵⁸ LENAERS 1995.

⁵⁹ Voor een chronologisch overzicht van de gedocumenteerde bouwkundige ingrepen op de site tot het einde van de 19de eeuw, zie VANDEGEHUCHTE 1999, p. 9-14.

⁶⁰ Afbeelding 13_ *Plan des bâtiments du chapitre noble de Munsterbilzen*

Figuur 10. Reconstructieplan van de abdij uit de inventaris van Van Neuss – zogenaamd ‘plan Titeux’ (afbeelding 13_ *Plan des bâtiments du chapitre noble de Munsterbilzen*). De dikke rode lijn omvat het onderzoeksgebied, de rode cirkels duiden op de gebouwen *extra muros*. De nummering op dit plan wordt telkens vermeld bij de meer uitgebreide beschrijving van ieder gebouw (cf. infra)

Het adellijk stift kan worden opgedeeld in een *intra muros* en een *extra muros* gedeelte. Het deel binnen de muren omvatte circa 1,8 ha, waarvan het grootste deel was volgebouwd, terwijl in de stukken open ruimte tuinen en koeren waren gelegen. Er kunnen hierbinnen drie entiteiten worden vastgesteld⁶¹:

- 1) Het abdissenkwartier met de aanpalende dienstgebouwen;
- 2) Het kerkencomplex (parochiekerk met kerkhof en Sint-Amorkerk);
- 3) De verblijfplaatsen van de kanunnikessen, geschaard rond de Sint-Amorkerk en het Vrijthof.

Buiten de muren bevonden zich enerzijds enkele nutsgebouwen (molen, brouwerij, school, gasthuis) en anderzijds de verblijfsplaatsen voor de kanunniken en mannelijke gasten.

Abdissenkwartier (intra muros) (Figuur 10: 1)

Het nog bestaande abdissenkwartier bevindt zich in de noordoostelijke hoek van de site, dateert uit het midden van de 18de eeuw en werd opgetrokken door architect-aannemer Soiron naar de plannen van de Duitse architect Johann Joseph Couven. Het bevatte de woon- en werkvertrekken van de abdis, ontvangstsalons en een nieuwe galerij naar de parochiekerk. Aan dit statige barokgebouw ging echter een oudere (middeleeuwse?) voorganger vooraf, getuige daarvan de zware muren en gewelven die in de kelders waar te nemen zijn, maar over het uitzicht en het interieur van dit gebouw is zo goed als niets geweten⁶². Toch vormt het huidige gebouw “nog één van de meest gaaf gebleven gedeelten van het oude stift”⁶³. Vandegehuchte maakte een zeer gedetailleerde bouwhistorische en bouwkundige analyse van het abdissenhuis⁶⁴ en ook zoon en vader Van der Eycken gaven een gedetailleerde geschiedenis en beschrijving⁶⁵.

Aanpalende gebouwen van het abdissenkwartier (intra muros)

Vlak naast het abdissenkwartier lag de ingangspoort van het stift, bestaande uit een vierkante toren en bereikbaar via een brug over de Molenbeek (Figuur 10: 2). Uit de oudste afbeeldingen blijkt dat het een stenen brug betrof, maar het is mogelijk dat deze brug eerst in hout was aangelegd en zelfs mobiel was, zodat het stift beter beschermd en afgesloten kon worden⁶⁶.

Op het poortgebouw sloten twee lagere gebouwen aan, die de gevangenis (Figuur 10: 3), de ondervragings- en eventueel zelfs folterkamer (Figuur 10: 4) van het stift bevatten. Daarnaast bevonden zich enkele dienstgebouwen die gebruikt werden als paarden- en varkensstallen en als stelplaats voor karren en koetsen (Figuur 10: 5). Aan het uiteinde van deze gebouwen lag de grote tiendenschuur, waar de opbrengsten van de tienden werden opgeslagen (Figuur 10: 6).

⁶¹ VAN DER EYCKEN & VAN DER EYCKEN 2000, p. 107.

⁶² Er bestaat wel een inventaris van de inboedel van het abdissenkwartier uit de tweede helft van de 17de eeuw (zie VAN DER EYCKEN & VAN DER EYCKEN 2000, p. 109).

⁶³ VAN DER EYCKEN & VAN DER EYCKEN 2000, p. 109.

⁶⁴ VANDEGEHUCHTE 1999, p. 68-99.

⁶⁵ VAN DER EYCKEN & VAN DER EYCKEN 2000, p. 109-113.

⁶⁶ VAN DER EYCKEN & VAN DER EYCKEN 2000, p. 113.

Muren van het stift (intra muros)

Rondom de stiftsgebouwen was een muur aangelegd, maar het is niet duidelijk sinds wanneer. Daarnaast waren een aantal specifieke onderdelen ommuurd. Het abdissenkwartier en de aanpalende gebouwen werden door een muur van de overige delen van het stift afgescheiden. Op het einde van de 17de eeuw bestond er zo zeker en vast een lange muur die vanaf de tiendenschuur in oostelijke richting liep en zo een scheiding maakte tussen abdissenkwartier en de verblijven van de kanunnikessen. Over de verhoging van deze muur braken enkele interne twisten uit. In 1701 besloot het kapittel ook een muur te laten optrekken rondom het Vrijthof, een beschermingsmaatregel naar aanleiding van de Spaanse Successieoorlog. Bij deze werken herstelde men tevens de kleine torentjes in de omheiningsmuur. In 1713 liet de toenmalige abdis Anne-Eleonora d'Aspremont-Lynden een muur optrekken rond de Onze-Lieve-Vrouwekerk en het bijhorende kerkhof, zodat er een scheiding ontstond met het stift en het kerkhof van de kanunnikessen en de parochiekerk duidelijk werd begrensd. En ten slotte bezat ook het complex van kanunnikessenwoningen een eigen ommuring, die van een aantal torens was voorzien.

Sint-Amorkerk (intra muros) (Figuur 10: 10)

De Sint-Amorkerk was de stifts- of kapittelkerk en werd zeker vóór 1040 opgetrokken, mogelijk zelfs al in de 10de eeuw (cfr. *supra*). Langs de andere kant is bekend dat er in de 11de eeuw aan de kerk werd gebouwd en de relieken van de heilige Amor er werden ondergebracht. Nadien werd de kerk verder uitgebreid. Het is dus moeilijk te stellen of dit 11de- (en zelfs 10de-)eeuwse kerkgebouw overeenstemt met het latere kerkgebouw⁶⁷. De laatmiddeleeuwse kerk was in elk geval gebouwd in gotische stijl en was in natuursteen opgetrokken.

De kerk bestaat ondertussen niet meer, maar we kunnen er ons een beeld van vormen dankzij de korte beschrijving van de 18de-eeuwse schrijver de Saumery: *“De kerk was in kruisvorm gebouwd. Zij was helder en groot. Het merkwaardigste deel was het koor van de kanunnikessen, opgericht als een soort tribune aan de achterzijde van de kerk. Men betrad het koor via een soort perron, afgeboord met een ijzeren balustrade. De kruisbeuk was bijzonder, in die zin dat hij quasi even breed was als het schip en aan beide zijden twee grote kapellen bevatte. In het koor bevond zich een groot altaar met Corinthische zuilen.”*⁶⁸

De 16de- en 17de-eeuwse archieven laten toe om de veranderingen aan het kerkgebouw en de nieuwe bouwwerken en hun transformaties gedetailleerd te volgen⁶⁹. Ook zoon en vader Van der Eycken benadrukken dat een studie van de kerkfabriek- en andere rekeningen nog heel wat bouwhistorische gegevens over de stiftskerk kan opleveren⁷⁰.

Onze-Lieve-Vrouwekerk en kerkhof (intra muros) (Figuur 10: 8 en 11)

De Onze-Lieve-Vrouwekerk was de voormalige parochiekerk en tevens ook de oudste kerk van Munsterbilzen. Volgens de legende werd ze in de 7de eeuw eigenhandig door Landrada gebouwd (cfr. *supra*). Haar relieken werden erin ondergebracht, wellicht op 9 maart 965. Ook

⁶⁷ VAN DER EYCKEN & VAN DER EYCKEN 2000, p. 126.

⁶⁸ De oorspronkelijke Franse tekst is opgenomen in *Les délices du Pays de Liège* van de Saumery (deel IV, p. 266); hier is de Nederlandstalige vertaling/bewerking opgenomen (VAN DER EYCKEN & VAN DER EYCKEN 2000, p. 125). Vreemd genoeg vermeldde Vandegehuchte dat de Saumery géén aandacht besteedde aan het damesstift van Munsterbilzen (VANDEGEHUCHTE 1999, p. 54).

⁶⁹ VANHEUSDEN 1976, p. 104.

⁷⁰ VAN DER EYCKEN & VAN DER EYCKEN 2000, p. 127.

de relieken van de heilige Amor werden er geplaatst, in afwachting van de voltooiing van de stiftskerk die aan hem gewijd was.

Helaas is er zo goed als niets bekend over de evolutie en het uitzicht van de middeleeuwse Onze-Lieve-Vrouwekerk. Enkel de opgravingen uit de jaren 1970 bieden hier enige aanknopingspunten. In 1565 kreeg de kerk een stenen vierkante kerktoeren (buitenwerks 6 m 18 m; muurdikte 1 m 16 m; binnenwerks 3 m 86 m op 3 m 86)⁷¹, vermoedelijk ter vervanging van een vroegere kleine daktoren. Deze toren bestaat nog steeds en bevindt zich tegen de kerk, in de hoek van een verbindingsgalerij (Figuur 10: 9) tussen parochie- en stiftskerk. De bouwwerken duurden tot 1567. De buitenwanden werden opgetrokken in mergelsteen uit de groeves van Zichen, Valmeer en Heukelom en binnenin bestond de toren uit baksteen. Het torenvertrek werd gebruikt als school en vergaderlokaal voor de gemeente. In de 17de en 18de eeuw vonden er vele restauratie- en herstellingswerken in de kerk plaats⁷². De Onze-Lieve-Vrouwekerk werd in 1851 afgebroken en vervangen door de huidige parochiekerk naar de plannen van architect Jaminé.

De parochiekerk werd als begraafplaats aangewend, voornamelijk voor belangrijke en/of kapitaalkrachtige mensen. Zo werden graaf Clodulf en zijn vrouw Hilda in de kerk begraven, net zoals graaf Berengarius en zijn vrouw Bertha, en graaf Gozelo⁷³. De dorpsbewoners werden daarentegen begraven op het kerkhof rondom de kerk (Figuur 10: 11). Het kerkhof was van het abdissenkwartier afgesloten door een hoge muur (ter bescherming van het stift) en aan de voorzijde door een poort (Figuur 10: 22).

Munttoren (intra muros) (Figuur 10: 14)

In de middeleeuwen bezaten de abdissen van Munsterbilzen het muntrecht. Reeds in de 10de en 11de eeuw zouden er munten zijn geslagen (cf 2.3.4.2.9). Het muntatelier was wellicht gevestigd in de *Munttoren*, gelegen in de muur langs het Vrijthof, die tot het einde van het Ancien Régime bleef bestaan⁷⁴.

Woningen van de kanunnikessen (intra muros)

De kanunnikessen woonden in afzonderlijke huizen binnen de muren van het stift. Deze woningen behoorden toe aan het kapittel of lieten ze zelf bouwen. Tegen de westelijke gevel van de Sint-Amorkerk bevond zich een groot rechthoekig gebouw, het zogenoemde *oude klooster*, dat een aantal gemeenschappelijke vertrekken (onder meer de kapittelzaal) bevatte (Figuur 10: 12). Deze benaming is echter geen aanwijzing voor het bestaan van een kloosterinstelling: *“De benaming Oud klooster is indicatief voor de periode waarin de kapitteldames in gemeenschappelijke ruimten woonden en leefden. Dit was het geval vanaf de beginperiode van het stift tot laat in de middeleeuwen, wanneer het wonen in individuele woningen de bovenhand kreeg op het gemeenschappelijke verblijf.”*⁷⁵ Wellicht woonden de kanunnikessen in het midden van de 15de eeuw nog samen, vermits er sprake was van een slaapzaal (*dormitorium*). In de 14de eeuw lag er ook een badhuis (*stove*).

⁷¹ Vanheusden wijdde een specifiek artikel aan de kerktoeren van Munsterbilzen (verschenen in *Limburg*, 1965, LXIV, p. 268-275); zie ook VANDEGEHUCHTE 1999, p. 9.

⁷² Voor een overzicht, zie VAN DER EYCKEN & VAN DER EYCKEN 2000, p. 119-123.

⁷³ VAN DER EYCKEN & VAN DER EYCKEN 2000, p. 123.

⁷⁴ VAN DER EYCKEN & VAN DER EYCKEN 2000, p. 71-72 & 136.

⁷⁵ VAN DER EYCKEN & VAN DER EYCKEN 2000, p. 133.

Langs de andere kant is bekend dat de afzonderlijke wooneenheden van de kanunnikessen, gelegen in een langgerekte boog aan de westzijde van het *Oud klooster*, wellicht al in de 15de eeuw bestonden (Figuur 10: 13). Net zoals het *Oud klooster*, bezaten deze woningen een kelder, gelijkvloers en verdieping. Ze hadden ook alle een tuintje⁷⁶.

School (intra muros) (Figuur 10: 15)

Het gebouw van de meisjesschool dateert uit 1725 en maakte deel uit van de ommuring van het stift. Anna Antoinetta d'Aspremont-Lynden schonk een deel van haar fortuin aan de oprichting van een aparte meisjesschool, waarvoor het kapittel een terrein op het Vrijthof, gelegen langs de straat aan de parochiekerk, ter beschikking stelde. Later werd het schoolgebouw omgevormd tot het gemeentehuis van Munsterbilzen. Voor de oprichting van deze meisjesschool bestond reeds een (gemengde?) school, maar het is niet duidelijk waar deze gelegen was.

Tuinen en pleinen (intra muros)

Naast de individuele tuintjes van de kanunnikessen, bezat het stift aan de achterkant van de individuele woningen ook tuinen en een boomgaard. In de 16de eeuw was er tevens sprake van een wijngaard, wellicht te situeren op de zuidelijke flank van de valleiheuvel waarop het stift werd aangelegd.

In het stift lag ook een plein, *Vrijthof* genoemd, dat zich tussen de Sint-Amorkerk, het *Oud klooster* en de individuele woningen van de kanunnikessen uitstreckte. Het vormde de centrale ontmoetingsplek en er vonden talloze plechtigheden en feestelijkheden plaats. In 1710-1711 stond er ook een baksteenoven voor de verhoging van de stiftsmuren. De toegang tot het stift en het Vrijthof werd verzekerd door de grote Vrijthofpoort, opgebouwd in de vorm van een vierkante toren die langs beide zijden van kleine ronde torenvormige constructies was voorzien (Figuur 10: 23).

Perron (extra muros)⁷⁷

Het perron van Munsterbilzen bevond zich buiten de Vrijthofpoort en lag dus buiten het stift. Het stond op een driehoekig plein dat gevormd werd door de invalswegen van het dorp. De aanwezigheid van het perron, een gekend symbool van stedelijke macht en vrijheden binnen het prinsbisdom Luik en het Land van Loon, laat zich verklaren door de macht van de abdis, die "*als soevereine vorstin over Munsterbilzen en andere plaatsen*" regeerde⁷⁸. Er werden talloze verordeningen en reglementen vanwege de abdis en het dorpsbestuur afgekondigd. De oudste vermelding van het perron stamt uit 1592.

Wegennet (extra muros)⁷⁹

Het stratennet rondom het stift is wellicht van middeleeuwse origine. In de 16de eeuw waren ze reeds met grote keien verhard. Opmerkelijk, het onderhoud van deze straten en de bijhorende bruggen viel meestal ten laste van het gasthuis⁸⁰.

⁷⁶ Voor een meer gedetailleerde beschrijving, zie VAN DER EYCKEN & VAN DER EYCKEN 2000, p. 133-136.

⁷⁷ Vanheusden wijdde twee specifieke artikels aan het perron van Munsterbilzen (verschenen in *Limburg*, 1971, L, pp. 13-17 en in *Limburg*, 1971, L, pp. 66-67).

⁷⁸ VAN DER EYCKEN & VAN DER EYCKEN 2000, p. 137.

⁷⁹ Vanheusden wijdde een specifiek artikel aan de geplaveide straten van Munsterbilzen (verschenen in *Limburg*, 1977, LVI, pp. 182-183).

⁸⁰ VAN DER EYCKEN & VAN DER EYCKEN 2000, p. 137.

Brouwerij (extra muros) (Figuur 10: 18)

De oudste aanwijzing over het bestaan van een brouwerij te Munsterbilzen dateert uit 1288, toen een zekere Johannes en zijn vrouw hun huis met brouwerij aan het stift schonken⁸¹. Deze brouwerij werd voortaan stiftsbrouwerij en bevond zich aan de Molenbeek, vlak naast de watermolen. Op het einde van de 18de eeuw bevond het brouwerijcomplex zich in zeer bouwvallige staat en uiteindelijk ging het kapittel in 1785 over tot de verkoop van zowel de brouwerij, de molen en de stallen.

Watermolen (extra muros) (Figuur 10: 19)

De oudste vermelding van de watermolen van het stift dateert uit 1474, maar volgens zoon en vader Van der Eycken was deze molen wellicht ouder *“omdat een instelling als Munsterbilzen nu eenmaal niet zonder eigen molen kon.”*⁸² De watermolen lag vanzelfsprekend op de Molenbeek, in de buurt van het abdissenkwartier. De molen bezat een aantal aanpalende gebouwen, waaronder een stal en een bakhuis. Eind 16de of begin 17de eeuw werd de watermolen door een uitslaande brand in de as gelegd. Na de herstelling werd hij zoals voordien tot het einde van de 18de eeuw verpacht. In 1785 werd hij – samen met de brouwerij – verkocht (*cfr. supra*).

Woningen van de kanunniken (extra muros) (Figuur 10: 20)

De vier kanunniken en de kapelannen die verbonden waren aan de altaren woonden buiten de omheiningmuur, aangezien er in het stift zelf geen mannen mochten logeren. De oudste aanwijzingen over dergelijke woningen buiten het stift stammen uit de 15de eeuw. Hun wooncomplex was gelegen in de nabijheid van de watermolen. Zoon en vader Van der Eycken merkten op dat de aanduiding op het plan van Titeux verkeerd is, aangezien elke kanunnik zijn eigen woning had en er ook dergelijke wooneenheden waren te vinden aan de overzijde van de straat tegenover de kerk (deze woningen staan niet aangeduid op het plan)⁸³.

Gasthuis (extra muros)⁸⁴ (Figuur 10: 16)

Het gasthuis van het stift had, net zoals vele andere middeleeuwse gasthuizen, een dubbele functie: het logement van reizigers en passanten enerzijds en de verzorging van armen anderzijds.

Broederhuis (extra muros)⁸⁵

Dit gebouw lag vlakbij het gasthuis van het stift en diende voor het logement van bedelordemonniken die in Munsterbilzen kwamen prediken. Het gebouw werd al in de 13de eeuw vermeld, maar er is zeer weinig over bekend. In 1540 werd het bouwvallig geworden gebouw afgebroken en vervangen door een nieuwe hout- en leembouw, typisch voor de streek. In 1720 werd besloten het andermaal te vervangen, ditmaal door een stenen gebouw.

‘Woning van de begeleidende edelman’ (extra muros) (Figuur 10: 17)

In de omgeving van de watermolen bevond zich nog een specifiek gebouw. Het gaat hier om de woning *“waar bij een opnameplechtigheid van een kanunnikes de edelman verbleef die de dame begeleidde en bij het kapittel de nodige formaliteiten vervulde”*⁸⁶. Er bestaan zeer weinig

⁸¹ VAN DER EYCKEN & VAN DER EYCKEN 2000, p. 139.

⁸² VAN DER EYCKEN & VAN DER EYCKEN 2000, p. 140.

⁸³ VAN DER EYCKEN & VAN DER EYCKEN 2000, p. 148.

⁸⁴ Vanheusden wijdde een specifiek artikel aan het broederhuis en het gasthuis (referentie onbekend).

⁸⁵ Vanheusden wijdde een specifiek artikel aan het broederhuis en het gasthuis (referentie).

⁸⁶ VAN DER EYCKEN & VAN DER EYCKEN 2000, p. 148.

gegevens over dit gebouw, maar aangezien het aantal intreden redelijk beperkt bleef, zal het gebouw wellicht andere functies hebben vervuld.

2.3.3 Inventarisatie & analyse van de cartografische & iconografische bronnen

2.3.3.1 Methodologie

De inventarisatie en analyse van de cartografische en iconografische bronnen over de abdij site werd uitgevoerd om:

- potentieel aanwezige archeologische lagen en structuren te identificeren en te lokaliseren door het ontleden en georefereren van de structuurbepalende elementen aanwezig in deze bronnen (vb. de potentiële locatie van fundering in de ondergrond, afkomstig van een gebouw afgebeeld op een oude kaart) - (meso)
- de impact van de bodemingreep van deze structuurbepalende elementen op eventueel al aanwezige archeologische na te gaan (vb. de aanleg van een gebouw afgebeeld op een kaart uit de 17de eeuw oversnijdt mogelijk de fundering van een gebouw afgebeeld op een kaart uit de 16de eeuw) - (meso)
- de ruimtelijke positie van de abdij site binnen z'n omgeving (regio) te beschrijven en in kaart te brengen.

In een eerste fase werd nagegaan welke oude cartografische en iconografische documenten over de site bestaan. Daarbij hoort ook een onderzoek naar de bewaarplaats en de toegankelijkheid van deze documenten. Deze fase houdt dus enerzijds bibliografisch onderzoek in, maar anderzijds werd tegelijkertijd op deze basis een afweging van inhoudelijke relevantie van deze documenten gemaakt. De belangrijkste en meest waardevolle documenten werden aan een diepgaandere studie onderworpen, terwijl de andere documenten als additioneel bronnenmateriaal werden beschouwd.

De tweede fase is een technische fase. Er werden digitale scans van de geselecteerde documenten aangevraagd en/of vervaardigd, die vervolgens via een aantal computerbewerkingen werden geanalyseerd. Het betreft hier enerzijds de uitvoering van de 'digitale thematische deconstructie' en anderzijds de herschaling, projectie en georeferentie van oude kaarten op een hedendaags perceelsplan van de site.

1. De 'digitale thematische deconstructie' (kortweg DTD) is een recent ontworpen analysemethode om digitale scans van oude cartografische en iconografische documenten als bron *an sich* te ontleden met behulp van het grafisch computerprogramma (*in casu* Photoshop CS2)⁸⁷. De inherente informatie uit deze documenten wordt versneden (de afbeelding wordt a.h.w. ontmanteld) en thematisch herschikt in lagen, waardoor zowel het geheel als de afzonderlijke elementen voor verdere analyse gebruikt kunnen worden. Op die manier vormt het een adequate methode om de complexe inherente informatie van oude kaarten en iconografische documenten op te sporen. Dergelijke documenten zijn vaak uniek, zeer kostbaar en dus moeilijk bruikbaar voor onderzoek. Ze worden meestal in hun volledige vorm gebruikt, geanalyseerd en afgedrukt, waardoor men enkel een algemene indruk van de kaart of afbeelding verkrijgt. Hoogstens wordt er een bepaald vlak uitgeknipt, dat dan eventueel wordt vergroot of verkleind. Daarnaast ligt de informatiedichtheid van oude

⁸⁷ De methode werd ontwikkeld, toegepast en getoetst in het kader van een doctoraatsonderzoek naar de stedenbouwkundige evolutie van middeleeuws Brussel (zie VANNIEUWENHUYZE 2008).

cartografische en iconografische documenten vaak veel hoger dan in één algemene oogopslag kan worden waargenomen. Ze bevatten meestal onnoemelijk veel kleine details, die zich over verscheidene schaalniveaus uitstrekken (voor- en achtergrond, hoge en lage graad van detaillering, enz.). Juist door die opeenstapeling is het moeilijk om deze details afzonderlijk te bestuderen, maar dankzij de toepassing van de DTD kunnen al deze elementen worden onderscheiden en bestudeerd en kan een onderscheid worden gemaakt tussen nuttige en nutteloze cartografische/iconografische informatie met het oog op de evaluatie van het archeologische patrimonium van de site.

2. Langs de andere kant was het noodzakelijk om de informatie uit de historische afbeeldingen en plannen op een hedendaags perceelsplan in te tekenen, aangezien dit een indicatie kan vormen voor de locatie van eventuele archeologisch relicten. Dit kan via de DTD niet worden gerealiseerd. Hiervoor werden de oude plannen herschaald en geprojecteerd op een actueel perceelsplan via het grafische programma AutoCAD. De verscheidene ruimtelijke elementen die op de oude plannen en afbeeldingen staan weergegeven, werden door middel van kleurcodes overgenomen: bebouwing (rood), wegennet (grijs), hydrografie (blauw), tuinen, hagen en boomgaarden (groene arcering), ommuring (bruin) en bermen (bruine arcering). Ook deze informatie werd in een lagenstructuur gezet, zodat de projectie plan per plan kan worden weergegeven, maar de informatie uit het gehele bestand daarnaast ook in één kaartbeeld kan worden getoond.

In de derde en laatste fase van het iconografische en cartografische onderzoek werden de resultaten van de digitale analyses geïnterpreteerd en verwerkt. Zo werd onder meer de inherente waarde van de iconografische en cartografische documentatie nagegaan. De gegevens die uit de analyse naar voor kwamen, werden uiteraard ook vergeleken met en getoetst aan de resultaten van het historische en archeologische onderzoek. De resultaten worden uiteengezet in dit rapport (*cfr.* 'Inventarisatie & analyse van de cartografische en iconografische bronnen') en geïllustreerd aan de hand van enkele afbeeldingen. De lijst met iconografisch en cartografisch bronnenmateriaal zit in bijlage (bijlagen 2 en 3), terwijl de digitale bestanden van de bronnen en van de kaartanalyses in digitale bijlage worden aangeleverd (cf bijgevoegde DVD).

2.3.3.2 Inventarisatie van de cartografische en iconografische bronnen

Het iconografische en cartografische materiaal over de site is kwalitatief gezien redelijk beperkt. Hoewel er in totaal toch zo'n kleine 30 documenten werden bijeengevonden (zie bijlage 2), is de relevantie van dit materiaal zeer ongelijkmatig en biedt het weinig houvast in het kader van deze opdracht. Dat is te wijten aan het feit dat er zo goed als geen materiaal voorhanden is met betrekking tot het adellijk damesstift, dit wil zeggen, de periode tot het einde van de 18de eeuw. Langs de andere kant bestaat het 19de- en 20ste-eeuwse materiaal hoofdzakelijk uit kadasterplannen en een reeks zwart-wit foto's, die we voor de overzichtelijkheid apart bespreken.

De lijst van iconografische en cartografische documenten werd voornamelijk samengesteld op basis van de twee meest recente historische studies: het bouwkundig onderzoek van Vandegehuchte en het overzichtswerk over het damesstift van vader en zoon Van der Eycken⁸⁸.

---

⁸⁸ VANDEGEHUCHTE 1999; VAN DER EYCKEN & VAN DER EYCKEN 2000.

De zeer belangrijke, oude kaart van Sgrooten is helaas niet bewaard⁸⁹. Het abdijsarchief van Munsterbilzen, bewaard in het Rijksarchief te Hasselt, bevat geen aparte iconografische of cartografische fondsen of nummers⁹⁰. Het is wel mogelijk dat hier of daar een afbeelding of plan in een archiefstuk te vinden is, maar dit is zoeken naar een speld in een hooiberg. Een zoektocht naar documentatie in het Regionaal Historisch Centrum Limburg te Maastricht bleek evenmin vruchtbaar.

De gebruikte documenten werden chronologisch opgelijst in bijlage en kregen op deze basis een volgnummer (zie bijlage 2). Daarnaast werd elk document ook voorzien van een korte titel. Dit vormt de basis voor de verwijzingen naar de afbeeldingen in de teksten van dit rapport en volgnummer en titel samen vormen tevens de naam van de digitale bestanden in bijlage. In de chronologische lijst in bijlage werden de afbeeldingen voorzien van de volgende technische en bibliografische informatie: type afbeelding/kaart, vervaardiger, datering, eventueel een inhoudelijke analyse (overgenomen uit de literatuur), eventuele schaal aanduiding, archiefreferentie en eventuele uitgave of afdruk.

Wat het fotomateriaal betreft, deden we in eerste instantie een beroep op de beeldbank van de Universiteitsbibliotheek van Gent en op de goed gedocumenteerde website van de Heemkring Landrada Munsterbilzen⁹¹. Via deze laatste weg kwamen we echter terecht bij enkele andere websites, waarop een schat aan zwart-wit foto's en oude prentkaarten over Munsterbilzen te vinden is⁹².

2.3.3.3 Analyse van de cartografische en iconografische bronnen

Omwille van de helderheid en overzichtelijkheid wordt ervoor geopteerd om de analyse van het iconografisch en cartografisch materiaal op te splitsen volgens dezelfde chronologische onderverdeling als bij de historische analyse. Er wordt met andere woorden nagegaan welke documenten interessante informatie bieden voor de vier grote chronologische fasen die werden afgebakend (*cfr. supra*).

Langs de andere kant is het binnen het kader van deze opdracht uiteraard ook noodzakelijk te weten welke gebouwen of topografische elementen op al deze documenten staan afgebeeld. Om die reden werd een bijlage opgesteld waarin per gebouw of topografisch element van de site wordt aangeduid welke iconografische en cartografische documenten hierover informatie bevat (zie bijlage 4).

1/ Vóór de stichting

Vanzelfsprekend bestaat er geen enkele afbeelding of kaart van de site vóór de stichting van het adellijke damesstift. We kunnen wel wijzen op een 17de-eeuws schilderij uit de kerk van Munsterbilzen waarop een episode uit de *Vita van Sint-Landrada* wordt uitgebeeld, namelijk de wonderbaarlijke kruisafdruk in een steen ter aanwijzing van de kapel die ze moest stichten (*cfr. supra*). Landrada bevindt zich te midden van een ongecultiveerd, woest landschap zoals ook in de legende wordt verhaald⁹³ (Figuur 11).

⁸⁹ Mededeling van Mathieu Wijnen.

⁹⁰ Mededeling van Michel Van der Eycken.

⁹¹ Er bestaat tevens een boekje met de oude post- en prentkaarten van Munsterbilzen, dat we niet konden raadplegen, maar we gaan ervan uit dat het fotomateriaal uit de collectie van de Universiteitsbibliotheek van Gent en van de Heemkring Landrada Munsterbilzen hier in zeer grote mate mee overeenstemt.

⁹² Met name een Picase-webalbum met betrekking tot Munsterbilzen en een pagina op de website van de vzw Computerclub Lanaken – Gellik.

⁹³ Afbeelding 01_Visioen van Landrada.

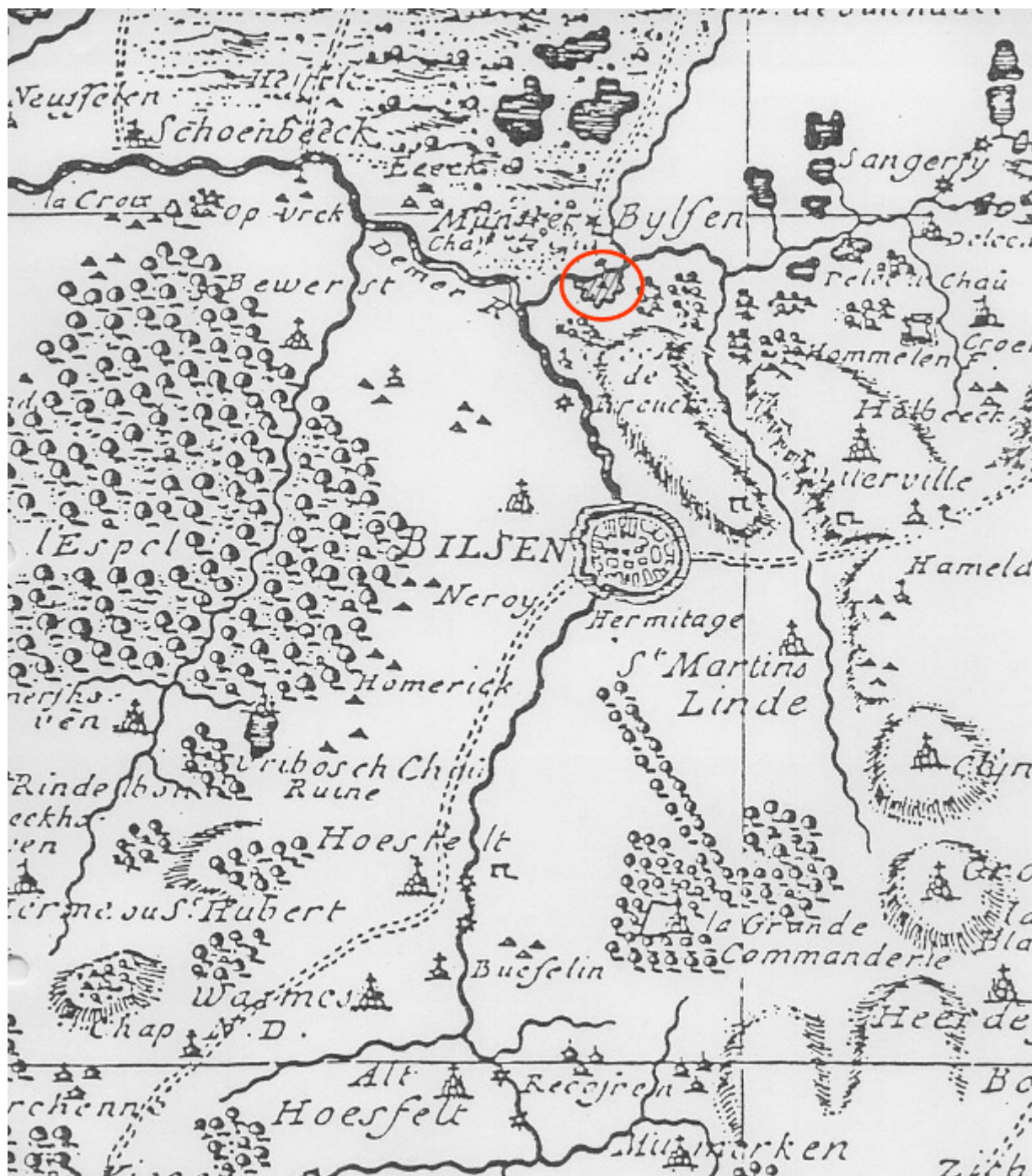
Figuur 11. 17de-eeuws schilderij uit de kerk van Munsterbilzen met afbeelding van het visioen van Landrada.

Uit de 18de-eeuwse kaart van Fricx⁹⁴ (Figuur 12) kan de topografische ligging van de abdij duidelijk afgeleid worden: gelegen op de rand van de vallei van de Molenbeek, met heide en moeras ten noorden van deze beek, en akkerland en bossen ten zuiden⁹⁵.

⁹⁴ Afbeelding 03_ Kaart van Fricx.

⁹⁵ VANDEGEHUCHTE 1999, p. 25.

Figuur 12. Kaart van Fricx met heide- en moerasgebied ten noorden van de abdij (rode cirkel) (afbeelding 03_Kaart van Fricx).

2/ Het adellijk damesstift

Ook over het adellijk damesstift bestaan er weinig duidelijke kaarten of afbeeldingen. We hebben acht documenten teruggevonden, maar enkele daarvan zijn binnen het kader van dit onderzoek niet bijzonder nuttig. Zo is de schaal van de kaarten van Fricx⁹⁶ (Figuur 12) en Ferraris⁹⁷ (Figuur 13) te klein⁹⁸ om de micro-topografie van de site duidelijk in kaart te brengen.

⁹⁶ Afbeelding 03_Kaart van Fricx.

⁹⁷ Afbeelding 04_Kabinetskaart Ferraris.

⁹⁸ Respectievelijk 1:110.000 à 1:115.000 voor Fricx en 1:11.520 voor Ferraris (DE MAEYER 2008, p. 64).

Op de kaart van Fricx uit de eerste helft van de 18de eeuw (Figuur 12) staat de stiftssite zeer schematisch weergegeven: het ommuurde stift is door middel van een kronkelende lijn op het plan aangeduid, maar de precieze omvang en spreiding van het gebouwenbestand is niet te reconstrueren⁹⁹.

De Kabinetskaart van Ferraris (Figuur 13) is veel gedetailleerder, maar uit algemeen onderzoek is echter geweten dat de kaart een globale vervorming en belangrijke lokale afwijkingen bezit¹⁰⁰. Ook voor de weergave van de dorpskern van Munsterbilzen is dit het geval, zoals uit de herschaling en projectie van de Kabinetskaart op een actueel plan blijkt (Kaart 2). Langs de andere kant vormt de Kabinetskaart van Ferraris de enige min of meer gedetailleerde contemporaine kaart van de stiftssite. Vandegehuchte telde tussen het geheel van gebouwen, die allen met elkaar in verbinding staan, zeker acht binnenplaatsen. Het lichter ingekleurde deel van het domein, links ten opzichte van de gebouwen, slaat wellicht op tuinen en boomgaarden¹⁰¹.

Figuur 13. Kabinetskaart van Ferraris ingezoomd op Munsterbilzen (afbeelding 04_ Kabinetskaart Ferraris).

Verder beperken de contemporaine iconografische documenten uit de geschiedenis van het damesstift zich in wezen tot drie stukken. Het oudste document is een dorpszicht op Munsterbilzen getekend door Remacle le Loup rond 1740¹⁰² (Figuur 14). Het is een redelijk schematisch zicht dat van op vrij grote afstand werd getekend, zodat de detaillering van de gebouwen vrij klein of verborgen blijft. Wat is er dan wel te zien: “Links ziet men de kerk van de

⁹⁹ VANDEGEHUCHTE 1999, p. 25.

¹⁰⁰ Onder andere oriëntatievervalsingen van het wegnnet en hydrografisch net, oppervlaktevervalsingen, zones met fantasierijke invulling, foutieve tracés, overdreven schematisering (DE MAEYER 2008, p. 69).

¹⁰¹ VANDEGEHUCHTE 1999, p. 27.

¹⁰² Afbeelding 02_ *Vüe du bourg de Munster-Bilzen* .

karmelieten die door het stift naar Munsterbilzen gehaald waren. In het midden staan de stiftsgebouwen, met de stiftskerk en aansluitend aan de koorzijde het “bâtiment des dames” of het oud klooster, eigenlijk de gemeenschappelijke kapittelruimten (kapittelzaal, archief enz.). Achter de stiftskerk verschijnt de toren van de parochiekerk. Voor de stiftskerk ziet men de daken van dienstgebouwen en/of kanunnikessenwoningen, kennelijk ook het poortgebouw van het Vrijthof. [...] Duidelijk herkenbaar zijn het koor met hoge spitse vensters en de kleine, slanke vieringtoren.”¹⁰³ We hebben al deze elementen via de analysemethode van de DTD geïsoleerd.

Figuur 14. Dorpszicht op Munsterbilzen door Remacle le Loup rond 1740 (afbeelding 02_ *Vüe du bourg de Munster-Bilsen*).

De twee overige iconografische documenten hebben betrekking op het abdissenkwartier. Het betreft enerzijds vier ontwerptekeningen van architect Couven, waarop respectievelijk de kelders¹⁰⁴ (Figuur 15), de voorgevel¹⁰⁵ (Figuur 16), de gevel van de rechtervleugel¹⁰⁶ (Figuur 17) en de oostelijke gevel van de dwarsvleugel van het abdissenhuis en het aanzicht van het koor van de parochiekerk¹⁰⁷ (Figuur 18) staan getekend. Deze documenten werden reeds intensief geanalyseerd door Vandegheuchte in het kader van haar bouwkundig onderzoek naar het abdissenkwartier (zie analyses bijlage 2).¹⁰⁸

¹⁰³ VAN DER EYCKEN & VAN DER EYCKEN 2000, p. 124 & 125.

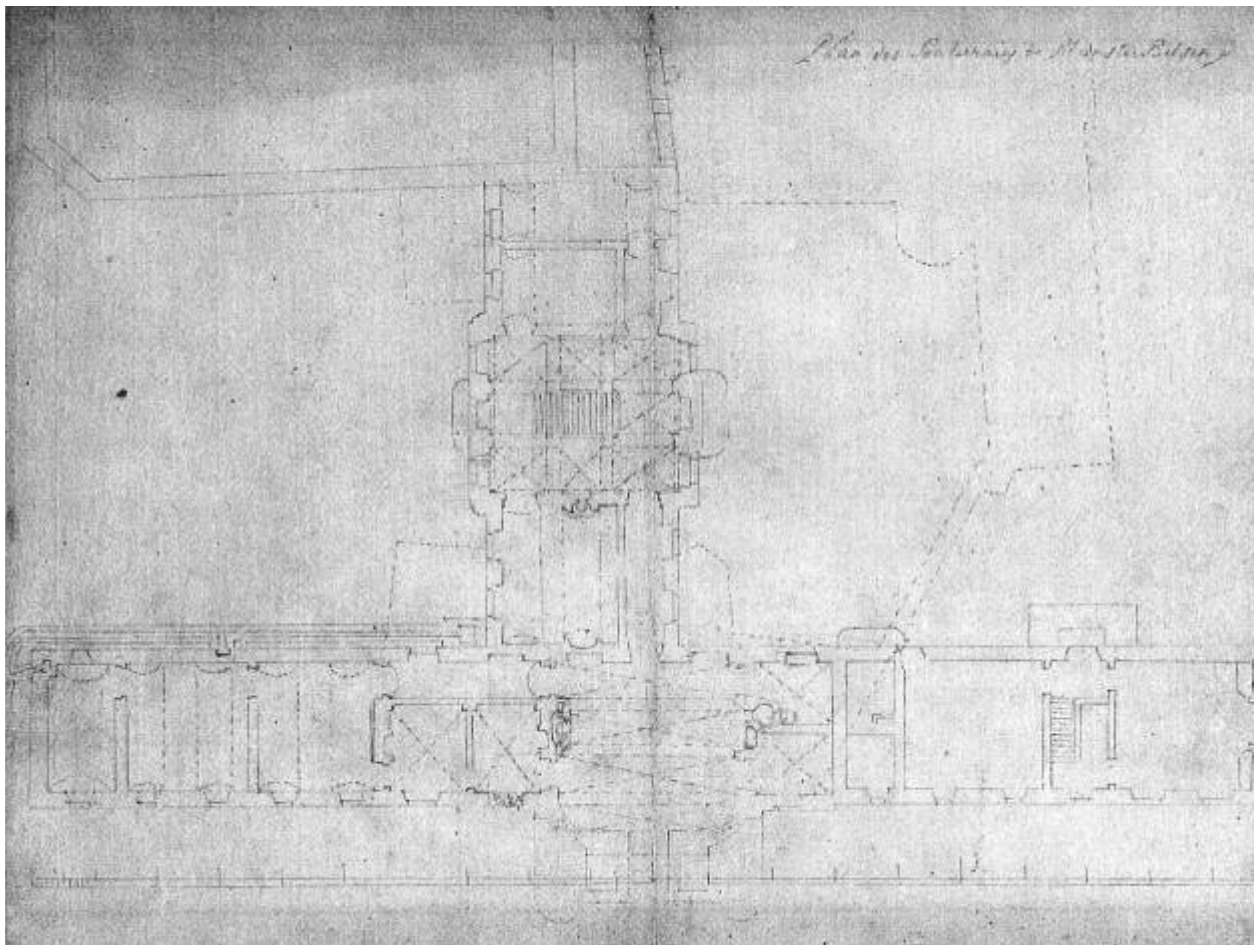
¹⁰⁴ Afbeelding 05_ *Plan des souterrains de Munster Bilsen*.

¹⁰⁵ Afbeelding 06_ *Voorgevel van het abdissenhuis*.

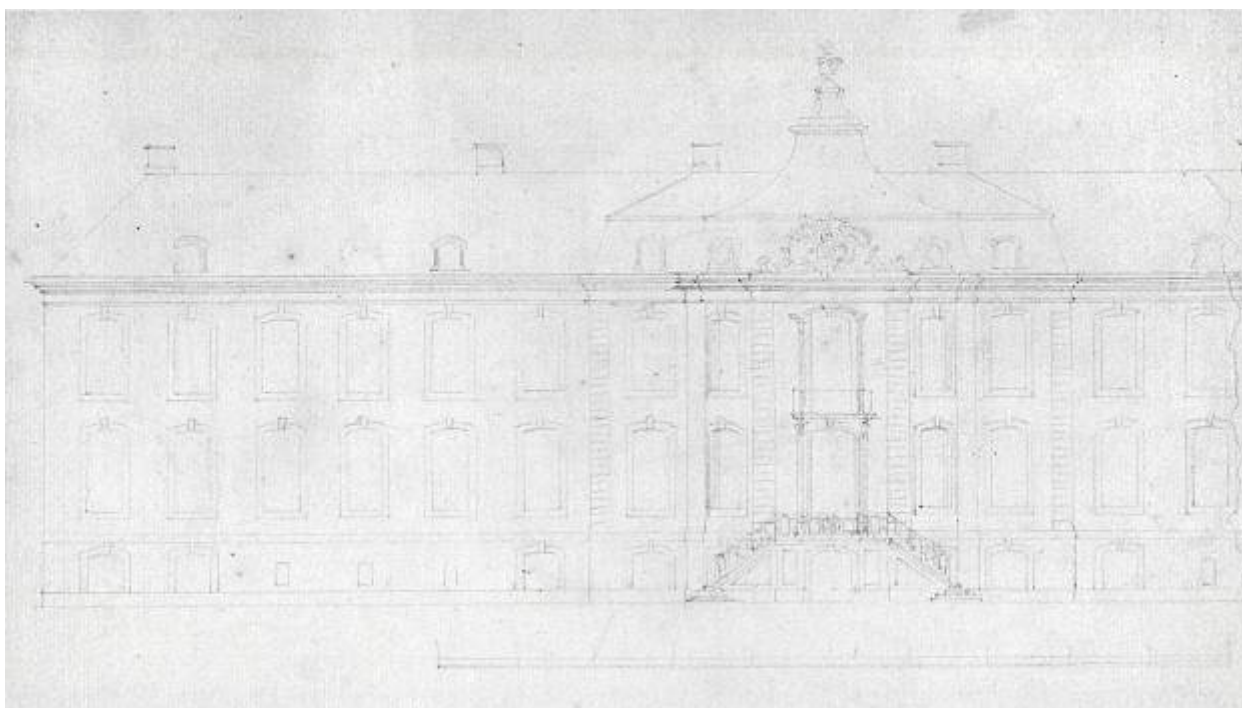
¹⁰⁶ Afbeelding 08_ *Rechtergevel van de dwarsvleugel van het abdissenhuis*.

¹⁰⁷ Afbeelding 07_ *Elévation du côté de la Ménagerie*.

¹⁰⁸ VANDEGEHUCHTE 1999, p. 75-84.

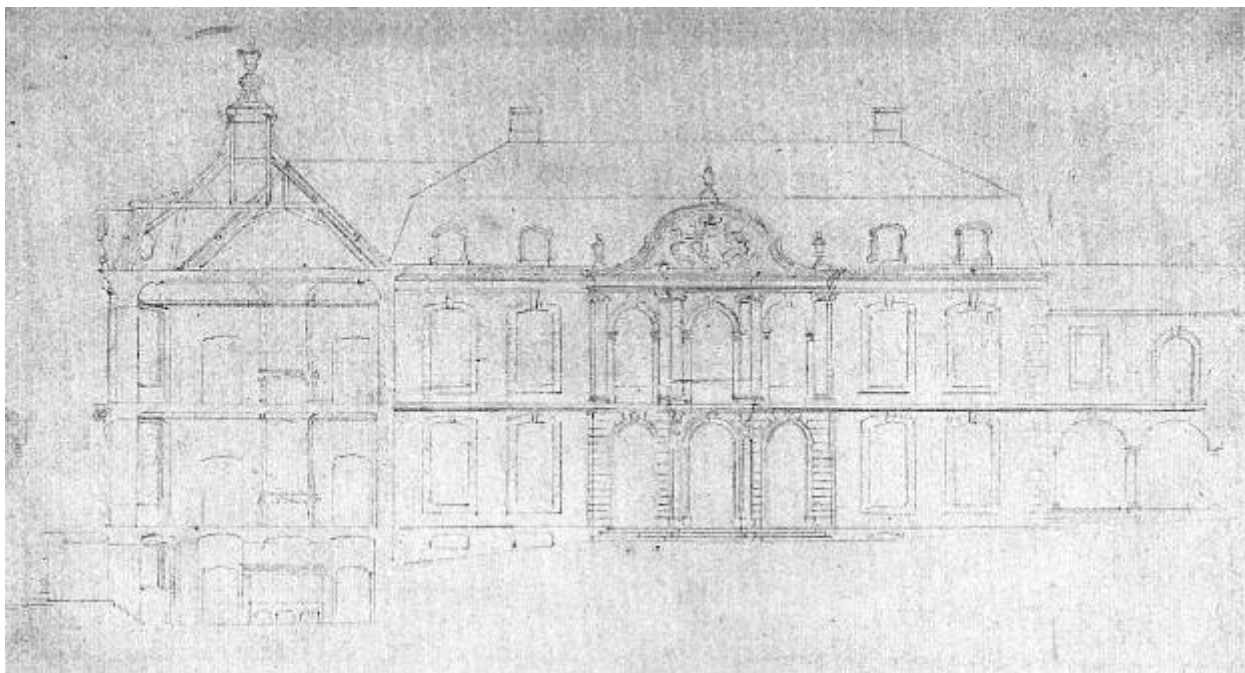

Figuur 15. Ontwerptekening van de kelders van het abdissenhuis door Couven (afbeelding 05_ *Plan des souterrains de Munster Bilzen*).

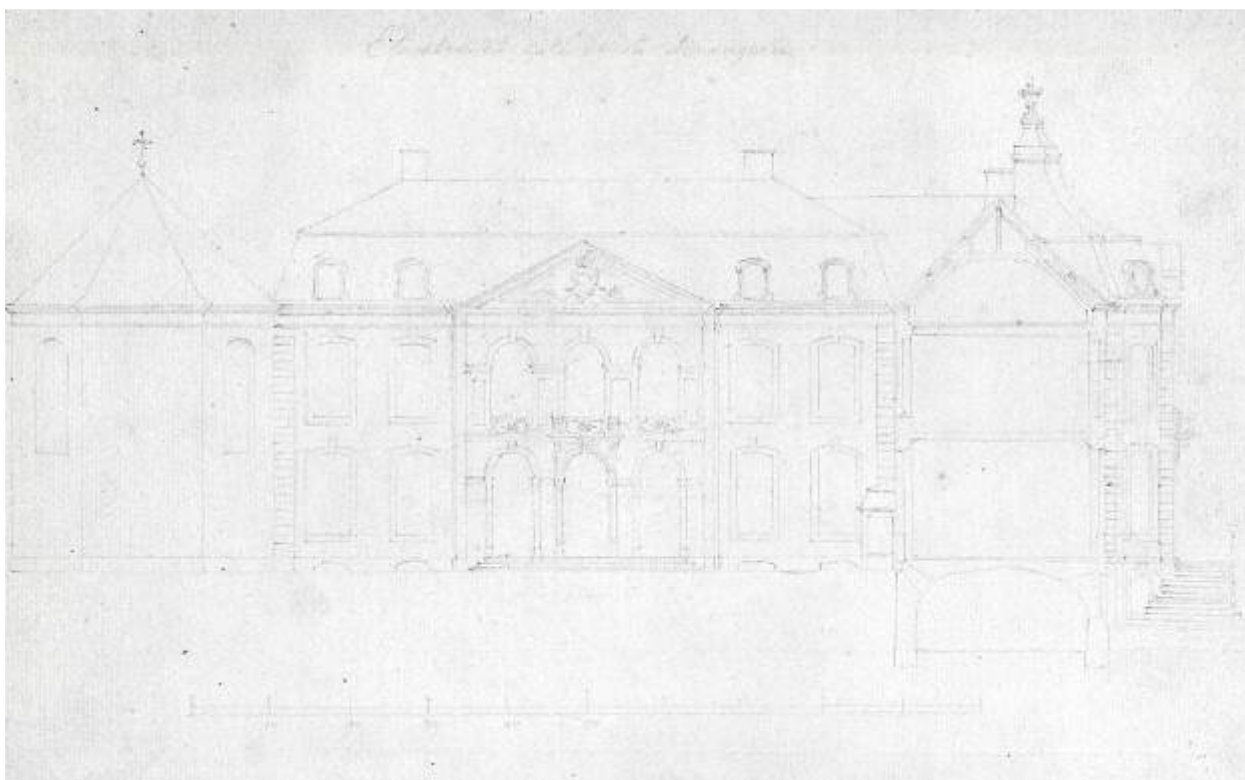

Figuur 16. Ontwerptekening van de voorgevel van het abdissenhuis door Couven (afbeelding 06_ *Voorgevel van het abdissenhuis*).

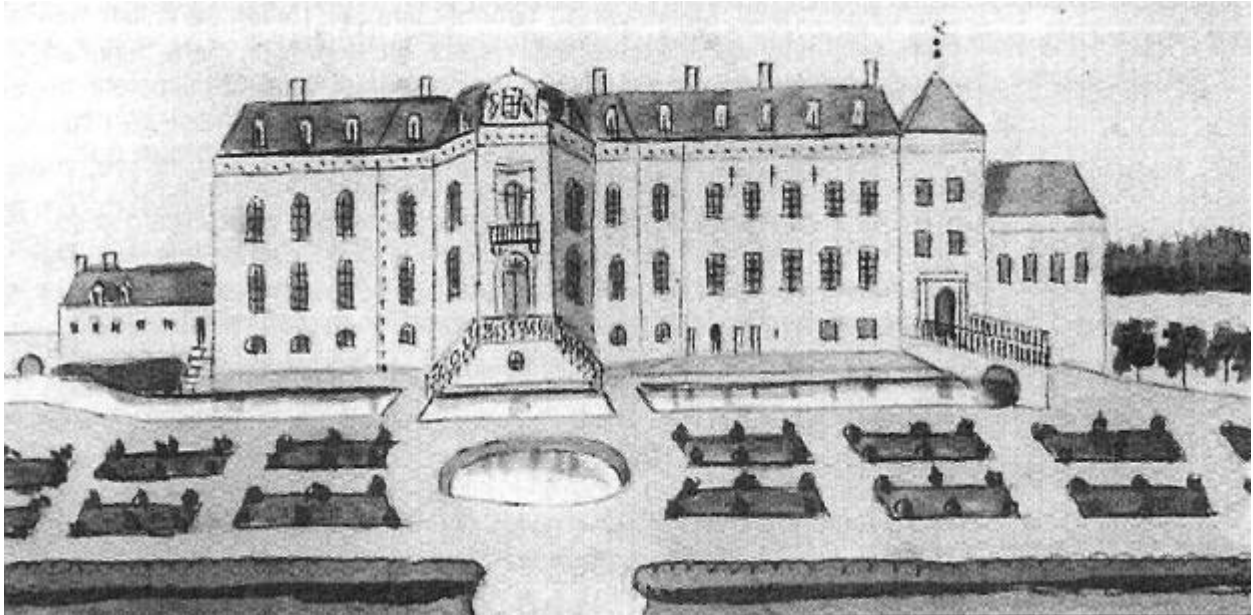

Figuur 17. Ontwerptekening van de gevel van de rechtermvleugel van het abdissenhuis door Couven (afbeelding 08_ *Rechtergevel van de dwarsvleugel van het abdissenhuis*).

Figuur 18. Ontwerptekening van de oostelijke gevel van de dwarsvleugel van het abdissenhuis en het aanzicht van het koor van de parochiekerk door Couven (afbeelding 07_ *Elévation du côté de la Ménagerie*).

De laatste afbeelding is een 18de-eeuwse gouachetekening met een zicht op de voorgevel van het abdissenkwartier¹⁰⁹ (Figuur 19). Dit document is binnen het kader van deze studie interessanter dan de voorgaande ontwerptekeningen omdat het abdissenkwartier in z'n onmiddellijke omgeving wordt weergegeven.

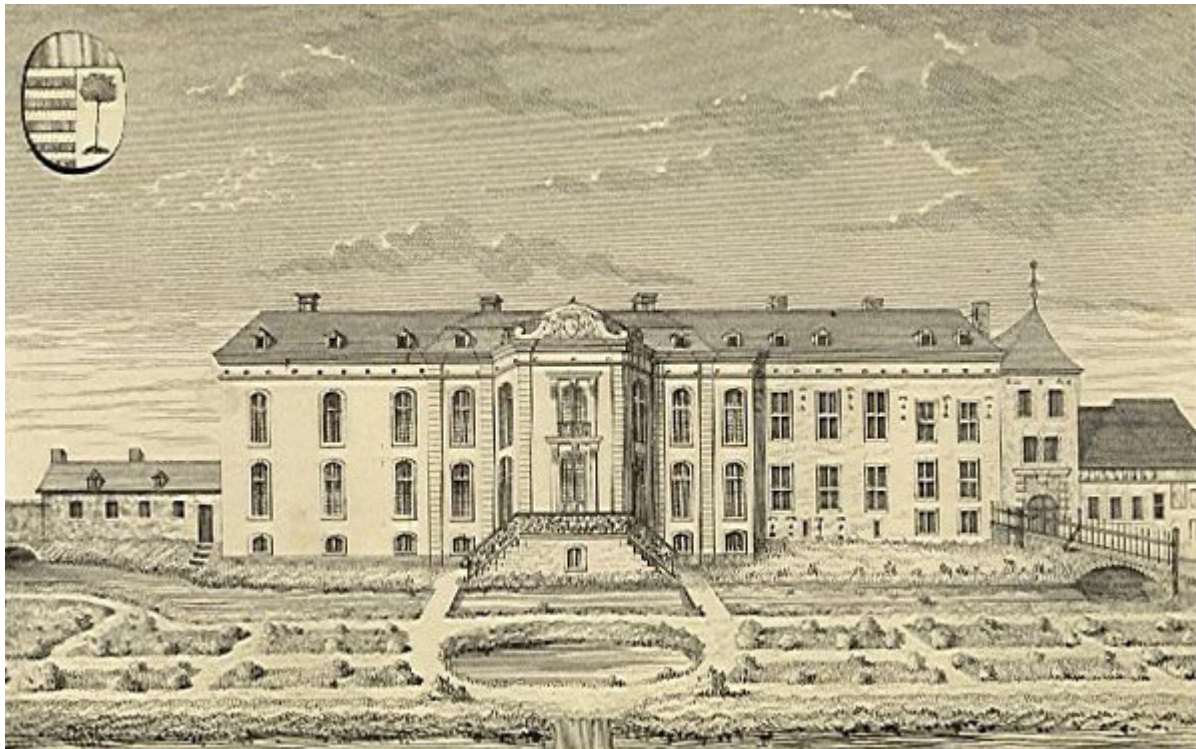
Figuur 19. Gouachetekening van de voorgevel van het abdissenhuis uit 18de eeuw (afbeelding 09_Voorgevel van het abdissenhuis 18de eeuw).

We slaan de analyse van deze tekening echter over omdat een eeuw later een quasi identieke, maar veel gedetailleerdere lithografie werd gemaakt door F. & E. Gyselynck ter illustratie van de historische studie van Wolters¹¹⁰ (Figuur 20).

---

¹⁰⁹ Afbeelding 09_Voorgevel van het abdissenhuis 18de eeuw .

¹¹⁰ Afbeelding 12_ Abbaye ou chapitre noble de Munsterbilzen.

Figuur 20. Gouachetekening van de voorgevel van het abdissenhuis door F.&E. Gyselinck uit 19de eeuw (afbeelding 12_ Abbaye ou chapitre noble de Munsterbilzen).

We hebben de elementen uit deze afbeelding geïsoleerd via de DTD (zie bijgevoegde DVD) en het geheel ook trachten te projecteren op het actuele plan (kaart 6). Op de documenten komen de volgende elementen voor¹¹¹:

- Abdissenhuis: *“Op een gouachetekening uit de 18de eeuw worden vier gebouwen voorgesteld, die zich aan de noordzijde van het abdijdomen bevonden. Wat het Abdissenhuis betreft is er een vooruitspringend risaliet van vijf traveeën en drie bouwlagen die wordt voorafgegaan door een bordestrap met een gedecoreerde trapleuning. Centraal in de trap bevindt zich één klein venster. De toegangsdeur is quasi rondboogvormig met een versierd timpaan. Daarboven bevindt zich een rondboogvormig raam in een rechthoekige omlijsting met een balkon. De middelste travee van het risaliet wordt bekroond door een rondboogvormig fronton met een versierd timpaan. Aan de linkerkant van het risaliet zijn er hoekkettingen aangebracht in het metselwerk. Links van dit vooruitspringende volume zijn er drie traveeën en rechts zes, hoewel aan deze zijde toch een scheiding in de muur wordt opgemerkt. De tekenaar heeft het stilistisch verschil tussen de rechtertravee van het Abdissenhuis en de vijf volgende traveeën van een ouder gebouw aangeduid. Dit verschil wordt voornamelijk gekenmerkt door het type van vensteromlijstingen, die rechthoekig zijn in de oudste constructie en steek- of rondboogvormig in het nieuwe Abdissenhuis. De hele vleugel (Abdissenhuis en ouder gebouw) is voorzien van steigergaten en elke travee telt een dakkapel. Op het dak staan zes schoorsteenpijpen.”*¹¹²
- Poortgebouw: Dit torenvormige gebouw bevindt zich rechts van het abdissenhuis, bevat drie bouwlagen en is bereikbaar via een stenen brug. De grote rondboogvormige

¹¹¹ Zie ook de gedetailleerde analyse in VANDEGEHUCHTE 1999, p. 86-87.

¹¹² VANDEGEHUCHTE 1999, p. 86.

toegangsdeur is gevat in een rechthoekige omlijsting. Op het tentdak staat een windvaan.

- Bijgebouw: *“Rechts van het poortgebouw staat een kleiner en lager gebouw met een zadeldak. Het bevat geen lichtopeningen op het gelijkvloers, maar op de verdieping zijn er wel vier rechthoekige vensters.”*
- Bijgebouw: Ook links van het abdissenhuis bevindt zich een klein bijgebouw van één bouwlaag. Het bevat één deur met links daarvan vijf kleine vensteropeningen. Het zadeldak bezit twee dakkapellen en twee schoorsteenpijpen.
- Trap: Van de deur van het bijgebouw loopt een trap de kleine berm af in de richting van de beek.
- Berm: Tussen de gebouwen en de beek bevindt zich een berm, die lichtjes omhoog loopt (getuige daarvan de trap). Dit geeft aan dat de terreinen waarop de gebouwen staan, wellicht opgehoogd werden.
- Beek: De beek loopt langs de vier vermelde gebouwen (bijhuis – abdissenhuis – poortgebouw – bijgebouw) en wordt overspannen door drie bruggen.
- Tuin met vijver: De tuin is symmetrisch aangelegd en bevat parkjes met telkens zes struiken, waartussen zich paden bevinden. In het midden ligt een cirkelvormige vijver.
- Beek: Helemaal vooraan op de afbeelding bevindt zich mogelijk een tweede beek of gracht, die parallel loopt aan de andere beek.

3/ Opheffing en verkoop van het stift

De iconografische en cartografische documentatie neemt toe vanaf de 19de eeuw. De oudste documenten bieden interessante informatie over de periode voordien, hetzij omdat ze het dichtst bij de opheffing van het damesstift te situeren zijn, hetzij omdat het gaat om reproducties van oudere documenten. De lithografie verschenen in de studie van Wolters (*cfr. supra*) is een goed voorbeeld.

We beschikken tevens over een tekening van de voormalige toegangspoort van het stift¹¹³ (Figuur 21), maar het is niet duidelijk uit welke periode deze stamt.

---

¹¹³ Afbeelding 28_ Oude toegangspoort.

Figuur 21. Tekening van de voormalige toegangspoort van het stift – datering onbekend (afbeelding 28_ Oude toegangspoort).

In de eerste helft van de 19de eeuw verscheen tevens een kleurenschets waarop de voormalige Onze-Lieve-Vrouwekerk staat weergegeven¹¹⁴ (Figuur 22). Dit is de enige min of meer duidelijke afbeelding die we van deze kerk, het kerkhof en de bijgebouwen bezitten. We nemen hier de uiterst gedetailleerde analyse van Vandegehuchte over: *“Op een kleurenschets van het begin van de 19de eeuw werd de oostelijke zijde van de parochiekerk en de aanhorigheden voorgesteld. Rechts zien we de gevel van het koor van de parochiekerk, die blijkbaar is opgebouwd uit baksteen met hoekkettingen in natuursteen. Op het tentdak met dakkapellen prijkt een kruis. Tegen de gevel hangt een groot beeld van de gekruisigde Christus onder een afdakje. Rechts tegen de kerk bevindt zich een klein gebouwtje met één groot vierkant venster in de Oostgevel. Dit was waarschijnlijk de sacristie. Links van de kerk staat de monumentale klokkentoren uit 1568. De gevel is voorzien van twee waterlijsten. In de oostelijke gevel zien we enkele vensteropeningen en schietgaten en de gevel wordt bekroond met een rondboogfries. Op het tentdak staat een windvaan. Links van de toren bevindt zich een gebouw dat in de langrichting werd opgetrokken. De oostelijke gevel wordt door pilasters verdeeld in drie*

¹¹⁴ Afbeelding 10_ *Eglise et Chapitre noble de Munsterbilzen*.

traveeën. Centraal is er een grote rondboogdeur met daarboven een rechthoekige cartouche (voor een opschrift, wapenschild of ornament). In het midden van het zadeldak is er één dakkapel. Uiterst links voor het gebouw staat een kleine constructie. Op de voorgrond zijn drie grafkruisen afgebeeld, verwijzend naar het kerkhof rondom de parochiekerk. Rechts op de achtergrond is er een langgerekt gebouw, mogelijk een zicht op de achtergevel van het Abdissenhuis.”¹¹⁵

Figuur 22. Kleurenschets van de voormalige O.L.Vrouwekerk uit 1ste helft 19de eeuw (afbeelding 10_ *Eglise et Chapitre noble de Munsterbilzen*).

In de halve eeuw na de opheffing van het stift verschenen tevens twee belangrijke, doch met voorzichtigheid te benaderen plannen van de site: het zogenoemde ‘plan Titeux’¹¹⁶ (Figuur 10) en de Atlas der Buurtwegen¹¹⁷ (Figuur 23). De datering van het ‘plan Titeux’ zorgt voor discussie. Het verscheen pas in de inventaris van Van Neuss in 1887, maar biedt weliswaar een grondplan van het stiftscomplex op het einde van de 18de eeuw. Vandegehuchte meende uit

¹¹⁵ VANDEGEHUCHTE 1999, p. 55.

¹¹⁶ Afbeelding 13_ *Plan des bâtiments du chapitre noble de Munsterbilzen*.

¹¹⁷ Afbeelding 11_ *Atlas der Buurtwegen*.

indirecte informatie af te leiden dat het uit het midden van de 19de eeuw stamde¹¹⁸, terwijl zoon en vader Van der Eycken aangaven dat het plan op basis van 18de-eeuwse gegevens werd vervaardigd¹¹⁹. Er staan in elk geval enkele merkwaardigheden op het plan die erop wijzen dat het niet op het einde van de 18de eeuw is tot stand gekomen. Zo duidde Titeux een reeks afgebroken gebouwen aan die volgens het schattingsverslag en de plaatsbeschrijving van het voormalige stift uit 1800 (*cfr. supra*) nog aanwezig waren¹²⁰. Hij duidde tevens de Onze-Lieve-Vrouwekerk als afgebroken aan, terwijl het bekend is dat deze pas in 1851 werd afgebroken en vervangen door de huidige kerk (*cfr. supra*).

Kortom, het ziet er dus uit dat dit een reconstructieplan is dat pas van na 1851 dateert, maar de situatie aan het einde van de 18de eeuw wil weergeven. Interessant is het onderscheid tussen de nog bestaande (donkergrijs) en afgebroken (lichtgrijs) gebouwen, de legende met aanwijzing van de diverse stiftsgebouwen en de inplanting in het gehele dorp. Ook het omliggende wegennet en de overige dorpsgebouwen staan dus weergegeven. Zo toont het plan ook aan dat de Molenbeek nog niet gedempt was. Het plan is getekend op schaal 1:2500 en is geometrisch niet perfect, zoals bleek bij de projectie op het actuele plan (kaart 4).

De wet van 10 april 1841 verplichtte de aanmaak van de Atlas der Buurtwegen, waarvan de kaarten gemeente per gemeente werden gemaakt tussen 1842 en 1845. Deze atlas bevat vanzelfsprekend plannen van het wegennet, voorzien van tabellen over de karakteristieken van deze wegen en over de aangelanden¹²¹. Het lijkt dan ook niet meer dan logisch dat de gebouwen van de voormalige stiftssite op de Atlas der Buurtwegen van Munsterbilzen¹²² (Figuur 23) slechts bij benadering worden weergegeven: *“Het hoofdgebouw van het Abdissenhuis is duidelijk herkenbaar, maar de dwarsvleugel en galerij, die de verbinding vormden naar de parochie- en kapittelkerk, zijn niet weergegeven. [...] Op het plan van het domein is tevens maar één kerk afgebeeld. We interpreteren deze als de voormalige parochiekerk, geflankeerd door de klokkentoren. [...] Op het plan werd aan de kant van de Dorpstraat ook het schoolgebouw uit 1725 weergegeven. Links en rechts daarvan bevinden zich enkele kleinere constructies. De omheiningmuur bleek nog gedeeltelijk behouden. Volgens deze bron was het domein voorts opgedeeld in langgerekte, onbebouwde percelen.”*¹²³ Ook de Molenbeek is nog weergegeven. Ook deze kaart werd op het actuele plan geprojecteerd (Kaart 5).

¹¹⁸ “Omdat Titeux ons weinig bekend is kan er eventueel verondersteld worden dat hij dit plan heeft gemaakt in de 19de eeuw in de overtuiging dat het stift er na de Franse Revolutie dusdanig verlaten en vernield bijlag. Er bestaat namelijk een schoolboek *“Linieer- of regtlijnig teekenen, ingerigt tot school- en huisgebruik”* opgesteld door een zekere R.-L. TITEUX, *beambte belast met het opmaken en berekenen der plannen bij den heer ingenieur-verificateur van het cadaster te Hasselt* en L.-N.-J. TIMMERMANS, *schoolonderwijzer te Bilzen*. Dit boek werd in 1844 uitgegeven door drukkerij A. Titeux te Maaseik.” (VANDEGEHUCHTE 1999, p. 32)

¹¹⁹ VAN DER EYCKEN & VAN DER EYCKEN 2000, p. 107.

¹²⁰ Het gaat *intra muros* om de bijgebouwen, koetshuis en paardenstallen (5), de schuur (6), de galerij (7), de parochiekerk (8), de verbindingsgang tussen de twee kerken (9), de Sint-Amorkerk (10), het kanunnikessenhuis (13) en de woning van de dekenes (13b).

¹²¹ DE MAEYER 2008, p. 90.

¹²² Afbeelding 11_ *Atlas der Buurtwegen*.

¹²³ VANDEGEHUCHTE 1999, p. 33.

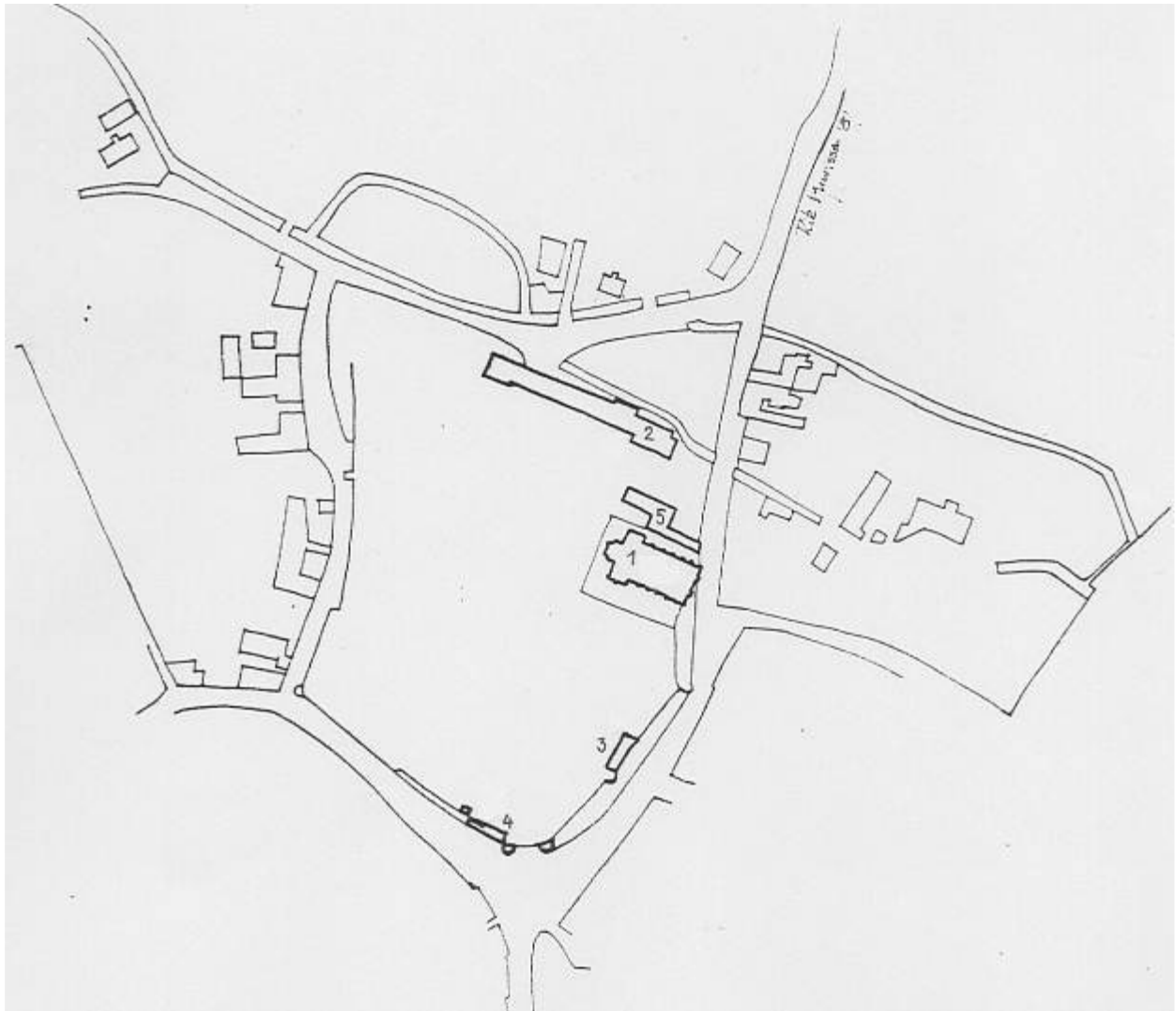

Figuur 23. Uittreksel uit de Atlas der Buurtwegen van Munsterbilzen (afbeelding 11_ Atlas der Buurtwegen).

In deze periode kunnen we tevens het oudste kadasterplan van Munsterbilzen situeren¹²⁴ (Figuur 24). Dit plan dateert uit 1861 en vormt het eerste in een reeks plannen waardoor de bouwkundige ingrepen van de laatste anderhalve eeuw op de site in kaart kunnen worden gebracht. Toch levert dit eerste kadasterplan niet veel bijkomende informatie op ten opzichte van de Atlas der Buurtwegen. Vandegehuchte merkte op dat enkel de nieuwe parochiekerk (in 1851 gebouwd ter vervanging van de voormalige Onze-Lieve-Vrouwekerk, *cfr. supra*) staat weergegeven, alsook een aantal woningen die tegen de kerkhofmuur werden gebouwd¹²⁵.

¹²⁴ Afbeelding 14_ Kadastraal plan 1861.

¹²⁵ VANDEGEHUCHTE 1999, p. 34.

Figuur 24. Uittreksel uit het kadastraal plan van Munsterbilzen uit 1861 (afbeelding 14_ Kadastraal plan 1861).

4/ De Meisjesschool & het Instituut voor Geesteszieken (eind 19de-21ste eeuw)

Voor deze laatste periode beschikken we over *grosso modo* drie types documenten. Er is de reeks kadasterplannen, een uitgebreide verzameling oude foto's en prentkaarten en ten slotte twee documenten met betrekking tot de oprichting van het verzorgingsinstituut Sint-Jozef.

Deze laatste twee documenten zijn een driedimensionale gravure uit het begin van de 20ste eeuw¹²⁶ (Figuur 25) en een handgetekend grondplan uit ca. 1911¹²⁷ (Figuur 26). Dit zijn in zekere zin 'misleidende' documenten vermits het in beide gevallen gaat om een toekomstbeeld van de site. Lang niet alle weergegeven gebouwen en infrastructuur werden ooit daadwerkelijk gerealiseerd¹²⁸.

¹²⁶ Afbeelding 18_ Institut Saint-Joseph à Munster-Bilsen (Limbourg Belge).

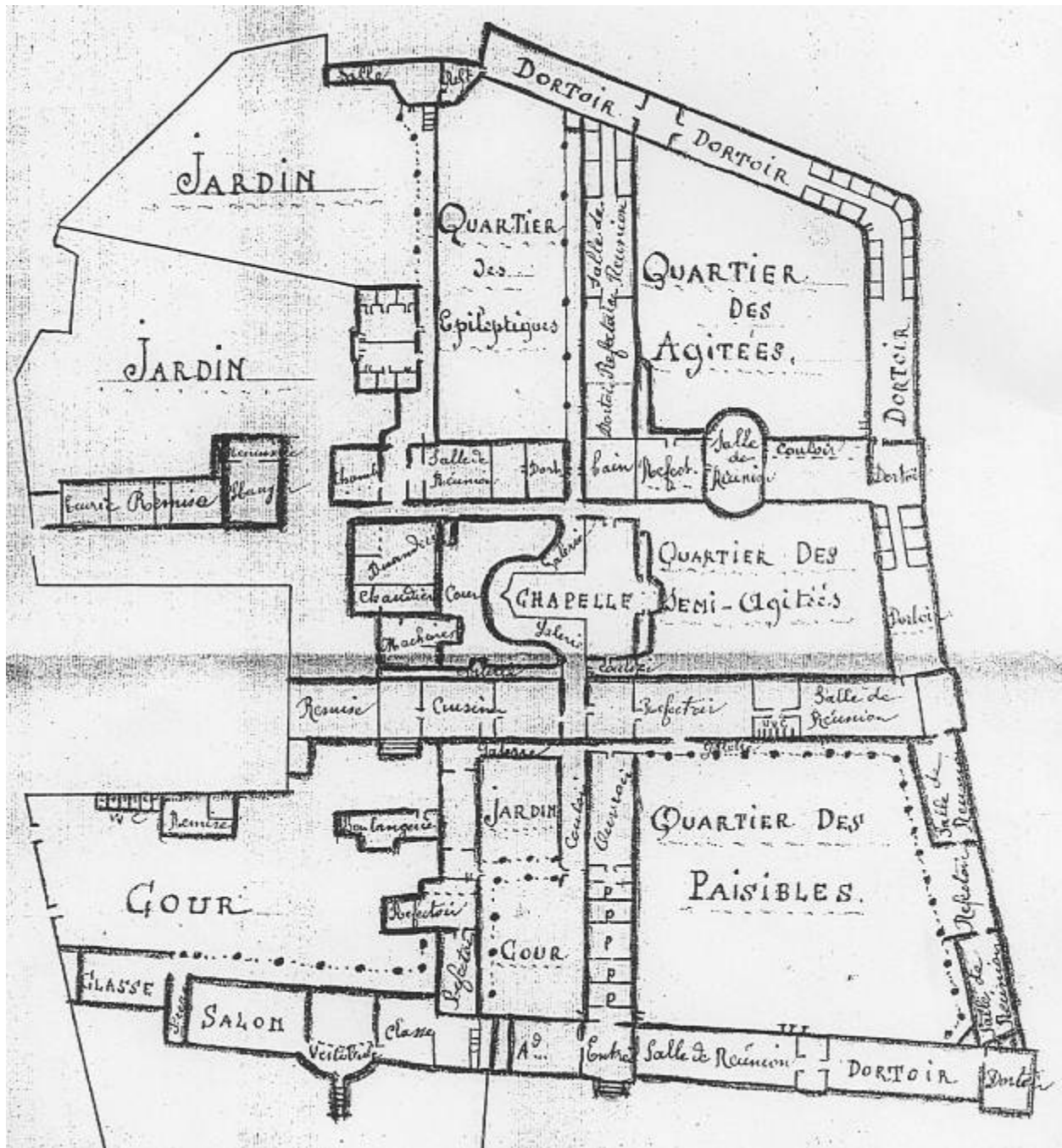
¹²⁷ Afbeelding 20_ Overzichtsplan verzorgingscomplex.

¹²⁸ VANDEGEHUCHTE 1999, p. 58; VAN DER EYCKEN & VAN DER EYCKEN 2000, p. 314.

Figuur 25. Gravure van het St.-Jozefinstituut te Munsterbilzen uit begin 20ste eeuw (afbeelding 18_ *Institut Saint-Joseph à Munster-Bilsen (Limbourg Belge)*).

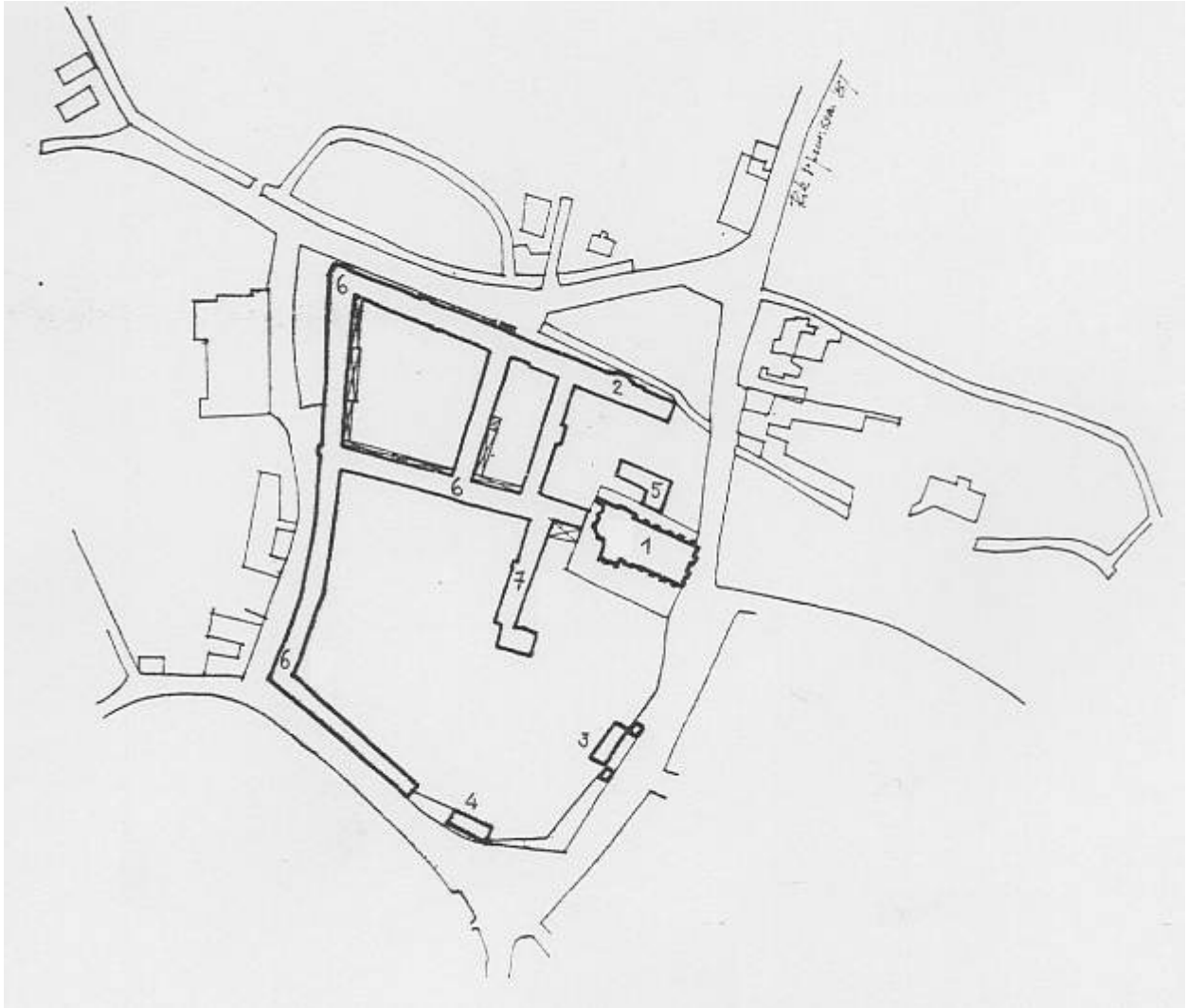

De uitbreiding van het Sint-Jozefsinstituut is daarentegen veel beter te volgen aan de hand van de kadasterplannen, die alle op het actuele plan werden geprojecteerd (Kaart 7 t.e.m. 19). We hebben deze uitbreidingen en veranderingen in een samenvattend overzicht gegoten, gebaseerd op de analyse van Vandegehuchte¹²⁹.

¹²⁹ VANDEGEHUCHTE 1999, p. 34-52.

Afbeelding 15_Kadastraal plan 1898 (Figuur 27): “De zusters van de congregatie van Sint-Jozef lieten de eerste patiëntenafdelingen en dienstgebouwen voor de verpleeginstelling optrekken aan de noord-, west- en zuidzijde van het domein.”¹³⁰ Aanwezige gebouwen: neogotische parochiekerk, abdissenhuis en aanhorigheden, schoolgebouw uit 1725, woningen, paardenstallen, patiëntenafdelingen en dienstgebouwen.

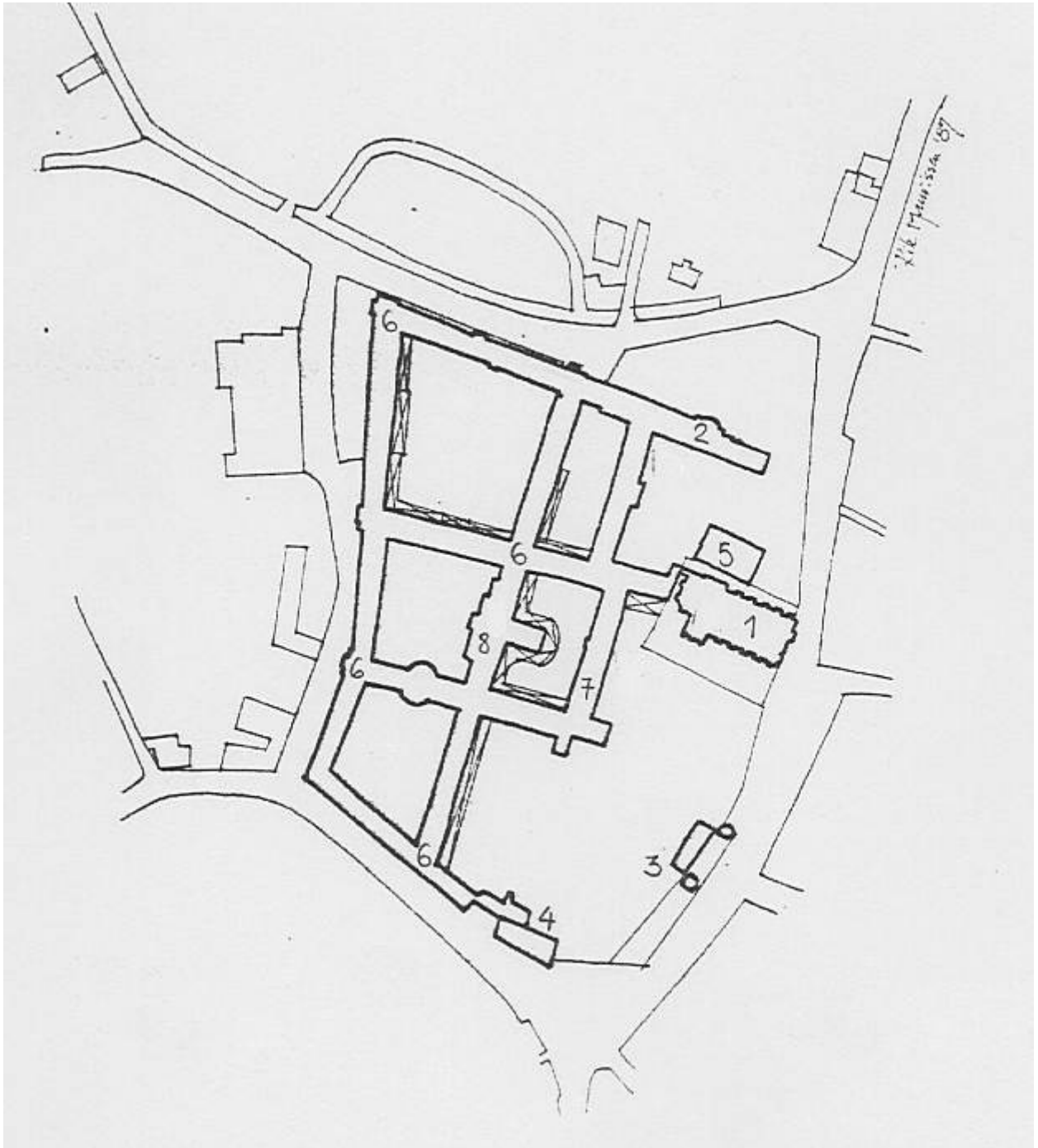

Figuur 27. Kadastraal plan van Munsterbilzen uit 1898 (afbeelding 15_Kadastraal plan 1898)

¹³⁰ VANDEGEHUCHTE 1999, p. 35.

Afbeelding 16_Kadastraal plan 1899 (Figuur 28): *“De patiëntenafdelingen werden uitgebreid en in het midden van het domein werd een kapel opgericht. In deze periode werd ook de beek, die voor het Abdissenhuis doorliep, gedempt.”*¹³¹

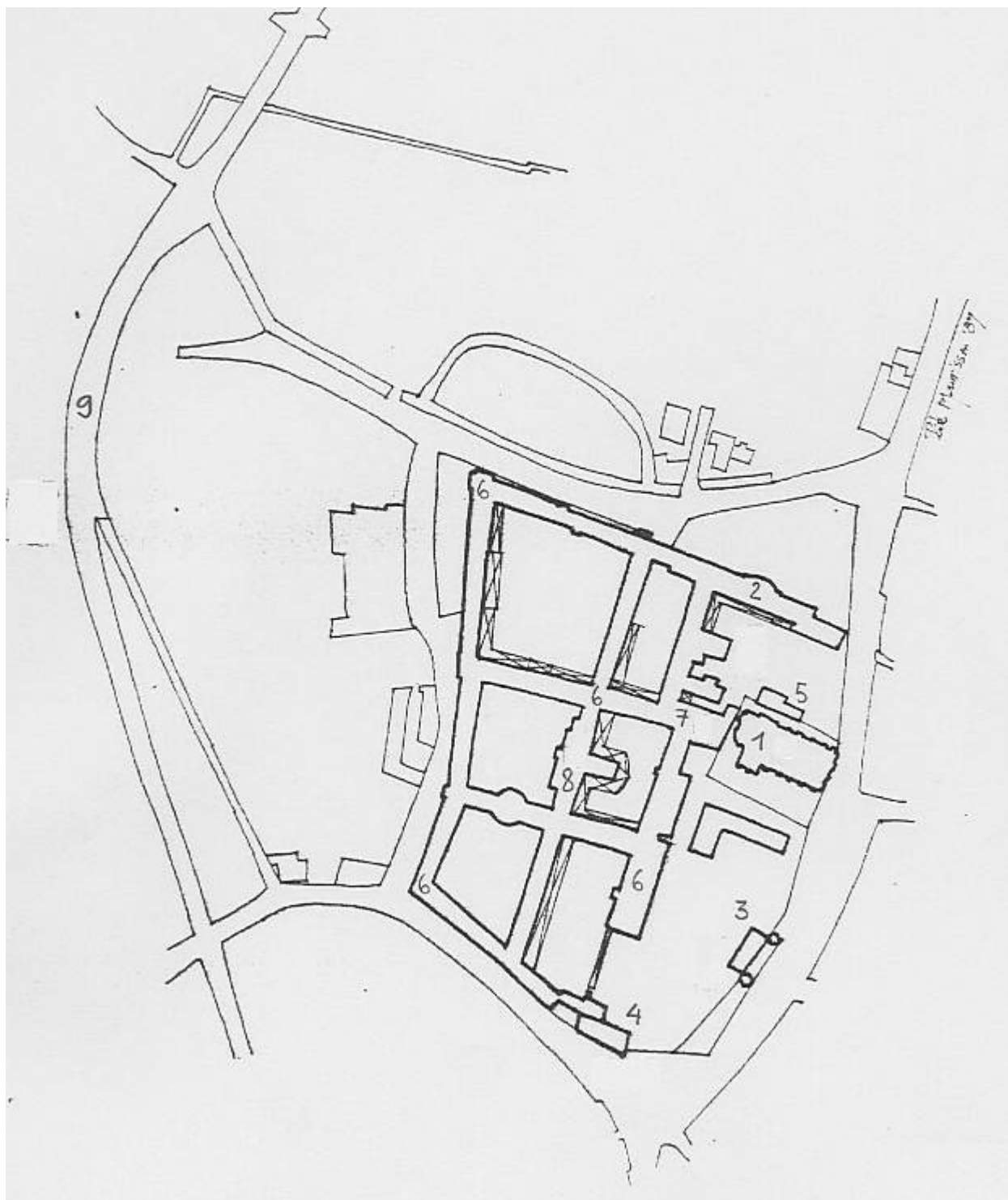
Figuur 28. Kadastraal plan van Munsterbilzen uit 1899 (Afbeelding 16_Kadastraal plan 1899)

¹³¹ VANDEGEHUCHTE 1999, p. 36.

A hand-drawn architectural sketch of a building complex. The sketch shows several interconnected rooms and courtyards. Rooms are numbered: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, and 8. Room 1 is a large rectangular room on the right. Room 2 is a long, narrow room above it. Room 3 is a small room at the bottom right. Room 4 is a small room at the bottom left. Room 5 is a small room above room 1. Room 6 is a large room on the left. Room 7 is a central room. Room 8 is a small room between rooms 6 and 7. A street labeled 'Rue P. M. 534 87' runs along the top right. The sketch is drawn with simple lines on a white background.

¹³² VANDEGEHUCHTE 1999, p. 37.

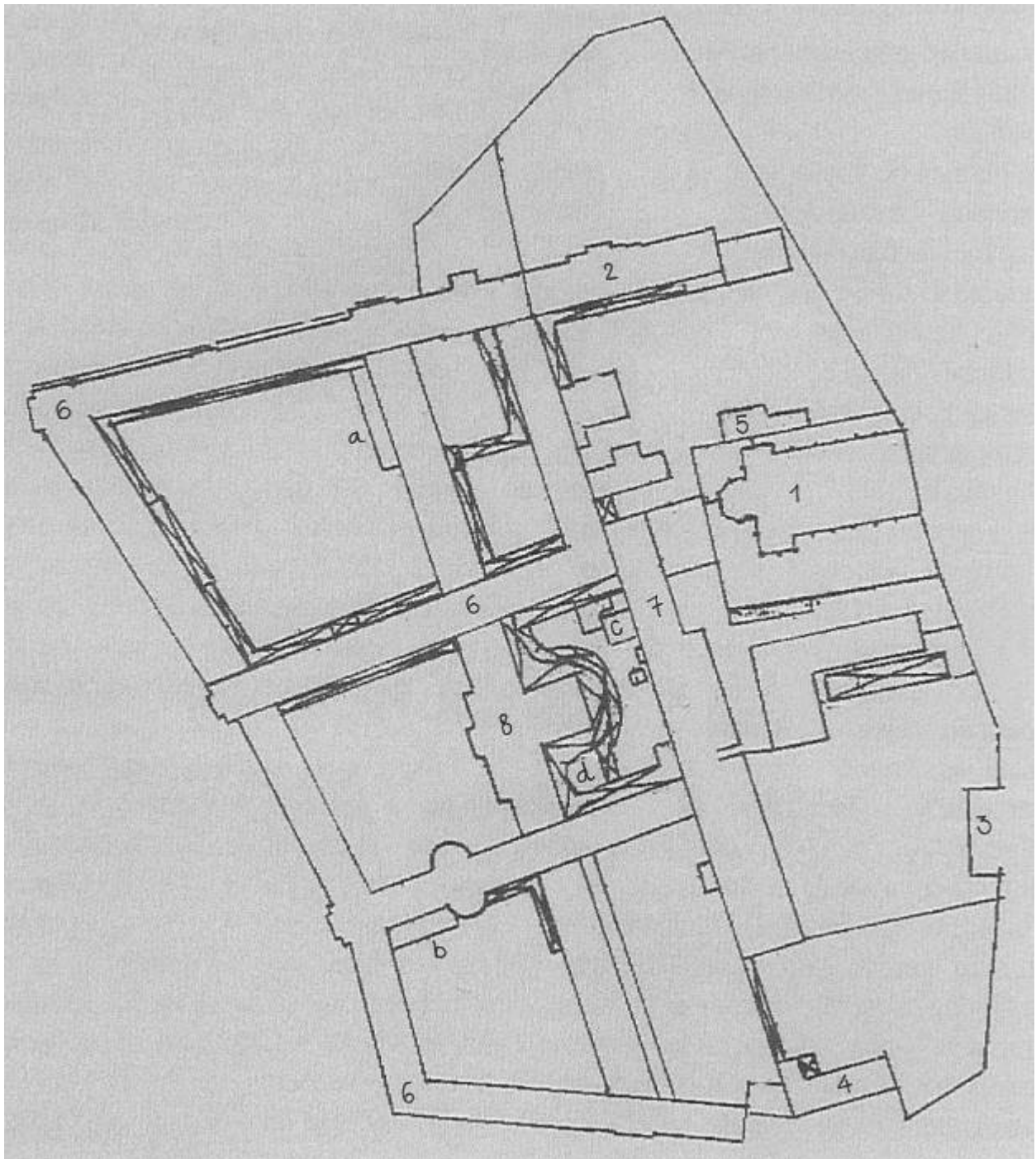
Afbeelding 19_Kadastraal plan 1911 (Figuur 30): “De patiëntenafdeling werd verder uitgebreid naar de zuidelijke zijde van het domein.”¹³³

Figuur 30. Kadastraal plan van Munsterbilzen uit 1911 (Afbeelding 19_Kadastraal plan 1911)

¹³³ VANDEGEHUCHTE 1999, p. 38.

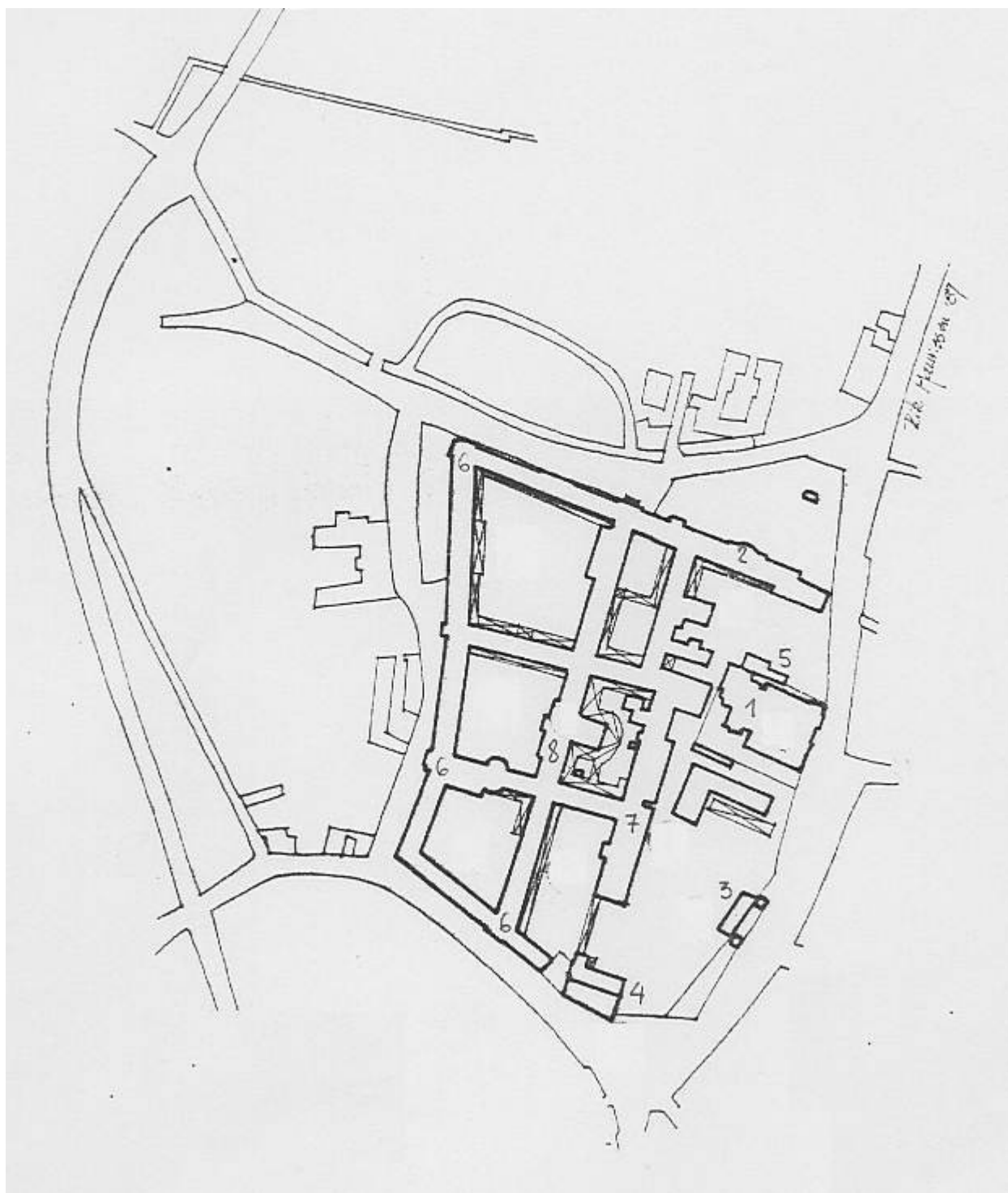
Afbeelding 21_Kadastraal plan 1913 (Figuur 31): “Tegen de vleugels van de patiëntenafdelingen werden een kleine spreekzaal en vergaderzaal aangebouwd. Tussen de dienstgebouwen en de kapel werd een ondergrondse machinekamer en een dodenhuisje gebouwd.”¹³⁴

Figuur 31. Kadastraal plan van Munsterbilzen uit 1913 (Afbeelding 21_Kadastraal plan 1913)

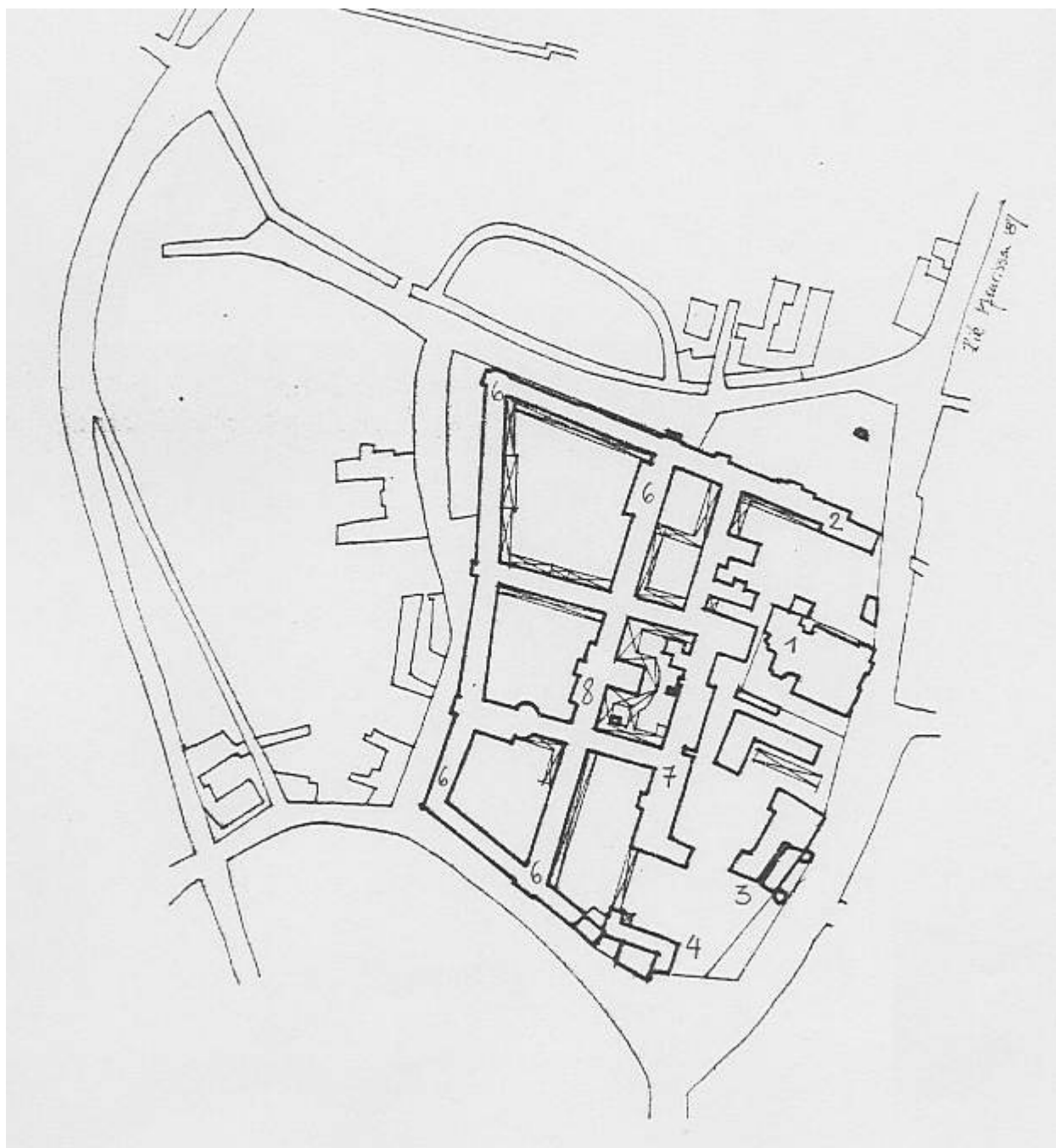
¹³⁴ VANDEGEHUCHTE 1999, p. 42.

Afbeelding 22_Kadastraal plan 1922 (Figuur 32): Geen opmerkelijke wijzigingen.

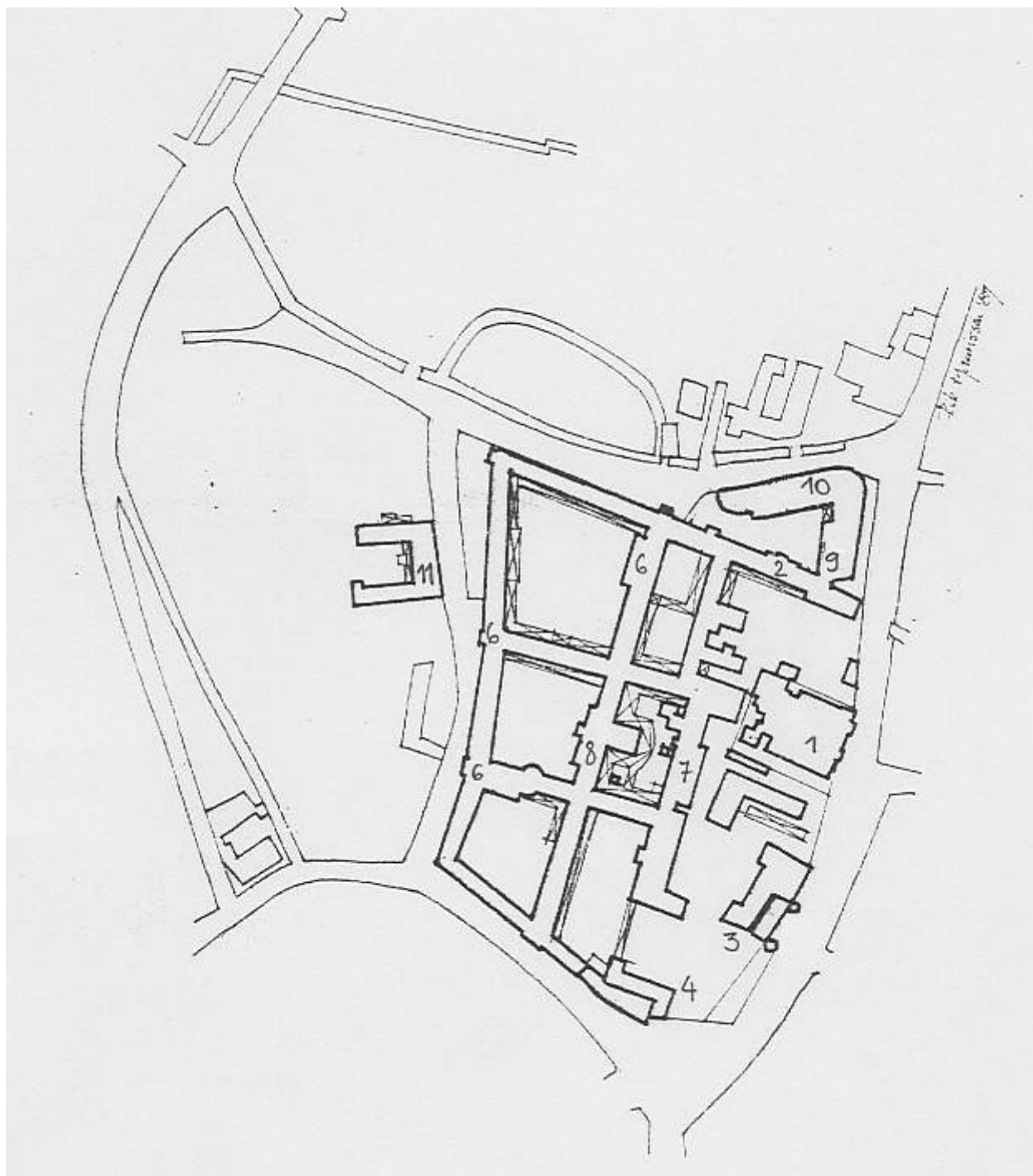
Figuur 32. Kadastraal plan van Munsterbilzen uit 1922 (Afbeelding 22_Kadastraal plan 1922)

Afbeelding 23_Kadastraal plan 1932 (Figuur 33): Uitbreiding van het schoolgebouw uit 1725.

Figuur 33. Kadastraal plan van Munsterbilzen uit 1932 (Afbeelding 23_Kadastraal plan 1932)

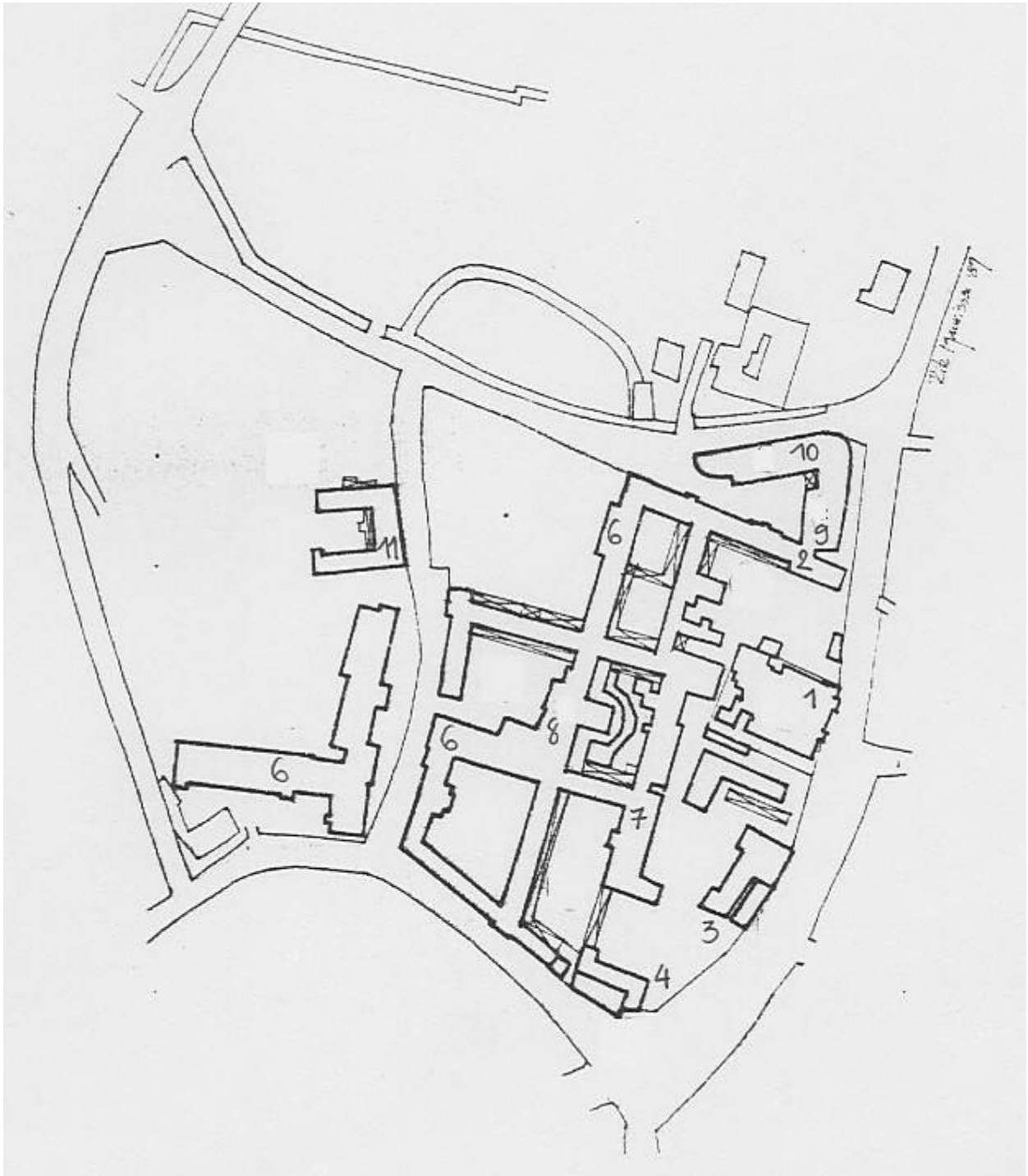
Afbeelding 24_Kadastraal plan 1954 (Figuur 34): Bouw van de *Villa des Roses* ten westen van het Sint-Jozefsintituut en het Instituut voor verpleegkunde ten noorden van het abdissenkwartier.

Figuur 34. Kadastraal plan van Munsterbilzen uit 1954 (Afbeelding 24_Kadastraal plan 1954)

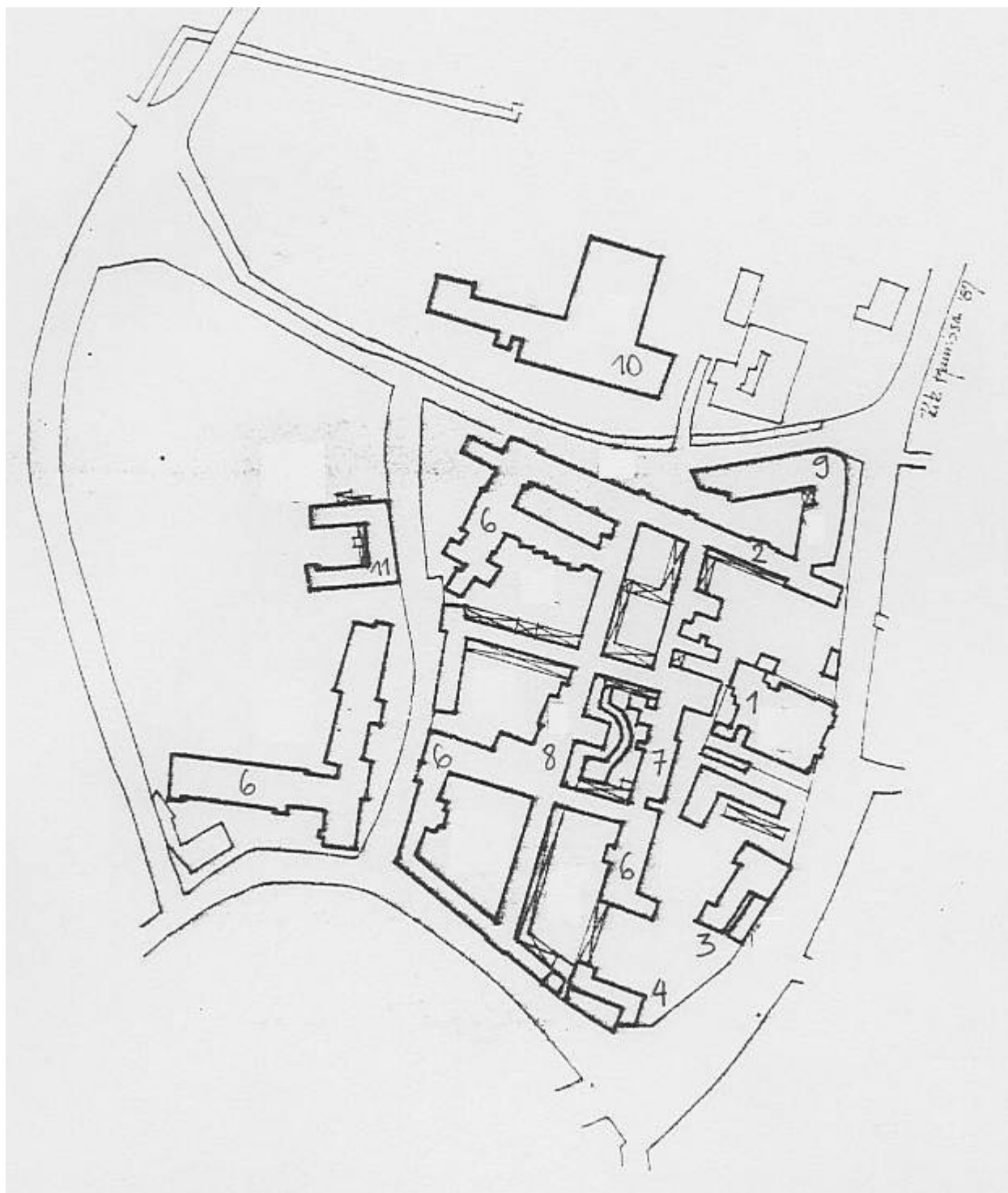
Afbeelding 25_Kadastraal plan 1967 (Figuur 35): “De patiëntenafdelingen werden uitgebreid naar het terrein ten westen van het oorspronkelijke domein, terwijl de oudste patiëntenvleugel aan de noordwest zijde werd afgebroken¹³⁵”.

Figuur 35. Kadastraal plan van Munsterbilzen uit 1967 (Afbeelding 25_Kadastraal plan 1967)

¹³⁵ VANDEGEHUCHTE 1999, p. 47.

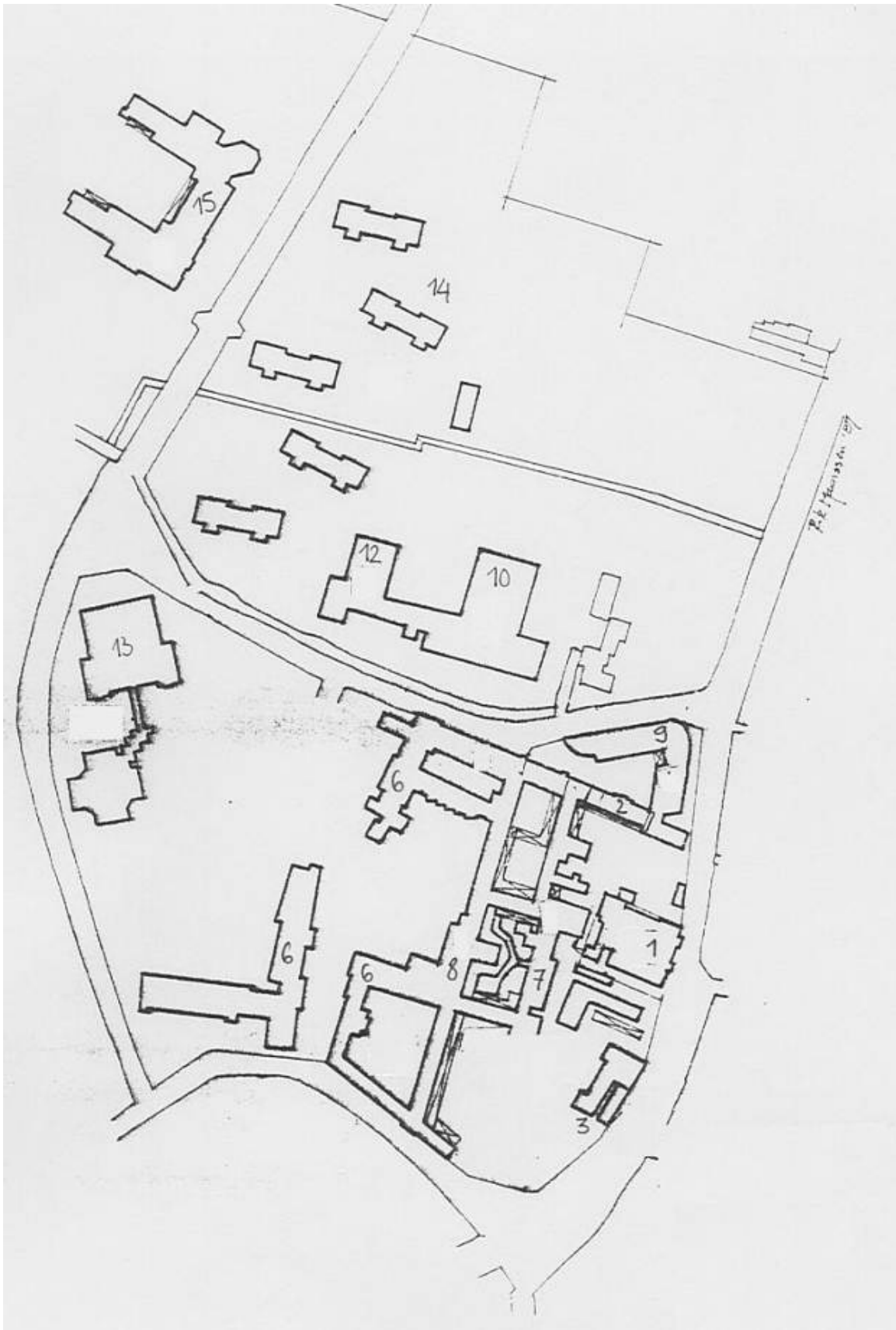
Afbeelding 26_Kadastraal plan 1970 (Figuur 36): “In de noordwest hoek werd een nieuw gebouw opgetrokken en een nieuw instituut voor verpleegkunde werd opgetrokken aan de overzijde van de Abdijsstraat.”¹³⁶

Figuur 36. Kadastraal plan van Munsterbilzen uit 1970 (Afbeelding 26_Kadastraal plan 1970)

¹³⁶ VANDEGEHUCHTE 1999, p. 49.

Afbeelding 27_Kadastraal plan 1984 (Figuur 37): Het complex werd verder uitgebreid in noordelijke en westelijke richting, met onder meer een vrijetijdsafdeling, een revalidatiecentrum, een socio-therapeutisch centrum en een klooster.

Figuur 37. Kadastraal plan van Munsterbilzen uit 1984 (Afbeelding 27_Kadastraal plan 1984)

Ten slotte belanden we bij de zwart-wit foto's en prentkaarten. Bijna alle documenten hebben betrekking op het centrum van Munsterbilzen en dus ook op de site van het voormalige damesstift en haar onmiddellijke omgeving. Vooral het gemeentehuis (het voormalige schoolgebouw uit 1725, *cfr. supra*), het dorpsplein, de parochiekerk en het Sint-Jozefinstituut worden heel vaak afgebeeld. Het grote probleem met deze documenten is echter dat ze geen datum dragen en in verscheidene gevallen ook gemanipuleerd werden (onder meer door inkleuring en vervorming), waardoor de interpretatie uiteraard wordt bemoeilijkt. Langs de andere kant bieden ze heel wat bouwkundige en topografische informatie over de site in de 20ste eeuw. De hoeveelheid materiaal – ruim 100 foto's – heeft er echter toe geleid dat deze documenten niet intensief konden worden bestudeerd binnen het kader van deze onderzoeksopdracht. We hebben ons dan ook beperkt tot het meegeven van een lijst van de documenten en de aanduiding van de informatie die ze bevatten (bijlagen 3 en 4).

Syntheseplan

Het is mogelijk een globaal overzicht te krijgen van de historische bodemingrepen op de site door alle op het actuele plan geprojecteerde gegevens samen te voegen. Dit resulteert uiteraard in een wat onoverzichtelijk en 'vol' kaartbeeld. Omwille van de projectiefouten, inherent aan deze kaarten en plannen, kan deze syntheseskaart niet gebruikt worden om op micro-schaal te bepalen waar eventueel archeologische relictten van de voorgestelde gebouwen, grachten, ... nog in de bodem aanwezig zouden zijn. Of omgekeerd, waar er geen archeologisch erfgoed in de grond aanwezig is omdat de cartografische en iconografische bronnen op die plaats geen bodemingreep aangeven. Het mag duidelijk zijn dat de geanalyseerde iconografische en cartografische bronnen slechts een deel van de evolutie van de abdijsite weergeven. Wel kunnen we op meso-schaal zones aanduiden waar bepaalde archeologische resten kunnen verwacht worden. Zo kunnen we al stellen dat de zone die overeenkomt met de abdijsite *intra-muros*, beschouwd kan worden als één archeologische zone waarin grondsporen, monumentale resten, mobilia, ... in de bodem aanwezig zijn. Dit wordt bevestigd door de inventarisatie en analyse van de vroegere archeologische waarnemingen.

2.3.4 Inventarisatie en analyse van de archeologische waarnemingen & studies

2.3.4.1 Methodologie

Via de Centraal Archeologische Inventaris, literatuuronderzoek en bevraging van betrokken personen werd een inventaris opgesteld van vroegere archeologische waarnemingen, zowel deze die binnen het studiegebied hebben plaatsgevonden (meso-niveau), als deze die buiten het studiegebied vallen (macro-niveau) en relevant zijn voor dit onderzoek.

Per archeologische waarneming werd geprobeerd om de volgende informatie te achterhalen:

- **Omstandigheden** van de waarnemingen;
- **Aard** van de waarnemingen (sporen, structuren, sites en archeologische vondsten);
- **Dateringshorizont** van de waarnemingen (de archeologische perioden waarbinnen de archeologische waarnemingen kunnen geplaatst worden);
- **Ligging**, zowel horizontaal als op welke diepte de archeologische resten zich manifesteerden;
- **Bewaringstoestand** van de archeologische resten;
- **Eigenaar** en **bewaarplaats** van de archeologische vondsten en het (opgravings)archief

De resultaten van deze inventarisatie en analyse werden op kaart gezet (kaart 20). Bij de beschrijving werd zo veel mogelijk de thesaurus van de CAI gehanteerd.

2.3.4.2 Archeologische waarnemingen & vondsten binnen het studiegebied

2.3.4.2.1 Bouwkundige restanten

Wat de nog zichtbare bouwkundige restanten betreft, vormt het huidige abdissengebouw “*nog één van de meest gaaf gebleven gedeelten van het oude stift*”¹³⁷. Aan dit gebouw ging echter een oudere (middeleeuwse?) voorganger vooraf, getuige daarvan de zware muren en gewelven die in de kelders waar te nemen zijn, maar over het uitzicht en het interieur van dit gebouw is zo goed als niets geweten.

2.3.4.2.2 Bouwelementen

In de loop der tijden zijn er een aantal bouwelementen van het vroegere damesstift en uit de oude kerkgebouwen opgedolven of teruggevonden. De meeste voorwerpen bevinden zich in de kerk van Munsterbilzen of werden ingemetseld in de omheiningmuur.¹³⁸

- 11de-eeuwse doopvont in hardsteen, bewaard in de huidige parochiekerk¹³⁹
- Grafstenen, vaak ingemetseld in de omheiningmuren¹⁴⁰
- steen met de figuur van de heilige Amor, in 1701 in de stiftsmuur aangebracht en in het begin van de Franse Tijd weggekap¹⁴¹

Het is duidelijk dat deze bouwelementen zich niet op hun oorspronkelijke positie bevinden. Aan de meeste van deze vondsten werden kleine, gedetailleerde artikels gewijd.

2.3.4.2.3 Bouwwerken aan de parochiekerk in 1851

Bij de afbraak van de voormalige parochiekerk van Munsterbilzen in 1851, kwamen naar verluidt verscheidene stenen doodskisten tevoorschijn. Een ooggetuige beschrijft er één als volgt: “... *il est en grès rougeâtre, recouvert d'un couvercle plat, taillé grossièrement, quadrilatè*”¹⁴².

Deze beschrijving lijkt sterk op de stenen sarcofagen die tijdens de opgravingen van 1974 en in 1979 werden ontdekt. Naar analogie kunnen deze in de 10de tot 12de eeuw gedateerd worden.

2.3.4.2.4 De Steen van Munsterbilzen

Tijdens de Eerste Wereldoorlog werd de zogenoemde ‘steen van Munsterbilzen’ teruggevonden in het pandhof gelegen tussen de woning van de abdis en de noordelijke omheiningmuur, ingewerkt “*dans les blocs d'une grotte de Notre-Dame de Lourdes qui s'élève dans le jardin des Soeurs de Saint-Joseph proche de l'église*”¹⁴³.

¹³⁷ VAN DER EYCKEN & VAN DER EYCKEN 2000, p. 109.

¹³⁸ Vanheusden stelde een inventaris van de kunstvoorwerpen bewaard in de kerk van Munsterbilzen op.

¹³⁹ Foto in VAN DER EYCKEN & VAN DER EYCKEN 2000, p. 240.

¹⁴⁰ In hun inventaris van de grafzerken, glasschilderingen, rouwkassen en familiewapens van de familie Limburg, tekenden Goole & Potargent een reeks exemplaren uit Munsterbilzen over (GOOLE & POTARGENT 1967, p. 241-269). Ook Vanheusden wijdde een artikel aan enkele grafstenen uit Munsterbilzen (verschenen in *Limburg*, 1974, LIII, pp. 189-196).

¹⁴¹ Foto in VAN DER EYCKEN & VAN DER EYCKEN 2000, p. 22.

¹⁴² Opgetekend door een tijdgenoot, vermeld in VAN DER EYCKEN & VAN DER EYCKEN 2000, p. 28.

¹⁴³ de BORCHGRAVE d'ALTENA 1942, p. 78.

Deze steen werd door Coenen gekwalificeerd als het “oudste stenen beeldhouwwerk van België”¹⁴⁴.

Volgens zoon & vader Van der Eycken valt deze Steen van Munsterbilzen mogelijk te identificeren met het *pretabulatum* vermeld in een oorkonde uit 1060¹⁴⁵. Hierin schonk Ida van Bolen een aantal goederen aan het kapittel, waarvan de opbrengsten de eerste drie jaar moesten worden gebruikt voor het altaar en de ornamenten van de stiftskerk. Er werd 15 pond geïnvesteerd in het *pretabulatum*, de voorkant van een altaar, mogelijk dus te vereenzelvigen met de pre-romaanse steen waarop vijf figuren, mogelijk de apostelen, met een stralenkrans staan afgebeeld¹⁴⁶.

Deze steen wordt tentoongesteld in de Koninklijke Musea voor Kunst & Geschiedenis te Brussel. Als vindplaats zou wel verkeerdelijk “Bornem (Antwerpen)” aangegeven zijn.¹⁴⁷

Figuur 38. De zogenaamde “Steen van Munsterbilzen” tentoongesteld in de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis te Brussel. (Foto J.L. Sourbron)

¹⁴⁴ COENEN (1947). Ook zoon & vader Van der Eycken stellen dat het hier gaat om één van de oudste van dergelijke stenen die in België werden teruggevonden (VAN DER EYCKEN & VAN DER EYCKEN 2000, p. 231). Deze steen wordt waarschijnlijk bewaard in het Museum voor Kunst en Geschiedenis te Brussel. Dit kon, na navraag door Jean.Louis Sourbron, niet met zekerheid bevestigd noch ontkend worden.

¹⁴⁵ VAN DER EYCKEN & VAN DER EYCKEN 2000, p. 231.

¹⁴⁶ de BORCHGRAVE d’ALTENA 1942, p. 80.

¹⁴⁷ Mondelinge informatie J.L. Sourbron.

2.3.4.2.5 Wegenwerken in 1958

Uit een artikel in het Belang van Limburg van 11 februari (Figuur 39) kunnen we afleiden dat in 1958, naar aanleiding van rioleringswerken op de huidige Perronstraat/Waterstraat het kerkhof van de parochiekerk en/of kapittelkerk werd aangesneden. Recht tegenover de (parochie)kerk werden houten “zerken” en minstens 10 geraamten ontdekt. Deze “zerken” zijn waarschijnlijk houten grafkisten. Recht tegenover het huis Fabry werd een boomstamgraf blootgelegd, gelegen in een grafkelder opgetrokken uit mergelblokken. Op de bodem van de grafkelder lag een eiken kist met wanden van 7 cm dik in onbewerkte eik. Deze beschrijving doet fel denken aan een boomstamgraf, zoals deze die opgegraven werden in 2006¹⁴⁸. Vanaf welke diepte deze graven zich manifesteerden is niet vermeld of af te leiden. Deze vondsten kunnen op basis van de summier gegevens niet met zekerheid en slechts bij benadering gedateerd worden. Naar analogie met de resultaten van het onderzoek in 2006, kunnen deze vondsten van de 10de tot 20ste eeuw dateren. Het houten boomstamgraf in de stenen grafkelder zal vermoedelijk uit de periode 10de - 12de eeuw dateren.

In het artikel wordt vermeld dat de houten “zerken” vernield werden om tot op de gewenste diepte te geraken. Het feit dat deze met houwelen moesten stukgekap worden, wijst op een goede bewaringstoestand van deze houten “zerken”. In hetzelfde artikel wordt niet vermeld dat de geraamten vernield werden. Maar gezien de aard van de werken, werden deze waarschijnlijk toch vernield. De auteur vermeldt wel dat bij drie geraamten de thorax en de schedel nog in zeer goede staat waren. De grafkelder bleek reeds vroeger geopend. Ook het deksel en de inhoud van het boomstamgraf bleken te ontbreken. Van het boomstamgraf was het hout goed bewaard, gezien de dikte van de wanden.

Voor zover ons bekend, werden er geen archeologische vondsten gerecupeerd. In het betreffende krantenartikel wordt hierover alleszins niets vermeld.

---

¹⁴⁸ DRIESEN & DE WINTER 2007, p. 36-37.

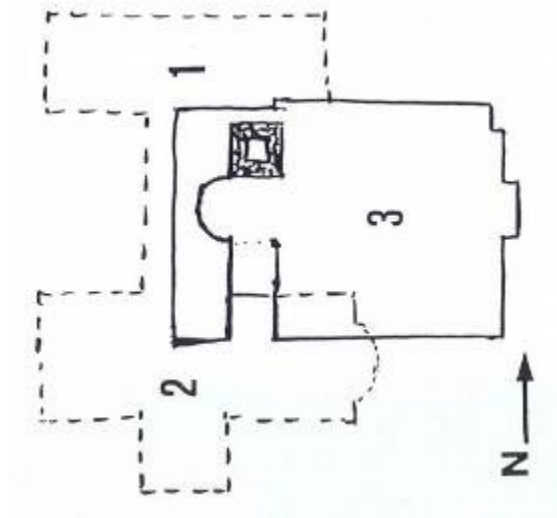

Figuur 39. Artikel uit het Belang van Limburg van 11 februari 1958.

2.3.4.2.6 Opgravingscampagne 1974 (A. Claassen en R. Vanheusden)

Een eerste archeologisch onderzoek in 1974, geleid door A. Claassen en R. Vanheusden, was gericht op de lokalisatie van de voormalige Sint-Amorskerk, waarvan ze op basis van historische bronnen vermoedde dat deze ten zuiden van de huidige parochiekerk lag (figuur 40). Voor de opgraving werden twee werkputten aangelegd. (Figuur 41: WP1 en WP2) Op basis van de vermelding in het opgravingsartikel "in 8 vinden we echter niets terug in de volledig omgewoelde grond die daarenboven vol steenpuin zat" bestaat het vermoeden echter dat de opgravers over een grotere oppervlakte tenminste de bovenlaag hadden verwijderd (om de

contouren van muurpand 3 te volgen?)¹⁴⁹. De zuidwesthoek kon blijkbaar niet verder onderzocht worden omwille van de terrasmuur en een laag stortbeton¹⁵⁰.

Figuur 40. Vermoedelijk grondplan van de kerken van Munsterbilzen volgens Claassen en Vanheusden met de O.L.Vrouwekerk (1), de abdijsite van Sint Amor (2) en de huidige parochiekerk (3).¹⁵¹

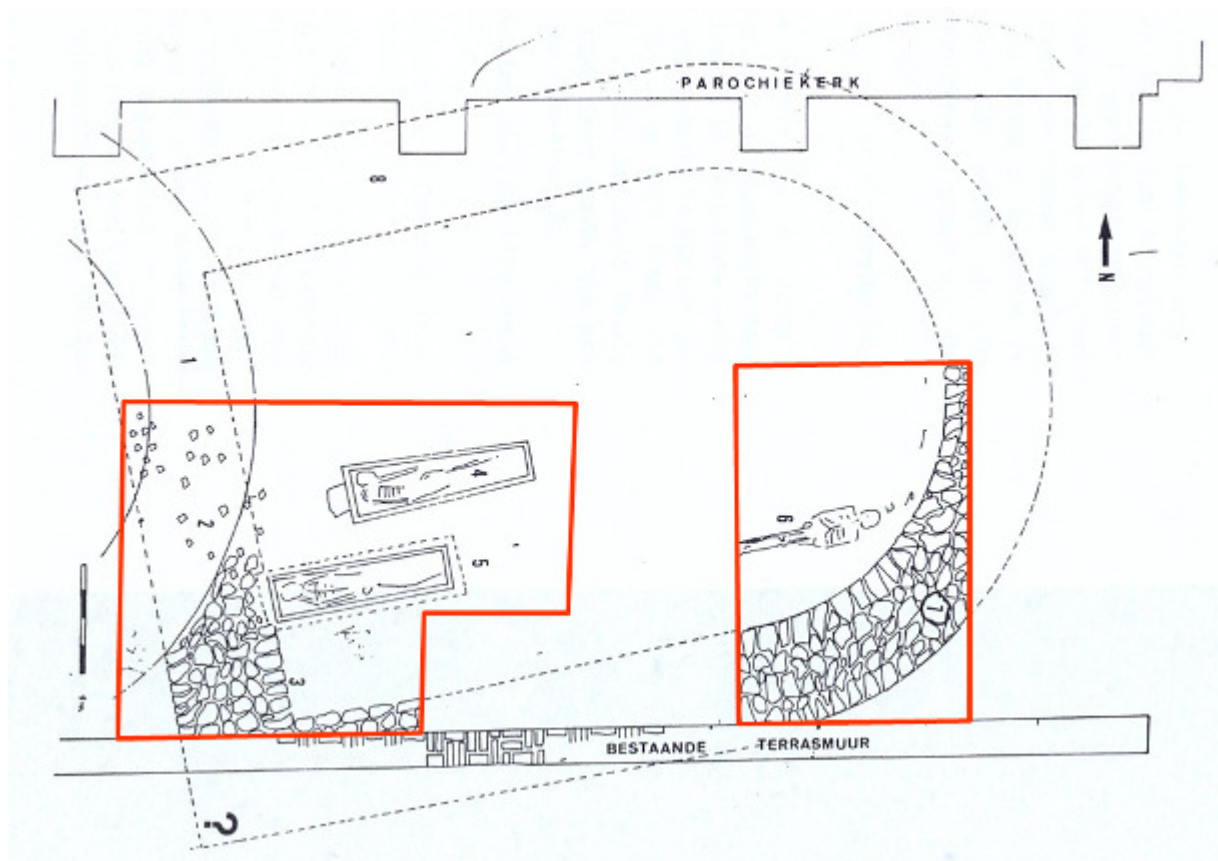
De opgraving werd uitgevoerd in de onbebouwde ruimte tussen de huidige parochiekerk en de scheidingsmuur met het psychiatrisch instituut (Figuur 41 rode lijnen). Vanaf een dertigtal cm onder het toenmalige maaiveld, werden muurresten aangetroffen. De ongestoorde laag bevond zich waarschijnlijk tot op ongeveer 110 cm onder het toenmalige maaiveld¹⁵². Op een doorsnede-tekening van muurpand 3 ligt de ongestoorde laag echter op ca. 130 cm onder maaiveld (Figuur 42).

¹⁴⁹ CLAASSEN & VANHEUSDEN 1979, p. 53.

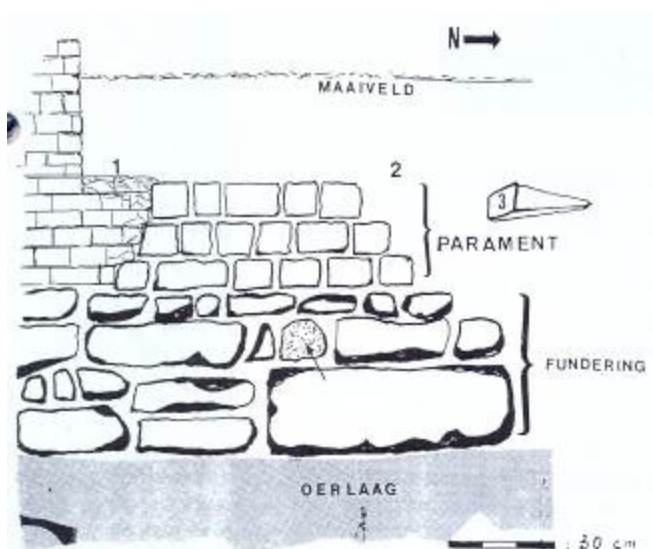
¹⁵⁰ CLAASSEN & VANHEUSDEN 1979, p. 54.

¹⁵¹ CLAASSEN & VANHEUSDEN 1979, p. 51.

¹⁵² CLAASSEN & VANHEUSDEN 1979, p. 54: “Op ongeveer 1,10 m onder het huidige maaiveld werd een fundering gelegd ...”.

Figuur 41. Grondplan van de opgraving van 1974 te Munsterbilzen met aanduiding van de werkputten (rode lijn)
¹⁵³

Figuur 42. Doorsnede van muurpand 3 in de zuidwesthoek.
¹⁵⁴

Tijdens de opgravingen werden de volgende archeologische resten waargenomen:

¹⁵³ CLAASSEN & VANHEUSDEN 1979, p. 52.

¹⁵⁴ CLAASSEN & VANHEUSDEN 1979, p. 55.

- Een uitbraakspoor van een boogvormige muur van 1 m breed (Figuur 41: 2). In en op deze “spookmuur” kwamen tientallen vloertegeltjes aan het licht;
- Een fundering (Figuur 41: 3) bestaande uit zandsteen-, limonietblokken en rolstenen van diverse grootte, met daar bovenop een drietal lagen met aan beide zijden paramentstenen vastgezet met leemmortel. De paramentsteen bestond uit silex en zandsteen, voor het merendeel conisch gekapt (aan de binnenkant van de muur spits toelopend). Dit muurpand vormde een rechthoek, afgesloten met een rondboog, buitenmaats 6,50 m breed en 8,50 m lang;
- Een vijftal fragmenten van romeinse dakpannen, een imbrexfragment en enkele brokken beton van een vloerbekleding op een diepte van 60 à 70 cm verspreid in de omgewoelde aarde in de werkput met de rondboog;
- Drie oost-west gerichte graven, gelegen in de lengte-as van de constructie met rondboog, meer bepaald:
  - Resten van een skelet in de rondboog, met het hoofd in het oosten, zonder kistsporen (Figuur 41: 6);
  - Eén graf met het hoofd in het westen (Figuur 41: 4);
  - Een kalkstenen (gerecupereerd) sarcofaagdeksel met de skeletresten van een meisje van ongeveer 15 jaar (Figuur 41: 5), op een diepte van 90 cm onder het huidige maaiveld, gedeeltelijk ingekapt in de muur (Figuur 41: 3).

Volgens de opgravers is de rechthoekige constructie met apsis stratigrafisch ouder dan het boogvormig uitbraakspoor. De rechthoekige constructie met rondboog zou een kerk geweest zijn uit de pre-romaanse periode¹⁵⁵. Het boogvormig uitbraakspoor zou een restant zijn van de originele apsismuur van de Romaanse stiftskerk die vóór 1040 was opgericht.

Het is echter niet duidelijk of het oudste fundament beschouwd mag worden als een op zichzelf staand gebouw, dan wel als een onderdeel van een grotere constructie.¹⁵⁶ Ook werd opgemerkt dat de oriëntatie van de constructies afwijkt van de oriëntatie van de stiftskerk.

Het herbekijken van de ingezamelde vondsten en het opgravingsarchief (veldtekeningen, foto's, notities) had een nieuw licht kunnen werpen op deze opgravingen. Ondanks het contacteren van verschillende mensen¹⁵⁷, konden we niet achterhalen waar de archeologische vondsten en het opgravingsarchief zich bevonden.

De opgravers hebben de muurpanden en funderingen waarschijnlijk niet uitgebroken. Ook zijn er geen meldingen van latere grondwerken op die plaats die de archeologische resten zouden vernield kunnen hebben. Daarom gaan we er vanuit dat minstens een deel van de waargenomen archeologische resten zich nog op die plaats in situ bevinden.

---

¹⁵⁵ Door ons geïnterpreteerd als de vroege middeleeuwen.

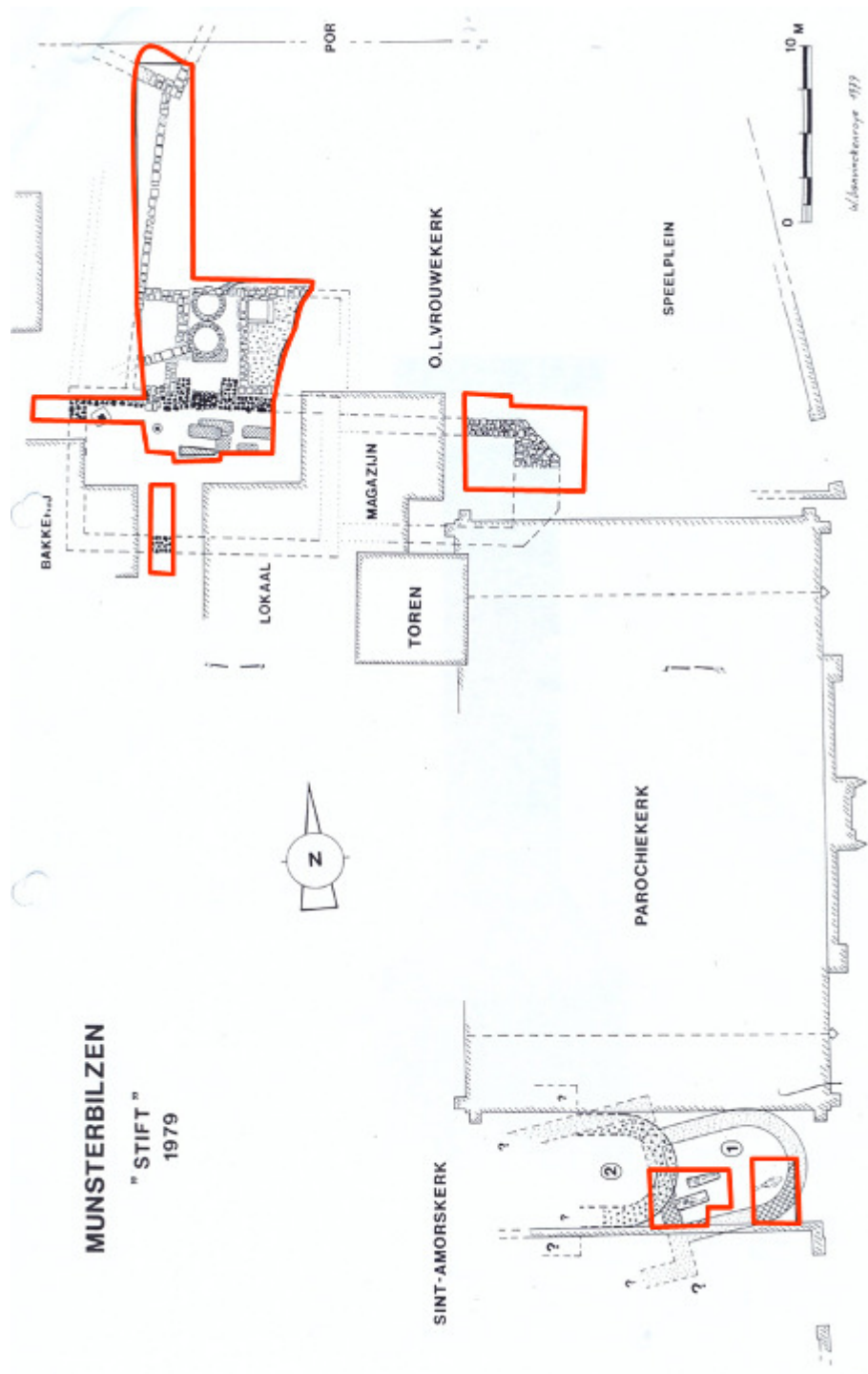
¹⁵⁶ DRIESEN & DE WINTER 2007, p. 8; CLAASSEN & VANHEUSDEN 1979, p. 57; VANDEGEHUCHTE 1999, p. 60; VANHEUSDEN & VANVINCKENROYE 1980, p. 23-24.

¹⁵⁷ De personen die in dit kader werden bevraagd, staan vermeld in de inleiding onder paragraaf Projectorganisatie.

2.3.4.2.7 Opgravingscampagne 1979 (R. Vanheusden en W. Vanvinckenroye)

Toen in 1979 het dek van de speelplaats van de lagere school hersteld ging worden, grepen R. Vanheusden en W. Vanvinckenroye hun kans om een opgraving uit te voeren op het terrein tussen de toenmalige bakkerij en het magazijn in de hoop resten van de O.L.Vrouwekerk aan te snijden (Figuur 43).

Figuur 43. Algemeen plan van de opgegraven bodemsporen t.o.v. de bestaande gebouwen: links, van de Sint-Amorskerk (1974); rechts, van de O.L.Vrouwekerk met annexen (1979), met aanduiding van de werkputten (rode lijn)¹⁵⁸.

¹⁵⁸ VANHEUSDEN & VANVINCKENROYE 1980, p. 20-21.

Een vierkante werkput werd aangelegd die uitgebreid werd met een sleuf naar het noorden in de richting van de portiek voor het abdissenhuis. Sommige archeologische resten manifesteerden zich al vanaf –25 cm t.o.v. het toenmalige maaiveld (de funderingen aan de sacristie – cf supra). De diepste archeologische sporen (de graven – cf supra) gingen tot -1,30 m t.o.v. het maaiveld. De aanwezigheid van een dorpelfundament op -0,50 m diepte kan er op wijzen dat de vloer van de kerk op zijn minst overeenkwam met het maaiveld van tijdens de opgravingen.

De vaste ondergrond bestaat uit een zanderige kleilaag die vanaf 0,70 m diepte sterk afhelt naar het noorden, namelijk in de richting van de Molenbeek die zowat 50m verder het abdijcomplex begrenst.

Tijdens de opgravingen werden de volgende archeologische resten waargenomen:

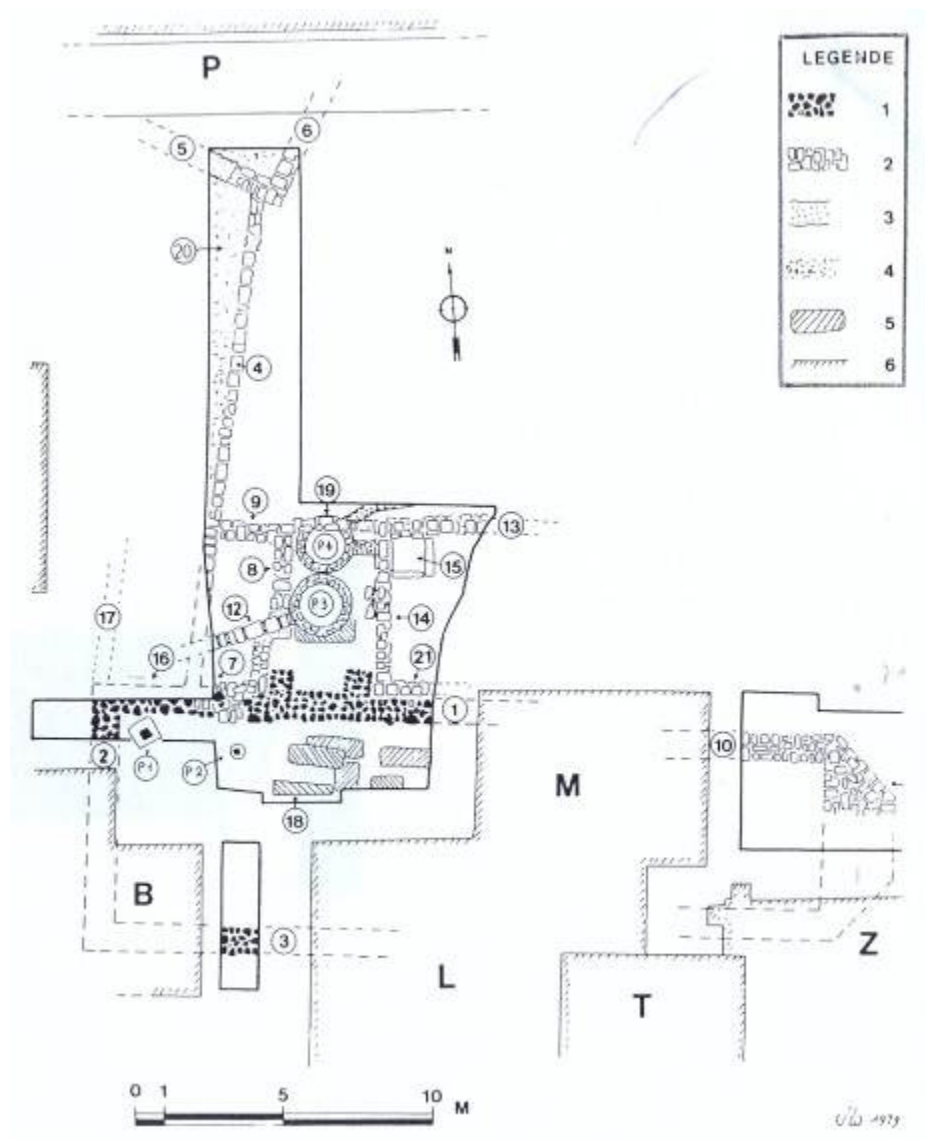
- De noordelijke, westelijke en zuidelijke funderingsmuren (Figuur 44: 1, 2 & 3) van een constructie die door de opgravers herkend werd als het oude schip van de O.L.Vrouwekerk. Voor de bouw waren voornamelijk romeinse bouwmaterialen gebruikt. Op basis van de aangetroffen muurresten schatte men dat de kerk 7 m breed en minstens 10,5 m (mogelijk zelfs 13 m) lang was. De noordelijke muur vertoont aan de buitenzijde twee vierhoekige vooruitspringende muurdelen die vermoedelijk een toegang flankerden.
- Binnen het schip werden twee paalsporen aangetroffen (Figuur 44: P1 & P2), waarvan de vroegere functie van de bijhorende palen onduidelijk blijft (voorloper houten kerk? stelling voor de bouw van de O.L.Vrouwekerk?, ...) ¹⁵⁹.
- In het schip werden eveneens zes grafkuilen gevonden (Figuur 44: 18), waarbij het in vijf gevallen om bijzettingen in een simpele houten kist ging. Ondanks de slechte bewaringstoestand kon men toch vaststellen dat het hoofd telkens in het westen lag en het in twee gevallen vermoedelijk om kindergraven ging. In één van de grafkuilen werd een kalkstenen sarcofaag aangetroffen waarin drie dijbeenderen en twee onderkaken lagen, hetgeen erop wijst dat de kist herbruikt of verstoord werd.
- De muren van het nieuwe koor uit het eind van de 18de eeuw (Figuur 44: 10). De muren waren opgebouwd uit regelmatig gekapte mergelblokken. Het koor werd in het oosten afgesloten door een polygonale muur met drie gelijke zijden. Binnenin was het koor 5 meter breed en het moet minstens 9,5 meter diep geweest zijn.
- Tegen de noordzijde van de kerk werden muurresten van de sacristie gevonden, bestaande uit mergelblokken, afgewisseld met lagen baksteen (Figuur 44: 13, 14 & 21). Het gebouw was binnenin 4,7m breed en reikte vermoedelijk tot aan de aanzet van het koor. Na de afbraak van de O.L.Vrouwekerk in 1851 werd de sacristie omgebouwd tot paardenstal. De vloer bestond uit herbruikte paramentstenen en in de noordwestelijke hoek bevond zich een 19de-eeuwse beerput (Figuur 44: 15).
- In de lange sleuf trof men een brede funderingsmuur in mergelsteen aan (Figuur 44: 4). Aan de noordzijde was deze muur verbonden met de hoek van een ouder gebouw (Figuur 44: 5 & 6). Volgens de onderzoekers betrof het de hoekpartij van een ouder

---

¹⁵⁹ VANDEGEHUCHTE 1999, p. 61-62; VANHEUSDEN & VANVINCKENROYE 198, p. 27-29.

abdissenhuis, daterend van vóór de tweede helft van de 18de eeuw. De eerst vernoemde funderingsmuur werd geïnterpreteerd als de oostelijke portiekmuur van een overdekte zuilengalerij die de abdissenwoning met de kerk verbond¹⁶⁰.

- Tegen de zuidoostelijke zijde van de galerij werd in een latere periode een klein rechthoekig gebouw in mergelsteen opgetrokken (Figuur 44: 7, 8 & 9). Wat de precieze functie ervan was, is niet duidelijk.
- Verder leverde de opgraving nog twee waterputten en een afvoergeul op (Figuur 44: P3, P4 & 12)¹⁶¹.

Figuur 44. Algemeen opgravingsplan (1979) met aanduiding van de werkputten t.o.v. de bestaande gebouwen. Legende: 1. Droge fundering van het oudste kerschip; 2. Funderingsmuren in mergel- en/of baksteen; 3. Uitgebroken muurwerk; 4. Vulling van afbraakresten; 5. Grafkuilen; 6. Begrenzing van de bestaande gebouwen: B – bakkerij, L – vergaderlokaal, M – magazijn, T – kerktoeren; Z – huidige parochiekerk, P – portiek van het schoolgebouw.¹⁶²

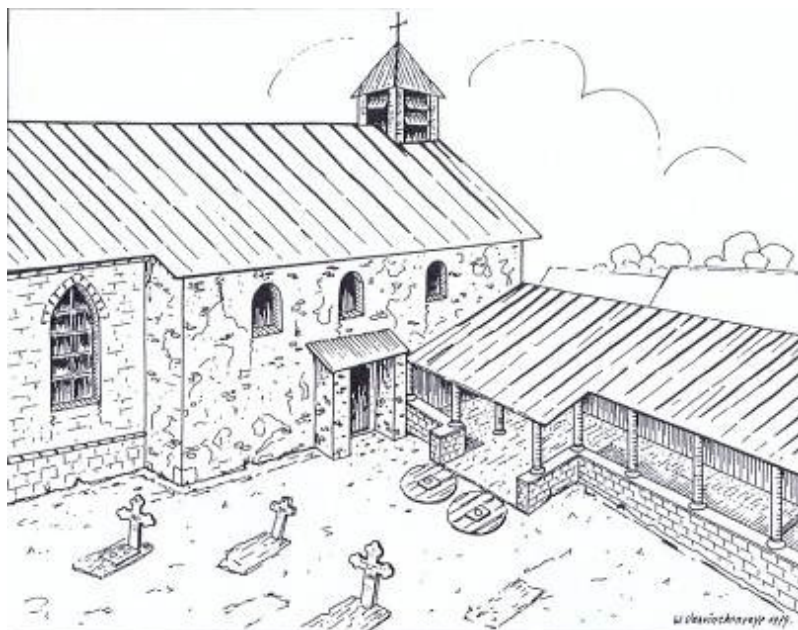
¹⁶⁰ DRIESEN & DE WINTER 2007, p. 9; VANDEGEHUCHTE 1999, p. 63; VANHEUSDEN & VANVINCKENROYE 1980, p. 29-33.

¹⁶¹ VANDEGEHUCHTE 1999, p. 64; VANHEUSDEN & VANVINCKENROYE 1980, p. 34.

¹⁶² VANHEUSDEN & VANVINCKENROYE 1980, p. 25.

Volgens P. Driesen en N. Dewinter moeten “*deze fundamenteën van de O.L.Vrouwekerk op zijn minst teruggaan tot de romaanse periode, maar niets sluit een pre-romaanse bouwfase uit. ...en zelfs in verband kunnen gebracht worden met de vroegmiddeleeuwse overlevering van een stichting in de 7de eeuw.*”¹⁶³

Vandeghehuchte formuleerde enkele bemerkingen en nuances aangaande de archeologische opgravingen uit 1979 en de reconstructietekening van Vanvinckenroye (Figuur 45). Volgens haar werd de relatie tussen de parochiekerk en het abdissenhuis verkeerd ingeschat. De archeologen stellen dat de muurresten (Figuur 44: 4) de overblijfselen zijn van een oostelijke portiekmuur, behorend tot een overdekte zuilengalerij, die het abdissenhuis met de parochiekerk verbond. Het abdissenhuis dat tussen 1756 en 1759 werd opgetrokken volgens de plannen van J.J. Couven stond inderdaad in verbinding met de parochiekerk, maar ook met de kapittelkerk. Het schattingsverslag uit 1800 toonde aan dat het nieuwe abdissenhuis door middel van een dwarsvleugel en een galerij verbonden was met de kerken. Deze verbinding wordt nog duidelijker geïllustreerd op het plan van de kelderverdieping zoals het door Couven zelf werd uitgetekend (Figuur 15). De dwarsvleugel reikte immers tot tegen de noordelijke wand van de parochiekerk en vervolgens was de dwarsvleugel verbonden met een galerij, die achter de westgevel van de parochiekerk doorliep in de richting van de kapittelkerk. De reconstructietekening van de heer Vanvinckenroye werpt dus een verkeerd licht op de situatie¹⁶⁴. Vanuit de toenmalige opgravingspraktijk is het zeker dat men de muurpanden en funderingen heeft laten zitten. Ook zijn er geen meldingen van latere grondwerken op die plaats die de archeologische resten zouden vernield kunnen hebben.

Figuur 45. Reconstructieschets van het opgegraven site, gezien vanuit het noordoosten¹⁶⁵.

Net als voor de opgravingen van 1974 konden, na speurwerk, noch de ingezamelde archeologische vondsten noch het opgravingsarchief (veldtekeningen, foto's, notities)

¹⁶³ DRIESEN & DE WINTER 2007, p.9.

¹⁶⁴ VANDEGEHUCHTE 1999, p. 66-67.

¹⁶⁵ VANHEUSDEN & VANVINCKENROYE 1980, p. 38.

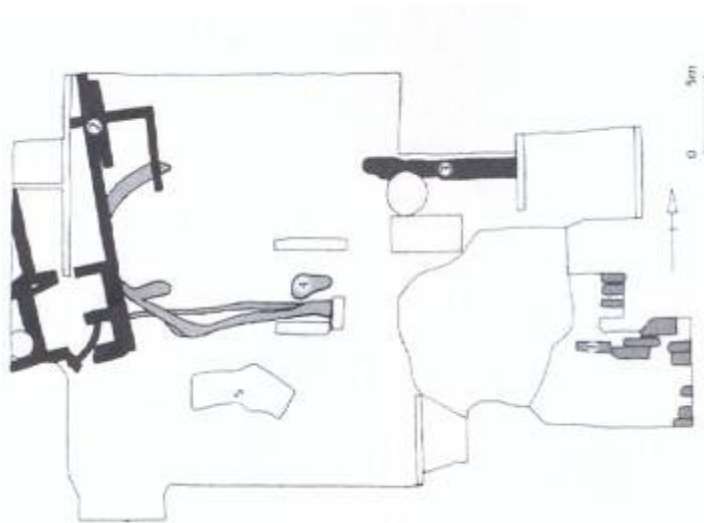
teruggevonden worden¹⁶⁶. Uitzondering hierop is de stenen sarcofaag die zich in het Provinciaal Gallo-Romeins Museum van Tongeren bevindt (Figuur 46)¹⁶⁷.

Figuur 46. Zandstenen sarcofaag gevonden tijdens de opgravingen van 1979. (Foto PGRMT)

2.3.4.2.8 Archeologisch noodonderzoek in 2000 (ARON bvba)¹⁶⁸

In 2000 voerde ARON bvba, onder begeleiding van het toenmalige IAP, gedurende twee weken een noodopgraving uit naar aanleiding van vernieuwing van het gebouwenbestand van het Medisch Centrum.

Figuur 47. Opgravingsplan met overzicht van de sporen uit het noodonderzoek van 2000.¹⁶⁹

Het noodonderzoek werd uitgevoerd ten zuidwesten van de huidige kerk. De graven kwamen aan het licht ter hoogte van de voormalige schrijnwerkerij. De kelders in het westelijk deel lagen onder de dwarsbeuk van de voormalige 19de-eeuwse kapel.

Er zijn ons geen gegevens bekend vanaf welke diepte en tot welke diepte de archeologische resten zich bevonden. Wel kunnen we uit het gegeven dat de graven zich nog onder de kelders

¹⁶⁶ De personen die in dit kader werden bevraagd, staan vermeld in de inleiding onder paragraaf Projectorganisatie

¹⁶⁷ Informatie verstrekt door Guidoe Creemers - inventarisnummer GRM 8107.

¹⁶⁸ DRIESEN & WESEMAEL 2002 – niet geraadpleegd. DRIESEN & WESEMAEL 2007, p.10-11.

¹⁶⁹ DRIESEN & DE WINTER 2007, p.10.

van de voormalige schrijnwerkerij bevonden, afleiden dat deze graven zich minstens 2 m onder het toenmalige maaiveld bevonden.

De vaste ondergrond bestond uit een zandige kleilaag en bleek eveneens in dezelfde (west – oost) richting lichtjes te stijgen.

Bij deze noodopgraving werden de volgende archeologische waarnemingen verricht:

- Aan de oostelijke rand van het terrein kwamen een twaalfstal oost-west georiënteerde inhumatiegraven aan het licht. Met uitzondering van één graf bleken de overledenen telkens in een lijkstap in de grafkuil te zijn bijgezet. De skeletten verkeerden in een slechte tot zeer slechte bewaringstoestand. Slechts in vier graven werd het skelet in anatomisch verband aangetroffen wat doet vermoeden dat de anderen herbegraven werden. Bijgaven werden niet aangetroffen (Figuur 47: 1).
- In het westelijke deel van het terrein werd een geheel van muren blootgelegd dat NW-ZO georiënteerd was. Het bestond uit twee kelderruimtes, opgetrokken uit mergelblokken, die in de lengterichting op elkaar aansloten en gescheiden werden door een tussenwand. Een riolerings- of afwateringssysteem sloot aan op de noordelijke kelderruimte. De opgravers dateren deze kelderconstructie in de late middeleeuwen (Figuur 47: 2).
- Langs de noordelijke rand van het terrein werden over een afstand van circa 15m de resten van een massieve, oost-west georiënteerde muur aangetroffen. Deze muur was ongeveer 1,40m breed en opgetrokken uit mergelblokken, silexknollen en breuksteen die op een onregelmatige wijze in lichtgrijze mortel gevat waren (Figuur 47: 3).
- Centraal in de bouwput werden enkele greppelsporen opgetekend, waarin fragmenten van Romeinse dakpannen en middeleeuws aardewerk werden aangetroffen (Figuur 47: 4).

De opgravers kwamen, op basis van het plan van Titeux (Figuur 10) en de opgravingen uit 1974 tot de volgende conclusie:

- De twaalf graven vormden waarschijnlijk de oorspronkelijke westelijke begrenzing van het grafveld dat tot de Sint-Amorkerk behoorde.
- De muurresten langs de noordelijke rand zijn mogelijk de funderingen van het gebouw dat op het plan van Titeux als het 'Oud Klooster' omschreven wordt en in het verlengde van de St.-Amorskerk gelegen was.
- Het keldercomplex in het westelijke deel van het terrein kan tot de woning van de dekenes of de kanunnikessen gerekend worden. Deze situeerde zich volgens het plan van Titeux ten westen en haaks op de St.-Amorskerk en het "Oud Klooster".

Alhoewel niet vermeld in het geraadpleegde verslag, kunnen we ervan uitgaan dat alle archeologische resten binnen deze zone in het kader van de bouwwerken weggegraven zijn. Deze zone kan dus als archeologisch steriel beschouwd worden¹⁷⁰.

---

¹⁷⁰ Mondelinge mededeling ARON.

De bewaarplaats van de archeologische vondsten en het opgravingsarchief werd niet achterhaald.

2.3.4.2.9 Muntslag in de 10de-11de eeuw

Volgens een aantal auteurs¹⁷¹ dateren een aantal Luikse denieren met de afbeelding van de heilige Amor en het opschrift SCTI AMEUR uit de 11de eeuw, op basis waarvan de muntslag van deze munten aan Munsterbilzen wordt toegewezen. Zelfs uit het laatste kwart van de 10de eeuw zouden al munten uit Munsterbilzen bekend zijn, al is daar geen sprake van een vermelding van Sint-Amor. De munten werden aangetroffen in Polen, Zweden en in de provincie Antwerpen.¹⁷²

In de middeleeuwen bezaten de abdissen van Munsterbilzen het muntrecht. Het muntatelier was wellicht gevestigd in de *Munttoren*, gelegen in de muur langs het Vrijthof, die tot het einde van het Ancien Régime bleef bestaan (cf. 2.3.2.2.2)¹⁷³.

2.3.4.2.10 Opgravingscampagne Waterstraat en Perronstraat in 2006 (ARON bvba)¹⁷⁴

In 2006 werden riolerings- en wegenwerken uitgevoerd aan de N730 Tongeren-Bree, die ook door het centrum van Munsterbilzen, langs de kerk en het vroegere stift liepen. Deze werken werden vanaf midden mei archeologisch begeleid door Aron bvba, wat uitgroeide tot een opgraving tot eind juli.

Het onderzoek ging van start in de Waterstraat, in het gedeelte tussen de Abdijstraat en de kerk, over een afstand van 210 meter (MU-06-WA). Eerst werd de weghelft aan de zijde van het Edelhof in twee vlakken onderzocht (WP 1). Daarna werd de andere weghelft, aan de zijde van de school, d.m.v. 3 vlakken archeologisch geregistreerd (WP 2).

Vanaf de kerk richting Perron – een traject van 155 m – werd eerst de weghelft langs het psychiatrisch centrum aangelegd (MU-06-PE WP 1). Het eerste vlak werd over een afstand van 36 meter gedocumenteerd. In het tweede vlak bleken de archeologische sporen nog bewaard over een afstand van 40 meter vanaf het begin van de werkput. Na dit punt bleken de sporen over een afstand van 60 meter volledig verstoord door de aanleg van nutsleidingen en riolering. Vanaf dit punt werden de werken richting Perron niet meer verder opgevolgd.

Naar aanleiding van de vondst van de boomstamgraven (cf supra) werd besloten om de archeologische begeleiding stop te zetten en het gebied waar deze graven werden blootgelegd aan een grondiger onderzoek te onderwerpen en naar het oosten uit te breiden (MU-06-WA – WP2). WP 2 was 35 meter lang, verderop was hij net zoals bij WP 1, volledig verstoord door riolering, betonwanden en nutsleidingen. De opgraving werd afgerond op 28 juli 2006.

In de maand augustus werd de aanleg van de riolering in de andere weghelft van de Perronstraat nog archeologisch begeleid, maar omwille van de slechte weersomstandigheden en het instortingsgevaar, konden de profielen van de sleuven enkel vanaf de rand van de sleuf gefotografeerd worden.

¹⁷¹ ALBRECHT 1959, pp.71-72; DE COSTER 1856, pp.420-423; SOURBRON 2004.

¹⁷² Deze toewijzingen zijn toch met enige omzichtigheid te benaderen (mondelinge mededeling Johan Van Heesch – Peningenkabinet KBR).

¹⁷³ VAN DER EYCKEN & VAN DER EYCKEN 2000, p. 71-72 & 136.

¹⁷⁴ DRIESEN & DE WINTER 2007.

Op basis van de profieltekeningen kan afgeleid worden dat de archeologische relictten zich al vanaf ca. 25 cm onder het toenmalig maaiveld manifesteerden. De zate voor de riolering zelf was ca. 65 cm onder het maaiveld. De archeologische resten gingen echter nog dieper. Zo bevond de gracht (cf supra) zich ongeveer 1,50 m onder het huidige loopoppervlak, maar was ze nog minstens 1,70 m dieper.

Tijdens deze archeologische begeleiding en opgraving werden de volgende archeologische relictten waargenomen en geregistreerd:

- Vijf paalkuilen in vlak 2 van WP2 in de Waterstraat (S38, S42, S45, S53, S64), die op basis van een C14-datering van de houten kern uit paalkuil S45 in de merovingische periode te dateren zijn¹⁷⁵ en op basis van hun uitzicht en samenstelling van de vulling aan één en hetzelfde gebouw kunnen toegeschreven worden. Het aantal beuken en de precieze functie van het gebouw konden niet achterhaald worden (Figuur 48).

---

¹⁷⁵ Met 95% zekerheid tussen 442 en 651 AD.

Figuur 48. Ligging van de paalkuilen van het gebouw uit de merovingische periode (groene cirkels) op het opgravingsplan van MU-06-WA vlak 2. (Onderkaart)

- In totaal werden 68 graven gevonden: 20 graven in werkput 2 van de Waterstraat en 48 graven in de werkputten in de Perronstraat. Het kerkhof strekte zich ongeveer 28 meter ten zuiden en 25 meter ten noorden van het voorportaal van de huidige kerk uit. Het oostelijk deel in de Perronstraat was volledig verstoord door de riolering.

Alle aangetroffen begravingen waren inhumatiegraven waarbij geen bijgaven werden aangetroffen. De graven waarvan de oriëntatie nog kon worden vastgesteld, bleken alle west- oost tot zuidwest-noordoost georiënteerd te zijn. Het gaat dus duidelijk om christelijke begravingen, maar tot welke kerk de graven precies hoorden, is niet

duidelijk. Ze lagen zowel ter hoogte van de plaats waar Vanheusden en Vanvinckenroye de O.L.Vrouwekerk situeerden (cf infra), als ter hoogte van de plaats waar door Claassen en Vanheusden de Sint-Amorkerk werd gesitueerd (cf infra).

Er werden met zekerheid negen boomstamgraven aangetroffen, waarvan één in werkput 2 van de Waterstraat en de andere acht in werkput 1 van de Perronstraat. Deze graven lagen allemaal vlak voor de huidige kerk. Bij acht van de boomstamgraven was enkel de bodem bewaard en slechts bij één ook het voeteneind. De bodems van de graven waren nog in zeer goede staat, dit in tegenstelling tot de deksels en opstaande wanden. Over de bewaringstoestand van de skeletten kan moeilijk een uitspraak gedaan worden aangezien de meeste van deze graven door recente bodemingrepen verstoord werden en weinig of geen botmateriaal overbleef.

In drie gevallen werd de overledene zonder kist in de grafkuil bijgezet. Twee van deze graven werden wel afgedekt met een houten plank. Deze graven bevonden zich ten zuiden en ten zuidoosten van de boomstambegravingen. Opvallend is dat zowel het hout als de skeletten zeer goed bewaard zijn.

Drieëntwintig graven waren met zekerheid bijzettingen in eenvoudige rechthoekige kisten uit houten planken. Het herbegraven van het stoffelijk overschot uit geruimde graven werd ook hier verscheidene malen geattesteerd.

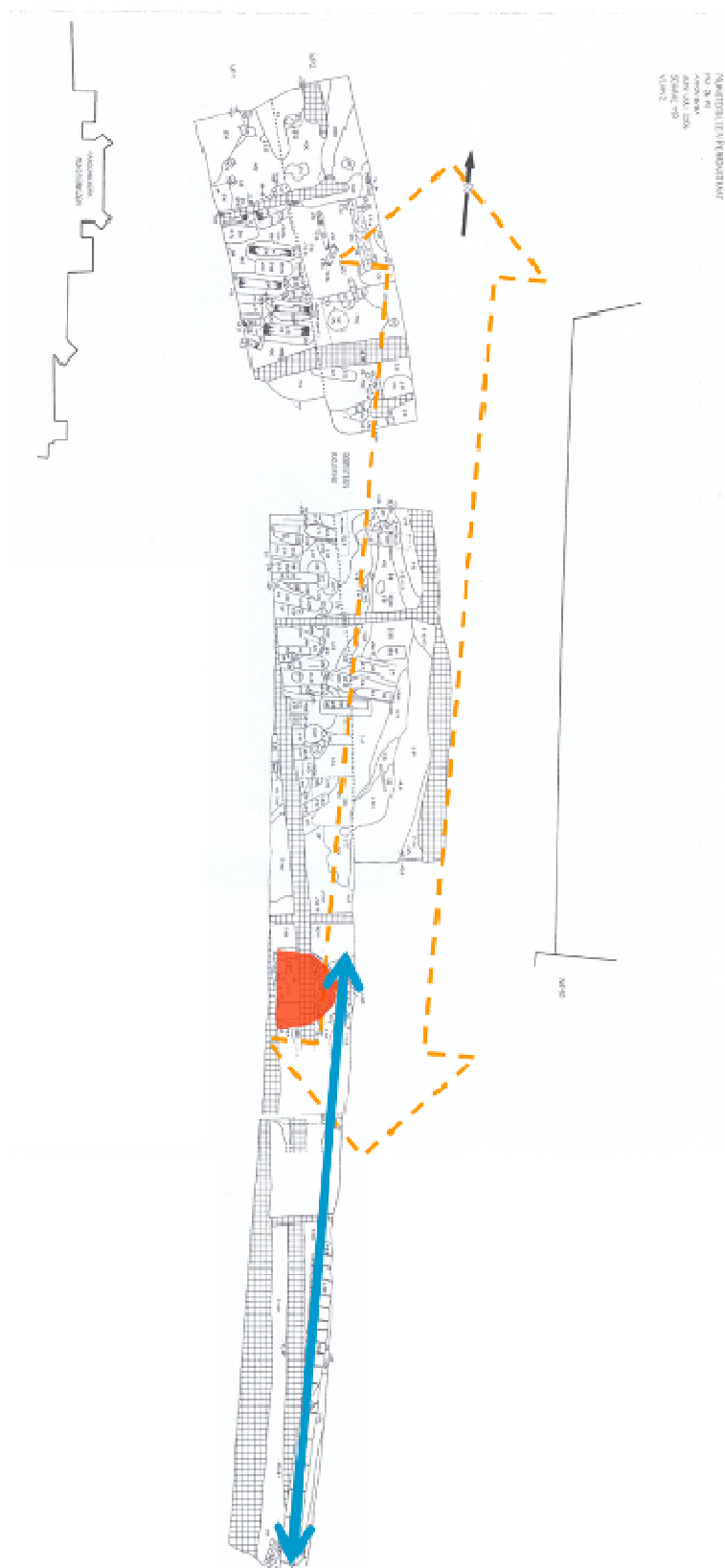
Een apart geval vormde een graf dat geteld werd als twee aparte graven, hoewel het niet uitgesloten kon worden dat het slechts om één graf ging. Ofwel ging het om twee begravingen, boven elkaar, waarbij het bovenste graf later werd verstoord en leeggehaald, ofwel ging het om slechts één begraving waarvan het deksel was ingezakt.

De onderzoekers dateren het kerkhof globaal van de Karolingische periode tot in de volle middeleeuwen. De boomstamgraven zijn op basis van de archeologische context, het aangetroffen aardewerk en de natuurwetenschappelijke methodes te dateren tussen de tweede helft van de 8ste en de tweede helft van de 10de eeuw.¹⁷⁶ Op basis van de oversnijdingen van de sporen blijkt dat de boomstamgraven tot de oudste op het kerkhof behoren.

- In de vulling van de kisten en grafkuilen, en van de gracht (cf supra) werd veel gallo-romeins bouwpuin aangetroffen.
- In de Perronstraat werd een noord-zuid gerichte gracht aangesneden, die niet volledig vrijgelegd kon worden. Ze moet minstens 10 m breed geweest zijn en kon over een lengte van 20 m gevolgd worden. De gracht werd enkel ten oosten van het kloosterdomein aangesneden, maar mogelijk liep ze in een U-vorm rond het kloosterdomein om in het noorden uit te geven op de Molenbeek, en volgt de 18de-eeuwse ommuring van het stift ongeveer het verloop van de gracht. Een datering van de gracht kan niet gegeven worden. De gracht is alleszins ouder dan de buitenste rand van het kerkhof. Volgens de opgravers werd de gracht op een bepaald moment gedempt om het kerkhof uit te breiden. De vondsten uit de opvullingslagen kunnen weliswaar een aanduiding geven voor de demping van de gracht, hetgeen tijdens of na de romeinse periode gebeurde.

---

¹⁷⁶ Een C14-datering op botmateriaal uit graf 14 uit WP1 in de Perronstraat geeft een datering met 95% zekerheid tussen 716 en 949 na Christus.

Figuur 49. Aanduiding van de ligging van de toren van de omheiningsmuur (rode vlek), de gekanaliseerde waterloop (blauwe pijl) en van de gracht (oranje pijl) in de Perronstraat. (Onderkaart: Aron)

- Uit de 18de eeuw dateren de fundamenteën van de omheiningsmuur met toren van het stift die in de Perronstraat in werkput 1 werden aangetroffen. Uit de 19de eeuw werden

een gekanaliseerde waterloop, een bakstenen brug over de Munsterbeek en het tracé van de omheining van het domein Edelhof blootgelegd. Uit de 20ste eeuw dateren onder andere de kasseiwegen uit 1928 en 1947. Uit een onbepaalde periode dateert (de insteek van) een waterput in mergelsteen.

- Uit de vulling van graf 21 werden twee scherfjes met radstempelversiering gerecupereerd. Eén ervan is Badorfaardewerk, te dateren vanaf midden 8ste tot 9de eeuw. Eén scherf met radstempelversiering is mogelijk Mayenaardewerk. Uit graf 26 kwamen ook twee scherfjes Karolingisch Badorfaardewerk.

In het opgravingsverslag staat niet vermeld welke archeologische resten nu nog eventueel binnen het areaal van de werkputten in situ gelaten zijn. Binnen het tracé van de rioleringen die enkel archeologisch begeleid werden, kunnen we er misschien van uitgaan dat de archeologische relictten enkel weggegraven zijn tot op het diepste niveau van de zate, en dat daaronder nog archeologische sporen aanwezig kunnen zijn. Binnen het areaal van de werkputten die archeologisch werden opgegraven, werden de archeologische sporen tot op de vaste ondergrond geregistreerd, maar niet allemaal gecoupeerd of leeggehaald. Ook daar kunnen dus nog archeologische resten in situ aanwezig zijn (cf gracht, gekanaliseerde waterloop, ...).

De archeologische vondsten en het opgravingsarchief worden bewaard bij het VIOE.

2.3.4.2.11 Archeologisch begeleiding Abdijstraat, 2008 (ARON bvba)

In 2008 werden de sloop- en graafwerken in het Medisch Centrum Sint Jozef te Munsterbilzen archeologisch begeleid door ARON bvba. De voormalige administratie, een gebouw van de oude basisschool en een sanitaire blok werden gesloopt. Ter voorbereiding van de bouw van een nieuwe traphal aan de technische dienst van het instituut werd het voormalige administratieve gebouw gesloopt¹⁷⁷.

Ter hoogte van de gesloopte administratieve dienst konden geen archeologische sporen en/of vondsten bemerkt worden¹⁷⁸.

Slechts op drie plaatsen kon informatie over het historisch bodemarchief van het projectgebied bekomen worden. Aan de uiterst westelijke zijde van het voormalige schoolgebouw kon van het profiel de alluviale afzetting uit de periode voor het kanaliseren van de Molenbeek afgeleid worden. Ze bevatte grote hoeveelheden ecofacten en artefacten, die uit de volle middeleeuwen dateerden.

Tussen de abdissenwoning en de huidige kloostermuur kwam in het zuidprofiel een muur tevoorschijn, opgebouwd uit rechthoekige mergelblokken. Mogelijk ging het om de resten van een steunbeer of de aanzet van een binnenmuur¹⁷⁹.

Bij het slopen van het schoolgebouw en het weghalen van de kelderverdieping werd de overwelfde voormalige loop van de Molenbeek blootgelegd. Op twee plaatsen werd het bakstenen gewelf doorbroken¹⁸⁰. Op de plaats waar het gewelf onder de huidige kloostermuur

¹⁷⁷ WESEMAEL & DE WINTER 2009, p. 1.

¹⁷⁸ Mondelinge mededeling ARON: *“Het volledige onderzoeksgebied was zwaar verstoord door menselijk ingrijpen. De bouw en sloop van het schoolgebouw en de administratieve dienst zelf, maar ook van omliggende gebouwen, lieten duidelijke sporen na op het terrein.”*

¹⁷⁹ WESEMAEL & DE WINTER 2009, p. 17

¹⁸⁰ WESEMAEL & DE WINTER 2009, p. 18

verdwijnt was aan de binnenkant van deze muur een toegang tot de overwelfde beek gebouwd. Door middel van een trapje kon afgedaald worden in de tunnel, vermoedelijk voor het nodige onderhoud. Het gewelf was over een grote lengte langsheen de voorgevel van de abdissenwoning te volgen in westelijke richting¹⁸¹.

2.3.4.3 Archeologische waarnemingen in de omgeving van het studiegebied

2.3.4.3.1 Opgravingscampagne Onderwijsstraat, 2006 (ARON bvba)¹⁸²

Tijdens de graafwerkzaamheden in het kader van het nieuwbouwproject 'Botanica' aan de Onderwijsstraat kwamen een aantal sporen en Romeinse en middeleeuwse vondsten naar boven, waardoor besloten werd een archeologisch onderzoek te laten plaatsvinden. De twee zones waar de appartementsblokken zouden komen, werden hierbij onderzocht. De meeste aangetroffen kuilen konden op basis van hun vorm en vulling geïnterpreteerd worden als recente aanplantingskuilen voor de plantenteelt die tot kort voor de opgraving op dit terrein gebeurde. Eén kuil kon op basis van de aangetroffen *tegulae*-fragmenten waarschijnlijk in de Romeinse periode gedateerd worden. Een greppel maakte mogelijk deel uit van een vroegere perceelsafbakening (Figuur 50: 1).

2.3.4.3.2 Archeologisch vooronderzoek Appelboomgaardstraat, 2007 (Studiebureau Monumentenzorg bvba)¹⁸³

Naar aanleiding van de bouw van serviceflats aan de Appelboomgaardstraat door de VZW Christelijke Woon- en Zorgcentra, werd door Studiebureau Monumentenzorg bvba een archeologisch vooronderzoek uitgevoerd. Hierbij werden geen archeologische sporen vastgesteld. Het dichtst bij de beek was het terrein 1,5 m opgehoogd, meer naar de parking toe 2 m. In het midden van de werkput werd in de onverstoorde bodem de werkput verdiept tot 2,25 m (t.o.v. toenmalig maaiveld). Hierbij werd onder de aangevulde grond grijsblauw beekcolluvium vastgesteld (Figuur 50: 2).

2.3.4.3.3 Romeinse dakpanfragmenten Wijngaardstraat (J.L.Sourbron)¹⁸⁴

J.L. Sourbron deelde mee dat hij op het veld tegenover de Landradakapel in de Wijngaardstraat Romeinse dakpanfragmenten had gevonden (Figuur 50: 3).

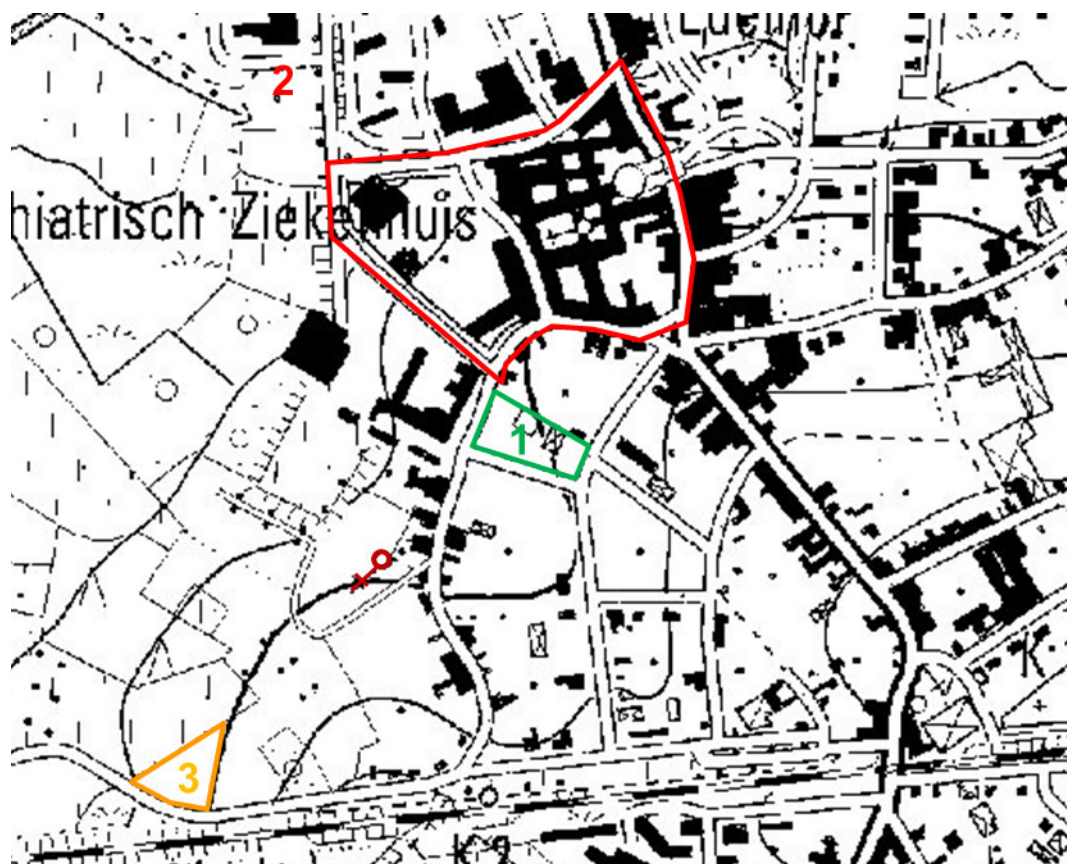
¹⁸¹ WESEMAEL & DE WINTER 2009, p. 19

¹⁸² DRIESEN & BORGERS 2007.

¹⁸³ VANDEGEHUCHTE, FEXER & SMEETS, 2007.

¹⁸⁴ Mondelinge mededeling J.L. Sourbron.

Figuur 50. Topografische kaart met aanduiding van de relevante archeologische waarnemingen in de omgeving van het studiegebied. (Bron onderkaart AGIV)

3 Samenvatting van de resultaten van het bureauonderzoek

De abdijsite van Munsterbilzen ligt op de noordelijke flank van een lage heuvelrug, net op de grens met de alluviale vallei van de Molenbeek. De site ligt op het snijpunt van drie verschillende landschappelijke eenheden: in het zuiden de vruchtbare Haspengouwse leemplateaus, in het noorden de zandige gronden van de Kempen en in het oosten de Maasvallei. Rondom de abdijsite is het dorp van Munsterbilzen gegroeid. De abdijsite bevindt zich dan ook in het centrum van de huidige dorpskern. De historiek van de abdijsite is dan ook innig verbonden met de dorpsgeschiedenis van Munsterbilzen.

Uit de analyse van de historische studies en de cartografische en iconografische bronnen blijkt dat het stift minstens vanaf de 10de eeuw een bijna continue geschiedenis heeft gekend als religieuze instelling en, vanaf eind 19de eeuw, als verzorgingsinstelling. Het adellijk damesstift van Munsterbilzen is samen met de benedictijnerabdij van Sint-Truiden, de cisterciënzerinnenabdij van Herkenrode, de Duitse Orde van Alden Biesen en het kapittel van Sint-Servaas te Maastricht één van de vijf belangrijkste kerkelijke instellingen die een diepe stempel hebben gedrukt op het dagelijkse leven in een groot deel van Haspengouw en de Kempen tijdens het Ancien Régime. De verschillende archeologische vaststellingen uit het verleden, bewijzen dat deze geschiedenis, in zeer verschillende facetten (religie, bewoning, begraving, ...) nog in het bodemarchief verankerd ligt, en dit ondanks de impact van vele bouw- en graafwerken doorheen de eeuwen heen.

Over het ontstaan en de vroegste geschiedenis van de abdij van Munsterbilzen is weinig met zekerheid geweten. Op basis van overlevering en (her)interpretaties van geschreven bronnen werd een geschiedenis van de abdij geschreven die met de nodige omzichtigheid moet gelezen worden. Volgens de overgeleverde traditie bouwde Landrada in de 2de helft van de 7de eeuw een kerk of kapel in de bossen van *Belisia*, die toegewijd zou worden aan Onze Lieve Vrouw. Rond de kerk werd een vrouwenklooster opgericht waarvan Landrada de eerste abdis zou zijn geweest. Hierbij volgden de zusters de regel van Benedictus waarbij hun dagelijks bestaan gegarandeerd werd door de inkomsten van de abdijgoederen. Het klooster werd circa 880 verwoest door de Noormannen, waarna het tot een heropbouw - ergens tussen 950 en 986 - verlaten bleef. In het begin van de 11de eeuw wordt de abdij in de archiefdocumenten “ecclesia (monasterium) Sancti Amoris” genoemd. Deze benaming verwijst naar de nieuwe kerk, die vóór 1040 ten zuiden van de O.L.Vrouwekerk werd gebouwd. De oude kerk werd bestemd als parochiekerk voor de omwonende boeren en het personeel van de abdij.

Uit de analyse van de historische studies van de abdij van Munsterbilzen blijkt dat er twee stromingen met betrekking tot de stichting zijn. De eerste stroming ontkent de Merovingische oorsprong van de abdij en laat deze ten vroegste aanvangen in de 10de eeuw. De stichtingslegende rond de heilige Landrada zou geen historische grond hebben en enkel in het leven zijn geroepen om de abdij een meer luisterrijk verleden toe te dichten. Andere elementen die aangehaald worden tegen een stichting van de abdij in de Merovingische periode zijn: het late tijdstip van vermelding van de overlevering, de betrokkenheid bij de discussie rond de literaire productie van St.Bavo, het feit dat het klooster pas in de 10de eeuw bekend werd, het feit dat in het officiële geschrift over het overbrengen van de relikwieën naar Wintershoven geen verband gelegd wordt tussen dit klooster en Landrada, en de beperkte en pas laat tastbare verering van Landrada in Munsterbilzen zelf.

De tweede stroming zegt dat de stichting van de abdij wel kan opklimmen tot de **Merovingische periode** (7de eeuw), maar bij wijze van spreken een herlancering zou gekend hebben in de 10de eeuw. Zij staven hun stelling met volgende argumenten: de expliciete vermelding van Landoald en Landrada in de teksten over de overbrenging van de reikwieën naar Wintershoven, de Frankische oorsprong van de namen van beide heiligen, het feit dat de heilige Amor pas in de 11de eeuw vermeld wordt als patroonheilige, het feit dat volgens een contemporaine vermelding het door Landrada gestichte klooster aan Maria was toegewijd, en het feit dat Munsterbilzen geen alleenstaand feit is (cf. de persoonsnaam Landrada en het stichten van kleine kloostergemeenschappen onder Pepijn II van Herstal).

Sinds de opgravingen in 2006 in de Water- en Perronstraat, zijn er ook archeologische gegevens die in de richting van een Merovingische oorsprong van de abdij wijzen. Een vijftal paalsporen behoorden immers tot een gebouw dat op basis van C14-analyse uit de 5de- 7de eeuw dateert. Aangezien de functie van het gebouw niet kon achterhaald worden, is niet aangetoond dat dit gebouw deel uitmaakte van een abdijcomplex. Wel toont dit aan dat het archeologisch bodemarchief van de abdijsite de enige bron is die ons informatie zal kunnen verschaffen over de stichting en de vroegste geschiedenis van de abdij van Munsterbilzen.

Soms wordt zelfs de hypothese geuit dat de Merovingische abdij op de puinen van een (laat-)Romeinse nederzetting zou zijn gebouwd. Veelvuldig werd de vondst van Romeins puin - in bijzonder "Romeinse" dakpanfragmenten – gerapporteerd bij de verschillende archeologische waarnemingen en opgravingen in en rond de abdijsite. Dit zou erop kunnen wijzen dat op deze plaats al een nederzetting lag in de **Romeinse tijd**. Maar als bewijs valt dit echter wat licht uit. We stellen namelijk vast dat in die rapportages nagenoeg geen sprake is van archeologische grondsporen of nederzettingsafval (vb. scherven, beendermateriaal, ...) dat onomstotelijk aan de Romeinse periode kan toegewezen worden. We weten ook dat de zogenaamde Romeinse dakpannen nog tot in de Karolingische periode geproduceerd werden. En Romeins puin werd zeker tot in de volle middeleeuwen veelvuldig gerecupereerd uit de ruïnes van de Gallo-Romeinse villadomeinen. Op basis van deze gegevens – tot het (tegendeel bewezen is - kunnen we besluiten dat er momenteel geen rechtstreekse bewijzen zijn van de aanwezigheid van een Gallo-Romeinse nederzetting op de abdijsite. Het aangetroffen "Romeins puin" is waarschijnlijk afkomstig uit de nabije omgeving. Hiervoor komt de site aan de Landradakapel in aanmerking, op 500 m ten zuidwesten van de parochiekerk gelegen. Dit betekent ook dat de hypothese – geformuleerd door de opgravers Vanheusden en Vanvinckenroye - van een laat-Romeinse datering voor de oudste constructie die tijdens de opgravingen in 1974 werd blootgelegd, eerder onwaarschijnlijk is.

Wanneer men de vroege stichting van de abdij voor waarschijnlijk houdt, blijft de hypothese dat de abdij, na de invallen van de Noormannen, een nieuwe stichting kende waarbij de vermelding van Landrada in de relikwieënoverdracht van Wintershoven verklaard kan worden door de sterke herinnering aan de eerste stichteres. Voor de zogenaamde verwoesting van de abdij omstreeks 880 door de Noormannen bestaat weliswaar geen enkel tekstueel of materieel archeologisch bewijs. Als dit echter klopt, dan is het evenmin uit te maken, zonder bijkomende archeologische informatie, hoe lang de site verlaten bleef en hoe zwaar de verwoestingen waren.

Een aantal vaststellingen staven dat de abdijsite een belangrijke rol moet gespeeld hebben in het wereldlijk en kerkelijk bestuur in de 10de en 11de eeuw. Zo werd de parochiekerk van Munsterbilzen als begraafplaats gebruikt voor belangrijke en/of kapitaalkrachtige mensen:

graaf Clodulf en zijn vrouw Hilda, graaf Berengarius en zijn vrouw Bertha, en graaf Gozelo. Ook het feit dat de abdij muntrecht - een koninklijk recht (*regalia*) - bezat in de 10de en 11de eeuw, wijst op een zeer belangrijke positie in de **Ottoonse periode**.

Van de 12de tot de 18de eeuw was de kloostergemeenschap seculier en spreken we van een damesstift. Het stift stond vanaf dat moment onder de voogdij van de graven van Loon. Amper anderhalve eeuw later, toen de strijd om de Loonse opvolging losbarstte, kwam het onder het gezag van de prins-bisschoppen van Luik. Tussen de 16de en 18de eeuw voelde het net als vele andere instellingen en mensen de economische crisis die onze gebieden toen troffen, al bevatte deze periode uiteraard ook enkele kortstondige bloeiperiodes.

Het centrale deel van het stift was omsloten door een muur. Wanneer deze muren opgetrokken werden, is niet geweten. De opgravingen van 2006 tonen echter aan dat deze muren waarschijnlijk voorafgegaan zijn door een gracht die de abdij site in een U-vorm omsloot, in het noorden afgesloten door de Molenbeek. Hierdoor spreken we van een *intra muros* en een *extra muros* gedeelte van de abdij site. Deze scheiding heeft zich bestendigd in het stratenpatroon omheen het centrale deel van het stift.

Binnen de muren waren het abdissenkwartier met de aanpalende dienstgebouwen, het kerkencomplex (parochiekerk met kerkhof en Sint-Amorkerk) en de verblijfplaatsen van de kanunnikessen gelegen.

Van de gebouwen *intra muros* zijn uit deze periode bovengronds enkel de 16de-eeuwse vierkante toren tegen de huidige parochiekerk en het abdissenkwartier uit het midden van de 18de eeuw bewaard gebleven. Getuige de zware muren en gewelven die in de kelders van de abdissenwoning waar te nemen zijn, heeft dit gebouw echter een (middeleeuwse ?) voorganger gekend. Ook de verschillende archeologische opgravingen tonen aan dat er nog funderingen van de stiftgebouwen in de bodem aanwezig zijn.

De Sint-Amorkerk was de stifts- of kapittelkerk en werd zeker vóór 1040 opgetrokken, mogelijk in de 10de eeuw. Langs de andere kant is bekend dat er in de 11de eeuw aan de kerk werd gebouwd en de relieken van de heilige Amor er werden ondergebracht. Nadien werd de kerk verschillende keren hersteld en verbouwd. In de eerste helft van de 19de eeuw werd ze afgebroken.

De Onze-Lieve-Vrouwekerk was de oudste kerk van de abdij. Na de oprichting van de Sint-Amorkerk, werd ze de parochiekerk van Munsterbilzen. Volgens de legende werd de kerk in de 7de eeuw eigenhandig door Landrada gebouwd. Haar relieken werden erin ondergebracht, wellicht op 9 maart 965. Ook de relieken van de heilige Amor werden er geplaatst, in afwachting van de voltooiing van de stiftskerk die aan hem gewijd was. Helaas is er zo goed als niets bekend over de evolutie en het uitzicht van de middeleeuwse Onze-Lieve-Vrouwekerk. Enkel de opgravingen uit de jaren 1970 bieden hier aanknopingspunten. In de 17de en 18de eeuw vonden er vele restauratie- en herstellingswerken in de kerk plaats. De Onze-Lieve-Vrouwekerk werd ten slotte in 1851 afgebroken waarna de huidige parochiekerk gebouwd werd.

De functiewijziging van de Onze-Lieve-Vrouwekerk, van abdijkerk naar parochiekerk, illustreert de verbondenheid tussen het stift en het dorp. Dat blijkt trouwens ook uit het feit dat de abdis niet alleen hoofd van het stift was, maar tot aan het einde van het Ancien Régime (en de toenmalige afschaffing van de klerikale instellingen) binnen het dorp de plak zwaaide. In het dorp - maar buiten het centrale, ommuurde deel van het stift - waren een aantal gronden en gebouwen tevens eigendom van de abdij. Daar lagen een aantal nutsgebouwen (brouwerij,

watermolen, gasthuis, broederhuis) en verblijfplaatsen voor de kanunniken en mannelijke gasten.

Dit is ook de reden waarom het niet evident is om de abdijsite ruimtelijk af te bakenen. Enerzijds hebben we het ommuurde deel van het stift, waarvan de ommuring waarschijnlijk voorafgegaan werd door een gracht die in een U-vorm het stift domein omgaf tot aan de Molenbeek. Dit intra muros gedeelte kan gezien worden als het kerngebied van het stift. Maar dit doet misschien onrecht aan de waarheid. De abdijsite was in oorsprong veel ruimer. Denken we maar aan de eigendommen van het stift *extra muros* en het feit dat vroeg- en volmiddeleeuwse archeologische resten ook aanwezig zijn buiten het ommuurde deel van het stift. Op basis van de huidige informatie is een ruimere begrenzing van de abdijsite dan het gebied intra muros echter niet verantwoord. Verder archeologisch en historisch onderzoek zou hier meer duidelijkheid in kunnen brengen.

Het einde van het adellijk stift voltrok zich in een periode van ongeveer 8 jaar als gevolg van de Franse Revolutie (1789). In 1794 werden de kloostergebouwen vernield door de Fransen en moesten de bewoonsters elders onderdak zoeken. Deze gebeurtenis betekende het einde van het adellijk kapittel.

In de 19de en 20ste eeuw wordt de geschiedenis van de abdijsite gekenmerkt door eerst een versnippering en daarna een hereniging van het domein. Na de opheffing van het stift werd het complex in 1800 in vier loten verkocht. In 1895 kocht de Franse congregatie van Sint-Jozef-de-Goede-herder uit Clermont-Ferrand in Frankrijk alle gebouwen van de voormalige abdij om er een lagere meisjesschool te huisvesten en geesteszieke vrouwen te verzorgen. Een jaar later werd het gebouwenbestand uitgebreid voor de opvang van geesteszieken. In de loop der jaren werd vrijwel het hele terrein volgebouwd. Een proces dat zich nu nog verder zet in de uitbouw van het Medisch Centrum Sint-Jozef.

4 Conclusies en aanbevelingen

4.1 Afbakening van de abdij site van Munsterbilzen

Op basis van de resultaten van het onderzoek kan de abdij site van Munsterbilzen ruimtelijk afgebakend worden.

De minimale ruimtelijke omvang van deze site (het kerngebied) wordt gevormd door het ommuurd stift domein (cf plan van Titeux – kaart 4), aangevuld met de zone van de parochiekerk en het oud gemeentehuis, het openbaar domein van de Abdijstraat, de Waterstraat, de Perronstraat en de Wijngaardstraat, en de private verbindingsweg tussen de Abdijstraat en de Wijngaardstraat (de vroegere Dorpsstraat) over het domein van het Medisch Centrum Sint-Jozef. Dit kerngebied beslaat de kadastrale percelen afdeling 3 sectie A nummers 541z, 544m, 538c, 541v, 541y en 572p (partim) van het huidige kadaster van Bilzen (kaart 22), alle binnen het studiegebied gelegen. Omdat de vroegere Dorpsstraat niet meer in het terrein zichtbaar is, stellen wij voor om de westelijke grens van de private verbindingsweg als westelijke begrenzing van het kerngebied te nemen. Merk op dat het deel van het studiegebied dat ten westen van de verbindingsweg is gelegen, niet bij het kerngebied wordt gerekend.

Er zijn echter verschillende elementen die erop wijzen dat de omvang van de abdij site, zeker in de eerste eeuwen van haar bestaan, ruimer moet gezien worden en zich over een groot deel van het dorpscentrum van Munsterbilzen kan uitgestrekt hebben. Deze delen vielen echter buiten het onderzoeksgebied van deze studie. Enkel verder onderzoek kan uitsluitsel geven of ook deze zones archeologisch beschermingswaardig zijn en al dan niet moeten opgenomen worden binnen de bescherming van de abdij site. Deze delen werden als bufferzone op kaart 22 aangeduid.

De beschermingscriteria werden toegepast op het kerngebied. De ruimere afbakening met bufferzones wordt wel meegenomen in de evaluatie van de criteria “wetenschappelijk potentieel” en “context”.

4.2 Waardering van de abdij site van Munsterbilzen

4.2.1 Inhoudelijk waarde

Met de inhoudelijke waarde worden monumenten gewaardeerd aan de hand van vier verschillende criteria: zeldzaamheid, representativiteit, wetenschappelijk potentieel en archeologische en/of landschappelijke context.

Bij het waarderen van de inhoudelijke waarde is het belangrijk om voor ogen te houden dat een monument niet aan al deze criteria moet voldoen om voor de inhoudelijke waarde een positieve eindbalans te behalen. Eén criterium kan al doorslaggevend zijn.

4.2.1.1 Criterium 1: zeldzaamheid

Zeldzaamheid wordt geëvalueerd aan de hand van vergelijkbare monumenten uit dezelfde periode en uit dezelfde geografische regio, waarvan de aanwezigheid is vastgesteld in de meest recente archeologische inventaris.

Vraag: *In welke mate is de abdij site Munsterbilzen uniek voor Vlaanderen, voor een bepaalde periode en/of binnen een bepaalde geografische regio?*

Antwoord:

Het aantal gekende abdijen en klooster met een vroegmiddeleeuwse oorsprong binnen het Vlaams grondgebied is beperkt. Zo kennen we o.a. Aldeneik (7de – 11de), Ronse (7de – 1264/1795), Sint-Truiden (7de – 18de eeuw), Sint.-Baafs Gent (7de – 16de eeuw), St.-Pieters Gent (7de – 18de eeuw), Torhout (7de - ? eeuw) en Wintershoven (7de - ? eeuw). De abdij site van Munsterbilzen heeft daarbij een vrijwel continue geschiedenis gekend als religieus centrum, en later als verzorgingsinstelling. Deze 13 eeuwen geschiedenis heeft zich gematerialiseerd in archeologisch bodemarchief dat daardoor uniek kan genoemd worden.

Het adellijk damesstift van Munsterbilzen is bovendien samen met de benedictijnerabdij van Sint-Truiden, de cisterciënzerinnenabdij van Herkenrode, de Duitse Orde van Alden Biesen en het kapittel van Sint-Servaas te Maastricht één van de vijf belangrijkste kerkelijke instellingen die een diepe stempel hebben gedrukt op het dagelijkse leven in een groot deel van Haspengouw en de Kempen tijdens het Ancien Régime¹⁸⁵.

Ook de aanwezigheid van boomstamgraven uit de 10de-11de eeuw is voor Vlaanderen een uniek gegeven.

4.2.1.2 Criterium 2: representativiteit

Met representatief wordt bedoeld de site die uit een geheel van gelijkwaardige en gelijkaardige sites net deze is die een voorbeeldfunctie vervult van de groep. Het is noodzakelijk om na te gaan of er naast de gekende archeologische sites in de archeologische inventaris, ook andere - meer representatieve sites - redelijkerwijs mogen verwacht worden.

Vraag: *In hoeverre is de abdij site van Munsterbilzen kenmerkend voor een bepaalde geografische regio en/of periode?*

Antwoord:

De abdij site van Munsterbilzen geldt als typisch voorbeeld voor de evolutie die heel wat religieuze instellingen en sites hebben doorgemaakt. Uniek is dat voor de abdij site van Munsterbilzen deze evolutie over meer dan 1300 jaar kan gevolgd worden, en dit vanaf haar stichting tot op heden. Opgericht als religieus en wereldlijk centrum in het kader van de kerstening en bestuurlijke organisatie van onze gewesten in de Merovingische periode, bleef het tot in de 11de eeuw een belangrijke rol spelen in het wereldlijk en kerkelijk bestuur. In de 12de eeuw werd het omgevormd tot een seculier damesstift en tijdens de Franse Revolutie opgeheven. Vanaf het eind van de 19de eeuw was het uitgegroeid tot verzorgingsinstelling.

4.2.1.3 Criterium 3: wetenschappelijk potentieel

Het wetenschappelijk potentieel wordt bepaald door de mate waarin het monument kan bijdragen tot een nieuwe kennisontwikkeling over het verleden.

Vraag: *Is er recent onderzoek naar vergelijkbare monumenten uit dezelfde periode, al dan niet binnen dezelfde geografische regio?*

---

¹⁸⁵ VAN DER EYCKEN & VAN DER EYCKEN 2000, p. 11.

Antwoord:

De onderzoeksbalans (www.onderzoeksbalans.be) toont aan dat er tot nu toe wel archeologisch onderzoek is geweest binnen abdijen in Vlaanderen (Gent Sint-Pieter en Sint-Baafs, Sint-Trudo in Sint-Truiden), maar dat een systematisch, locatie-overschrijdend onderzoek echter ontbreekt.

Ook blijkt dat bij die abdijen waarvan een stichting in de vroege middeleeuwen verondersteld wordt, die vroegmiddeleeuwse fase, ja zelfs de volmiddeleeuwse periode een lacune in onze kennis blijft.

Abdijen en kloosters hebben de middeleeuwse stadsontwikkelingen wezenlijk beïnvloed. Zowel sociaal-economisch, cultureel en politiek als stedenbouwkundig en architectonisch. De studie van de abdij van Munsterbilzen kan hierin een wezenlijke bijdrage leveren. Het is namelijk een typisch voorbeeld van een vroegmiddeleeuwse kloosterstichting die geen aanzet heeft gegeven tot de vorming van een stedelijk centrum.

4.2.1.4 Criterium 4: context

Onder context wordt hier verstaan: de relatie van het monument met andere archeologische sites en/of met landschappelijke elementen in de ruimere omgeving.

Met archeologische context wordt hier dus een relatie boven het “siteniveau” bedoeld en niet de relatie spoor - artefact.

Landschappelijke context verwijst naar de mate waarin het oorspronkelijke landschap nog aanwezig of herkenbaar is.

Vraag: *Heeft het archeologisch monument een meerwaarde op grond van de archeologische en/of landschappelijke context waarin het zich bevindt?*

Antwoord:

De abdijsite kan op zich niet los gezien worden van het dorp Munsterbilzen, waar het onlosmakelijk mee verbonden is. Het dorp is ontstaan uit en gegroeid rond de abdij. Het stift had bezittingen in het dorp, en de dorpsgemeenschap leefde grotendeels van inkomsten van de abdij.

De archeologische opgravingen en vaststellingen geven aan dat ook buiten het kerngebied van het stift archeologische resten uit de vroege en volle middeleeuwen in de bodem aanwezig zijn én een verband hebben met de abdijschiedenis. Hierbij willen we zeker ook wijzen op de ligging van een Gallo-Romeins villadomein ten zuiden van de Landrada-kapel.

Wat het landschap betreft zijn er een aantal verschillen tussen de stiftperiode en de huidige toestand aan te wijzen. Het is bijna enkel het stratenpatroon en de huidige ommuring die de perimeter van het ommuurd stift aangeeft. Binnen het kerngebied is slechts een beperkt aantal elementen aanwezig die teruggaan tot de periode van het stift (en z’n voorganger). Eerst en vooral is de binneninrichting van het domein geënt op het ontwerp en de ruimtelijke ontwikkeling van de verzorgingsinstelling St.-Jozef. Toch zijn de belangrijkste structuurbepalende elementen van de abdijsite en het dorpscentrum (percelering en wegen, in mindere mate de beek) nog in het landschap als relict bewaard.

4.2.2 Vormelijke waarde

De vormelijke waarde wordt vastgesteld op basis van de bewaringstoestand. Met het waarderen op basis van de vormelijke waarde wordt invulling gegeven aan het streven naar behoud van kwaliteit.

4.2.2.1 Criterium 5: Bewaringstoestand

Het criterium bewaringstoestand heeft betrekking op de intactheid van de archeologische sporen en hun onderlinge relatie, de relatie tussen de artefacten en de nog aanwezig sporen én de relatie tussen de artefacten onderling.

Dit vertaalt zich in de volgende vragen:

Vraag 1: *In welke mate is de archeologische site nog niet verstoord en in welke mate is het archeologische vondstenmateriaal nog in zijn oorspronkelijke positie aanwezig?*

Vraag 2: *In welke mate is het archeologische vondstenmateriaal nog bewaard gebleven?*

Vraag 3: *Bevindt de site zich in een voldoende stabiele omgeving?*

Antwoord:

De fysische kwaliteit van de archeologische resten werd in deze studie enkel uit de opgravingsverslagen van de vroegere archeologische waarnemingen afgeleid. Ook de degradatieprocessen of de conserveringscapaciteit van de fysische omgeving werden niet bestudeerd. De processen die de archeologische resten aantasten kunnen van chemische, fysische en biologische aard zijn. Voor het kerngebied kunnen we stellen dat het voornamelijk de fysische ingrepen door de mens zelf zijn, via bouw- en graafactiviteiten, die zorgden voor een degradatie van het archeologisch bodemarchief. Chemische degradatie/aantasting kan lokaal een impact hebben op organisch materiaal, maar dit kan op zeer korte afstand, zowel horizontaal als in de diepte, sterk fluctueren.

De archeologische resten kunnen zich al vanaf ca. 25 cm onder het maaiveld manifesteren. Omwille van de vele vroegere bouwactiviteiten, kan de bovengrens van het archeologisch pakket sterk van plaats tot plaats verschillen. De ondergrens van de archeologische horizont bevindt zich plaatselijk dieper dan 3 m onder maaiveld. Ook deze zal verschillen van plaats tot plaats. De dikte van het archeologisch pakket kan echter enkel via voortgezet archeologisch terreinonderzoek bepaald worden.

De opeenvolgende opgravingen en bouw- en graafactiviteiten op en rond het stift hebben zeker een impact gehad op de bewaringstoestand van het archeologisch bodemarchief. De opgravingen van 2006 hebben echter aangetoond dat zelfs zware bodemingrepen, zoals de aanleg van rioleringen en nutsleidingen, niet het volledig archeologisch archief hebben vernield. Hetzelfde geldt voor de impact van de vroegere archeologische opgravingen zelf. Men mag ervan uitgaan dat, op basis van de toenmalige praktijk, het grootste deel van het archeologisch archief, zelfs op de plaatsen die al opgegraven zijn, nog *in situ* aanwezig is. Daarom kunnen we stellen dat, misschien met uitzondering van de zone ten noorden van het abdissengebouw en de onderkelderde delen van de bestaande gebouwen, binnen het onderzoeksgebied (dus het deel *intra muros* en de straten er omheen) geen archeologisch steriele zones kunnen afgebakend worden.

De bewaringstoestand van het organisch materiaal (skeletten, houten palen, grafkisten en boomstamgraven, ...) geeft een diverser beeld. Afhankelijk van de locatie en de postdepositionele processen die er hebben op ingewerkt, waren de skeletten in de graven zeer slecht tot zeer goed bewaard. Afhankelijk van de diepte (en waarschijnlijk de waterhuishouding) waren nog houtresten in paalkuilen aanwezig. Ook het hout van de kisten en boomstamgraven was zeer verschillend bewaard: op sommige plaatsen was het hout volledig vergaan en was de grafkist enkel nog merkbaar via een kleurverschil in de bodem, op andere plaatsen echter waren de planken en de uitgeholde boomstamgraven nog vrijwel intact bewaard.

Zorgpunt is het feit dat de site nog steeds in ontwikkeling is en ingrijpt op het archeologisch bodemarchief.

4.2.3 Belevingswaarde

Met de belevingswaarde wordt vanuit een meer maatschappelijk oogpunt invulling gegeven aan het behoud van wat zichtbaar is. De belevingswaarde van een monument wordt omschreven op basis van de criteria waarneembaarheid en herinnering. Deze waarde kan op zich geen doorslaggevend argument zijn voor de bescherming en is ondergeschikt aan de inhoudelijke en vormelijke waarde. Het invullen van de belevingswaarde kan echter wel een meerwaarde betekenen voor het te beschermen monument.

4.2.3.1 Criterium 6: waarneembaarheid

Vraag 1: *Is het monument visueel herkenbaar in het landschap en wat is de relatie met de omgeving?*

Vraag 2: *Roept het monument voor een gemeenschap een herinnering op aan het verleden?*

Antwoord:

In het landschap zijn de structuurbepalende elementen van deze site nog duidelijk zichtbaar: de (oorspronkelijke) loop van de Molenbeek, de contouren van het stift in het stratenpatroon, de ligging van de kerken via de inplanting van de parochiekerk.

Het stift leeft verder in de herinneringen van de bewoners van (Munster)bilzen. De naam Munsterbilzen zelf herinnert nog aan het “Monasterium Belisia”. Voor een breder publiek schept de relatie tussen de religieuze geschiedenis en het Christelijk gedachtengoed enerzijds (via het stift en het St.-Jozefziekenhuis) en het burgerlijk leven (via het dorpsleven) een hoge belevingswaarde.

4.3 Aanbevelingen

4.3.1 Bescherming & afbakening beschermingszone(s)

De archeologische evaluatie en waardering hebben aangetoond dat deze archeologische site een hoge inhoudelijke, vormelijke en belevingswaarde heeft. Het kerngebied van deze beschermingswaardige site wordt gevormd door het gebied, ingenomen door het vroeger ommuurd stift, aangevuld met de parochiekerk en het oud gemeentehuis en de omliggende straten (zie 4.1).

4.3.2 Beheersmaatregelen

Uit het onderzoek blijkt dat het behoud van het archeologisch bodemarchief binnen het kerngebied zich voornamelijk moet toespitsen op een (pro-)actief beheer waarbij de afstemming met de geplande ruimtelijke ontwikkelingen binnen de St.-Jozefskliniek prioritair zijn.

Een wettelijke bescherming als archeologische site is omkeerbaar via een behoud *ex situ* (lees “via opgravingen”). Het Verdrag van Malta poneert echter “behoud in situ” als basisprincipe, o.a. te verwezenlijken via functionele of technische aanpassingen aan de geplande ruimtelijke ontwikkeling. Hier stelt zich dus een ware uitdaging: hoe kunnen de belangen van het erfgoed op een gelijkwaardige manier afgewogen worden met deze van de eigenaar/gebruiker van de gronden. Hier ligt een belangrijke taak weggelegd voor het stadsbestuur, ZOLAD+ en de betrokken eigenaars/gebruikers. Volgende denk pistes kunnen o.a. overwogen worden:

- Opstellen van een (onroerend) erfgoedbeleidsplan voor de site, incl. een overzicht via welke beheersinstrumenten dit plan zal verwezenlijkt worden;
- Eén van deze instrumenten kan een (erfgoed) RUP zijn, waarbij de technische voorschriften worden vastgelegd voor ruimtelijke ingrepen in de bodem (vb. bundeling van infrastructuur in de openbare weg)¹⁸⁶;
- Evalueren op welke punten het archeologisch onderzoek binnen wettelijke beschermde archeologische sites moet bijgestuurd worden. Zo zou bij de rapportage van archeologische opgravingen binnen het kerngebied systematisch een plan en beschrijving moeten gevoegd worden van archeologische resten die NIET vernield werden, hetzij door het opgraven zelf, hetzij door het gepland grondverzet.
- Actualiseren van het masterplan van de St.-Jozefskliniek in het licht van de nieuwe inzichten en beleidsaccenten in beheer van het onroerend erfgoed enerzijds en eventueel nieuwe behoeften vanuit de verzorgingsinstelling anderzijds. Archeologievriendelijk bouwen kan daarbij als leidraad gebruikt worden. Onder meer functieinwisseling (vb. gebouwen en infrastructuur inplanten op plaatsen die geen of minder waardevol archeologisch waardevol erfgoed in de bodem zitten hebben) en het afwegen van technische alternatieven kunnen daarbij zeker meegenomen worden.

4.3.3 Verder onderzoek

Hoewel het onderzoek zeker voldoende informatie heeft verschaft over de aard, datering, ligging en omvang, bewaringstoestand en waarde van deze site, is het steeds mogelijk om een aantal facetten te verdiepen via voortgezet onderzoek, in bijzonder:

- Het karteren en waarderen van het archeologisch potentieel van de percelen gelegen buiten het kerngebied door middel van terreinonderzoek. Belangrijk is het kunnen aangeven van de boven- en ondergrens van het archeologisch pakket.
- Een zoektocht naar en studie van de archieven van de abdis en dekenes van de abdij en van de kerkfabriek. Dit zou een beter inzicht kunnen verschaffen in de historische bodemingrepen en afbakening van eventueel waardevolle delen van de abdijsite buiten het kerngebied.
- Studie van de zwart-wit foto's en prentkaarten naar bouwkundige en topografische informatie over de site in de 20ste eeuw.

---

¹⁸⁶ Als aanzet werd een kaart met ligging van de nutsleidingen op en rond het onderzoeksgebied aan dit rapport toegevoegd. (kaart 21)

5 Afkortingen

AGIV	Agentschap voor Geografische Informatie Vlaanderen
BC	Before Christ
BKB	Bodemkaart van België
BP	Before Present
CAI	Centrale Archeologische Inventaris
DHM	Digitaal HoogteModel
DTD	Digitale Thematische Deconstructie
KBR	Koninklijke Bibliotheek/Bibliothèque Royale
LIDAR	Light Detection And Ranging of Laser Imaging Detection And Ranging
NGI	Nationaal Geografisch Instituut
VIOE	Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed

6 Bibliografie

6.1 Boeken en artikels

ALBRECHT (G.), *Das Muenzswesen im Niederlothringischen und Friesischen Raum*, Hamburg, 1959, pp. 71-72.

BOES (G.), *De abdij van Sint-Truiden. Van de stichting tot 1155*, 1989, Sint-Truiden.

CLAASSEN (A.), *Munsterbilzen: sarcofaag*, in *Archeologie*, 1974/2, pp. 91-92.

CLAASSEN (A.) & VANHEUSDEN (R.), *Munsterbilzen – peilingen naar de resten van het oude stift*, in *Limburg*, 1979, 2, pp. 49-61.

COENEN (?), *Het oudste stenen beeldhouwwerk van België*, in *Limburg*, 1947, XXVII, pp. 1-12.

DANIËLS (G.) & SANGERS (W.), *Aldeneik, architectuur en historie*, 1975, Maaseik.

de BORCHGRAVE d'ALTENA (J.), *Les fonts de Berbroek et de Rotselaer. La pierre de Munsterbilzen*, in: *Bulletin des Musées Royaux d'Art et d'Histoire*, 1942, 3ième série, XIV, 4, pp. 74-80.

DE COSTER, *Trouvaille de monnaies du onzième siècle*, in *Revue de la Numismatique Belge*, 2, VI, Brussel, 1856, pp. 398-439.

DE MAEYER (Ph.), *Cartografie*, Gent, Academia Press, 2008, 436 pp.

DE WINTER (N.) & FATH (B.), *ARON-38 : Prospectie met ingreep in de bodem naar aanleiding van een verkaveling aan de Eikerweg te Munsterbilzen (Bilzen)*, 2008.

DEVOS (E.) & COLLIN (L.), *Behoet mine zinnen... 1150 jaar Sint-Hermes in Ronse*, 2010, Gent.

DRIESSEN (P.) & BORGERS (K.), *ARON-rapport 13 : Archeologisch onderzoek aan de Onderwijsstraat te Munsterbilzen (Gem. Bilzen)'*, 2007.

DRIESSEN (P.) & DE WINTER (N.), *ARON-rapport 12 : Archeologische begeleiding en opgraving te Munsterbilzen bij de herinrichting van de N730*, 2007.

DRIESSEN (P.) & WESEMAEL (E.), *ARON-rapport 4 : Opgraving in het medisch centrum St-Jozef te Munsterbilzen*, 2002.

DRIESSEN (P.) & WESEMAEL (E.), *Munsterbilzen (Bilzen): sporen van het voormalige adelijk stift op het terrein van het Medisch Centrum St.-Jozef, Limburg*, in *Het Oude Land van Loon*, 84.4, 2005, p. 347-350.

GOOLE (F.) & POTARGENT (P.), *Graf- en Gedenkschriften uit de Provincie Limburg*, Hasselt – Heverlee, 1967, deel II.

GYSELING (M.), Toponymisch woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland (vóór 1226) (Bouwstoffen en studiën voor de geschiedenis en de lexicografie van het Nederlands VI.1), 1960. HANSAY (A.), *Supplément à l'Inventaire des Archives du Chapitre noble de Munsterbilzen*, in: *L'ancien Pays de Looz*, 1908, XII, 3-4, pp. 9-11.

HARDENBERG (H.), *Inventaris der archieven van het arrondissement Maastricht en van het departement van de Nedermaas*, La Haye, 1946.

LAVIGNE (E.), *Kroniek van de abdij van Sint-Truiden. Vertaling van de kroniek van Servais Foullon. Deel III: 1558-1679*, 1993, Leeuwaarden-Mechelen.

LENAERS (X.), *Van mosterdzaadje tot grote levensboom : honderd jaar Zusters Sint-Jozef Munsterbilzen & honderd jaar vrije lagere meisjesschool*, Munsterbilzen, Heemkring Landrada, 1995.

LUX (G.V.), *Oudheidkundig onderzoek van de Sint-Petruskerk te Wintershoven* (Archaeologia Belgica 112), 1969, Brussel.

MEERSSEMAN (G.) & FIRMIN (BR.), *De kerk van Torhout in het licht der jongste opgravingen*, 1942, Antwerpen.

MINTEN (G.), *De Abdij van "Eik". Van Pepiniedische Stichting te Aldeneik tot hoog adellijk stift te Thorn*, 1997, Maaseik.

RASSALLE (T.), *De pre-Romaanse kerk in Vlaanderen : een archeologische inventarisatie., Scriptie voorgedragen tot het behalen van de graad van licentiaat in de archeologie*, Universiteit Gent, 2007.

ROOSENS (H.) & MERTENS (J.), *De oudheidkundige opgravingen bij St-Hermes te Ronse* (Archaeologia Belgica 1), 1949, Gent.

SOURBRON (J.L.), *Muntslag in Munsterbilzen*, 2004.

VANDEGEHUCHTE (Caroline), *Bouwhistorisch onderzoek van de voormalige abdijzite te Munsterbilzen*, Tessenderlo, Studiebureau Monumentenzorg bvba, 1999, 108 pp. (onuitgegeven onderzoeksrapport).

VANDEGEHUCHTE, FEXER & SMEETS, *Archeologisch vooronderzoek aan de Appelboomgaardstraat te Munsterbilzen*, onuitgegeven rapport, Christelijke Woon- en Zorgcentra vzw, 2007.

VAN DRIESSE (R.), *De Sint-Pietersabdij te Gent. Archeologische en kunsthistorische studie*, 1980, Gent.

VAN DER EYCKEN (Johan), *Het adellijk kapittel van Munsterbilzen (1040-1635)*, Leuven, KU Leuven, 2000 (onuitgegeven licentiaatsverhandeling).

VAN DER EYCKEN (Johan) & VAN DER EYCKEN (Michel), *Wachten op de prins ... : negen eeuwen adellijk damesstift Munsterbilzen*, Bilzen, Historisch studiecentrum Alden Biesen, 2000, 413 pp. (=Bijdragen tot de geschiedenis van de Duitse Orde in de balijs Biesen, 7)

VAN DER EYCKEN (Michel), *Inventaris van het archief van het adellijk damesstift van Munsterbilzen*, Brussel, Algemeen Rijksarchief, 2002, 370 pp. (=Rijksarchief te Hasselt. Inventarissen, 63)

VANHEUSDEN (R.), *Het kruis van de H. Landrada te Munsterbilzen*, in *Het Oude Land van Loon*, 1953, VIII, pp. 12-20.

VANHEUSDEN (R.), *Abbaye de Munsterbilzen*, in *Monasticon belge. Tome VI. Province de Limbourg*, Liège, Centre national de recherches d'histoire religieuse, 1976, pp. 103-129.

VANHEUSDEN (R.) & VANVINCKENROYE (W.), *De bouwgeschiedenis van de voormalige O.L.Vrouwkerk van Munsterbilzen*, Tongeren, Provinciaal Gallo-Romeins Museum, 1980, 39 pp. (=Publicaties van het Provinciaal Gallo-Romeins Museum te Tongeren, 28).

VAN LOON (J.), *De betekenis van toponymische samenstellingen*, in *Naamkunde*, jg. 13, afl. 1-4), 1981, p.131-187.

VAN NEUSS (H.), *Inventaire des archives du Chapitre Noble de Munsterbilsen*, Hasselt, Billen, 1887.

VANNIEUWENHUYZE (Bram), *Brussel. De ontwikkeling van een middeleeuwse stedelijke ruimte*, Gent, Universiteit Gent (onuitgegeven doctoraatsverhandeling), 2008, 439 pp. + afbeeldingen, bronnenlijst, bibliografie & 4 bijlagen.

VERHULST (A.E.), *De Sint-Baafsabdij te Gent en haar grondbezit (VIIe-XVIe eeuw). Bijdrage tot de kennis van de structuur en de uitbating van het grootgrondbezit in Vlaanderen tijdens de Middeleeuwen*, 1958, Brussel.

VLAEMINCK (S.), *Omtrent de Trudo-abdij in Sint-Truiden*, 1990, Lier.

WERNER (M.), *Der Lütticher Raum in frühkarolingischer Zeit. Untersuchungen zur Geschichte einer karolingischen Stammlandschaft*, Göttingen, 1980.

WESEMAEL (E.) & DE WINTER (N.), *ARON-rapport 45 : Archeologische begeleiding van sloopwerken aan de Abdijstraat te Munsterbilzen (Bilzen)*, 2009.

WOLTERS (J.), *Notice historique sur l'ancien Chapitre de chanoinesses nobles de Munsterbilsen, dans la province actuelle de Limbourg*, Gand, Gyselynck, 1849, annexes 1-30.

6.2 Websites

Belgica Digitale Bibliotheek van de Koninklijke Bibliotheek van België: belgica.kbr.be

Heemkring Landrada Munsterbilzen: www.landrada.be

Picase-webalbum Munsterbilzen:

<http://picasaweb.google.com/ansichtkaartbilzen/10000MUNSTERBILZEN#>

Regionaal Historisch Centrum Limburg te Maastricht: www.rhcl.nl

Universiteitsbibliotheek van Gent : www.lib.ugent.be

vzw Computerclub Lanaken – Gellik (fotoalbum Munsterbilzen): <http://www.computerclub-lanaken.com/foto/postkaarten/Munsterbilzen/index.html>

<http://www.erfgoed.net/beschermingen/bgeo.php>

<http://inventaris.vioe.be/dibe/relict/735>

<http://geo-vlaanderen.gisvlaanderen.be/geo-vlaanderen/landschapsatlas/#>

<http://www.graafschap-middeleeuwen.nl/algemeen/introductie.html>

<http://inventaris.vioe.be/dibe/geheel/21273>

7 Verklarende woordenlijst

Archeologische monumenten: alle overblijfselen en voorwerpen of enig ander spoor van menselijk bestaan die getuigenis afleggen van tijdperken en beschavingen waarvoor opgravingen of vondsten een betekenisvolle bron van informatie zijn, onderverdeeld in:
a) onroerende archeologische monumenten: alle niet verplaatsbare archeologische monumenten die ondergronds of aan de oppervlakte of onder water aanwezig zijn, alsook de roerende archeologische monumenten die onroerend zijn door bestemming;
b) roerende archeologische monumenten: alle andere archeologische monumenten.¹⁸⁷

Löss: Een stofafzetting, met korrels hoofdzakelijk in de leemfractie (2-50 micrometer), maar kan ook fijn zandig zijn. Gebonden aan perioden met i) extreem droog klimaat, ii) een naakt oppervlak (koude of warme woestijn) en iii) zeer sterke wind die het sediment hoog in de atmosfeer brengt voor een transport in suspensie over zeer grote afstanden (honderden, duizenden km). Dergelijk condities kwamen voor in West-Europa tijdens de Laatste IJstijd.

Macro-topografie: Een reliëfeenheid die een rol speelt in de positie van gehuchten, dorpen. Vanaf een 50- tot meerdere 100den meters doormeter

Meso-topografie: Een reliëfeenheid die een rol speelt voor de positie van een huis, straat, ... Vanaf een tiental tot een 50 m doormeter.

Micro-topografie: Een reliëfeenheid die een rol speelt in de positie van bepaalde structuren zoals een silo, drinkput, houtskoolbranderij. Tot enkele meters doormeter.

Prebende: De inkomsten van een kapittel van kanunniken die voor het levensonderhoud van deze geestelijken bestemd waren.

Sequester: Een persoon die een vorm van inbewaringstelling hanteert en aan wie dus een goed wordt toevertrouwd of die een goed bewaart bij een geschil tussen twee partijen.

Site: De relictten van menselijke activiteiten uit dezelfde archeologische periode die bij elkaar horen in een ruimtelijk afgebakend geheel.

Stift (ook “kapittel”): Deze term, die voornamelijk in het Duitse en oostelijke deel van het Nederlandse taalgebied voorkomt, duidt op een wereldlijk kapittel. Dit is een gemeenschap van mannelijke en/of vrouwelijke kanunniken die het koorgebed volgens een bepaalde regel volgen, maar voor het overige door geen enkele kloosterregel gebonden zijn. De stichten stonden onder het gezag van de bisschop of waren rechtstreeks afhankelijk van de paus en bezaten eigen statuten.¹⁸⁸

Werkput: Verzamelnaam voor proefsleuf, kijkvenster en opgravingsleuf.

---

¹⁸⁷ Decreet van 30 juni 1993 houdende bescherming van het archeologisch patrimonium, gewijzigd bij de decreten van 18 mei 1999 en 28 februari 2003.

¹⁸⁸ VAN DER EYCKEN & VAN DER EYCKEN (2000), *Wachten*, p. 11.

Bijlagen

Bijlage 1: Archeologische perioden

na Christus	2.100	21ste eeuw	Nieuwste Tijd	
	2.000	20ste eeuw		
	1.900	19de eeuw		
	1.800	18de eeuw	Nieuwe Tijd	
	1.700	17de eeuw		
	1.600	16de eeuw		
	1.500	late	Middeleeuwen	
	1.200	volle		
	1.000	vroege		
	425	laat	Romeinse tijd	
275	midden			
70	vroeg			
voor Christus	50	midden	Metaaltijden	Yzertijd
	450	vroeg		
	750	laat		Bronstijd
	1.100	midden		
	1.800	vroeg		
	2.000	finaal	Neolithicum	
	2.600	laat		
	3.800	midden		
	4.700	vroeg		
	5.500	laat	Mesolithicum	
	6.500	midden		
	7.700	vroeg		
9.000	laat	Paleolithicum		
35.000	midden			
250.000	vroeg			

Bijlage 2: Chronologische lijst van de cartografische en iconografische bronnen

1. Visioen van Landrada

Type: schilderij, olieverf op paneel.

Vervaardiger: ?

Datering: 17de eeuw.

Archiefreferentie: Liège, Bibliothèque Chiroux-Croisiers, Fonds Ul. Capitaine (foto gemaakt door het Stadsmuseum Hasselt).

Uitgave: VAN DER EYCKEN & VAN DER EYCKEN (2000), *Wachten*, p. 124.

2. Vüe du bourg de Munster-Bilsen

Type: driedimensionaal zicht.

Vervaardiger: Remacle le Loup.

Datering: ca. 1740.

Archiefreferentie: Liège, Bibliothèque Chiroux-Croisiers, Fonds Ul. Capitaine (foto gemaakt door het Stadsmuseum Hasselt).

Uitgave: VAN DER EYCKEN & VAN DER EYCKEN (2000), *Wachten*, p. 124.

3. Kaart van Fricx

Type: topografisch plan.

Vervaardiger: Eugène Henri Fricx.

Datering: 1744.¹⁸⁹

Archiefreferentie: ?

Uitgave: VANDEGEHUCHTE (1999), *Bouwhistorisch onderzoek*, p. 26.

4. Kabinetskaart Ferraris

Type: topografisch plan.

Vervaardiger: Joseph-Johann-Franz Ferraris.

Datering: 1771-1778.

Schaal: ca. 1:11.520.

Archiefreferentie: Koninklijke Bibliotheek van België, Kaarten en Plannen, Ms. IV 5.567.

Uitgave: VANDEGEHUCHTE (1999), *Bouwhistorisch onderzoek*, p. 26;
<http://lucia.kbr.be/mapview/index.php?image=/ferraris/1617018.imgf>.

5. Plan des souterrains de Munster Bilsen

Type: grondplan, schetsontwerp in potlood op papier.

Vervaardiger: Johann Joseph Couven.

Datering: tweede helft 18de eeuw.

Analyse: "Het grondplan is de weergave van een T-vormige constructie, bestaande uit het hoofdgebouw van het Abdissenhuis en loodrecht daarop een dwarsvleugel, die aansluit op de noordwestelijke hoek van de parochiekerk. In het hoofdgebouw kunnen verschillende keldervertrekken onderscheiden worden. Over de achterzijde van het risaliet en de linkervleugel bevindt zich een lange, smalle gang die toegang geeft tot de kelderruimten. Deze gang wordt verlicht door drie vensters, uitgevend op de binnenplaats en in de wanden zijn meerdere nissen uitgespaard. In de linkervleugel zijn drie grote en een kleine ruimte te onderscheiden. De grote

¹⁸⁹ Wellicht gaat het hier om één van de heruitgaven van de kaart van Eugène Henri Fricx uit het begin van de 18de eeuw, hetzij door Crépy in 1743, hetzij door G. Fricx in 1745-1747 (DE MAEYER 2008, p. 63-64)

kamers zijn overdekt met een ton- of troggewelven en in de kleine kamer is er een kruisgewelf. In het vooruitspringende gedeelte zijn er drie kleine en één grote kamer, overdekt met kruisgewelven. Aan de voorzijde van deze partij (linkervleugel en risaliet) bevinden zich acht vensters. De rechtervleugel wordt als een volledig afzonderlijke entiteit voorgesteld. Er is geen verbindingsdeur naar de linker keldervleugel. Hier onderscheiden we twee grote en twee kleine vertrekken, met een grote trap in het rechtse deel. In tegenstelling tot de linkerpartij heeft Couven de overdekking van deze kelders niet aangeduid op het plan. Wel herkenbaar zijn zes vensters aan de voorzijde en twee aan de achterzijde. De dwarsvleugel bevindt zich niet exact in de as van het risaliet van het hoofdgebouw. Waarschijnlijk werd hij iets meer naar links geschoven om de doorgang naar de parochiekerk mogelijk te maken. De linkerpartij van het hoofdgebouw en de dwarsvleugel staan met mekaar in verbinding langs één deur, die uitgaat op de gang van het hoofdgebouw en exact in de as van de bordestrap (aan de voorzijde van het risaliet) ligt. In het noordelijke deel van de dwarsvleugel bevindt zich één grote kelderruimte, overdekt met troggewelven, naast de gang (die rechts ten opzichte van deze ruimte gelegen is). In de gang en de kelderruimte zijn er telkens twee vensters. Centraal in het middenrisaliet bevindt zich een trap, die omgeven wordt door een open ruimte met zeven kruisgewelven en telkens drie vensters in de voor- en achtergevel. Het zuidelijke deel van de dwarsvleugel omvat twee ruimten en een gang, die overdekt zijn met troggewelven. Zoals in het noordelijke deel zijn er twee vensters aan beide zijden. Opmerkelijk is de constructie, die tegen de dwarsvleugel werd aangebouwd en achter de westgevel van de parochiekerk doorloopt. Op basis van het bouwhistorisch onderzoek, gebaseerd op literatuur en archivalische bronnen, interpreteren we dit gebouw als een galerij, die de verdere verbinding vormde tussen het Abdissenhuis en de kapittelkerk.”¹⁹⁰

Archiefreferentie: Archief van het Suermondt-Ludwig-Museum te Aken.

Uitgave: VANDEGEHUCHTE (1999), *Bouwhistorisch onderzoek*, p. 75.

6. Voorgevel van het abdissenhuis

Type: grondplan, schetsontwerp in potlood op papier.

Vervaardiger: Johann Joseph Couven.

Datering: tweede helft 18de eeuw.

Analyse: “Opvallend in het schetsontwerp is de asymmetrie van de gevel. Het risaliet, of de vooruitspringende bekroonde gevelpartij, bevindt zich niet in de centrale as van het langgerekte gebouw. Althans niet in het bouwvolume zoals het door Couven ontworpen werd. Er moet echter rekening gehouden worden met het feit dat de realisatie van het abdissenhuis geen nieuwbouwproject was. De bouwmeester heeft een zo elegant mogelijke oplossing moeten zoeken om de prestigieuze abdissenwoning in het bestaande gebouwencomplex in te passen. De architect werd hier geconfronteerd met een verbouwingsproject van één welbepaalde constructie te midden van een uitgestrekt kapittelcomplex. Links van het risaliet was er plaats om zes traveeën op te trekken, terwijl er rechts twee werden aangebouwd tegen de resten van de een bestaande vleugel, die blijkbaar behouden moest worden. De raamkozijnen op de gelijkvloerse en eerste verdieping zijn rechthoekig, steekboogvormig en voorzien van een sluitsteen. Op de kelderverdieping zijn dezelfde raamtypes, ter halve hoogte, getekend, met uitzondering van vier kleine rechthoekige vensteropeningen in de derde, vierde en vijfde travee van de linkervleugel (links van het risaliet) en in de laatste travee van de rechtervleugel. Het risaliet zelf is opgebouwd uit vijf traveeën, die van mekaar gescheiden zijn door middel van pilasters met lijstwerk. De centrale en tevens meest vooruitspringende travee wordt voorafgegaan door een monumentale buitentrap, die uitgaat op een bordes voor de

¹⁹⁰ VANDEGEHUCHTE 1999, p. 75-76.

toegangsdeur. In het midden van de trapwand bevindt zich een steekboogvormig raam ter hoogte van de kelderverdieping. Boven de toegangsdeur bevindt zich op de verdieping een gelijkaardige deuropening, die uitgaat op een balkon. Beide steekboogvormige deurkozijnen bevatten een versierde sluitsteen en voluutvormige ornamenten op de hoeken. Het risaliet wordt bekroond door een eenvoudige geprofileerde kroonlijst. Boven de centrale travee bevindt zich een frontispice met rocaille motieven, die een cartouche omgeven waarin een wapenschild (?) prijkt. Aan weerszijden van het frontispice is er een oeil de boeuf (een ovaalvormig dakvenster). Boven de buitenste traveeën van het risaliet zijn er twee dakkapellen in een steekboogvormige omlijsting, versierd met kleine zijvleugels. Nog drie zulke identieke dakkapellen bevinden zich boven de tweede en vijfde travee in de linkervleugel en boven de laatste travee in de linkervleugel. Boven op de ingezwenkte geveltop prijkt een vaasvormig ornament. Boven het zadeldak van het hele gebouw steken vier schoorsteenpijpen uit.”¹⁹¹

Archiefreferentie: Archief van het Suermondt-Ludwig-Museum te Aken.

Uitgave: VANDEGEHUCHTE (1999), *Bouwhistorisch onderzoek*, pp. 77 & 79 (detail).

7. Elévation du coté de la Ménagerie

Type: grondplan, schetsontwerp in potlood op papier.

Vervaardiger: Johann Joseph Couven.

Datering: tweede helft 18de eeuw.

Analyse: *“Deze schets toont een doorsnede van de hoofdbouw van het abdissenhuis, de oostelijke gevel van de dwarsvleugel en het aanzicht van het koor van de parochiekerk. De dwarsvleugel wordt gekenmerkt door een meer Classicistische ordonnantie waarbij de gevelvelden symmetrisch rond een middenrisaliet zijn geschaard. Beide hoekrisalieten bestaan uit twee traveeën over twee bouwlagen en zijn afgeboord met pilasters voorzien van lijstwerk. De steekboogvormige raamkozijnen hebben een sluitsteen en zijn qua vormgeving identiek aan de raamomlijstingen in de voorgevel van het hoofdgebouw. In het mansardedak bevinden zich vier dakkapellen, versierd met zijvleugels, overeenkomstig de dakkapellen in de voorgevel. Het middenrisaliet bestaat uit drie traveeën en de hele benedenpartij wordt voorafgegaan door drie treden. Op de benedenverdieping zijn er drie rondboogvormige deur- of raamopeningen met een centrale sluitsteen. De omlijsting van de middelste lichtopening is rijker versierd wat laat veronderstellen dat dit de eigenlijke toegang was en de twee andere raamopeningen. Een zelfde ordonnantie is terug te vinden op de verdieping waar bovendien drie balkons getekend zijn. De middenrisaliet wordt bekroond door een driehoekig fronton met een cartouche in het timpaan (gevelveld). Boven het dak steken twee schoorsteenpijpen uit. Uit de doorsnede van de hoofdbouw valt niets af te leiden betreffende de interieurdecoratie. Er kan alleen vastgesteld worden dat de kelder op deze plaats met een tongewelf was overdekt. Van de parochiekerk zijn drie zijden van het koor voorgesteld. Aan twee zijden bevindt zich een rondboogvormig venster. Opmerkelijk is wel dat het kerkdak, volgens de ontwerpschets, iets lager is dan het dak van de dwarsvleugel.”¹⁹²*

Archiefreferentie: Archief van het Suermondt-Ludwig-Museum te Aken.

Uitgave: VANDEGEHUCHTE (1999), *Bouwhistorisch onderzoek*, pp. 80 & 82 (detail).

8. Rechtergevel van de dwarsvleugel van het abdissenhuis

Type: grondplan, schetsontwerp in potlood op papier.

Vervaardiger: Johann Joseph Couven.

Datering: tweede helft 18de eeuw.

¹⁹¹ VANDEGEHUCHTE 1999, p. 77-78.

¹⁹² VANDEGEHUCHTE 1999, p. 80-81.

Analyse: *“Deze schets toont een doorsnede van de hoofdbouw van het abdissenhuis, de westelijke gevel van de dwarsvleugel en het aanzicht van een galerij. Opnieuw vertoont deze gevel een klassieke ordonnantie, symmetrisch opgebouwd rondom de middenrisaliet. Er zijn telkens twee traveeën over twee bouwlagen met een identieke vormgeving als de andere zijde van de dwarsvleugel. De benedenverdieping van het middenrisaliet wordt ook voorafgegaan door drie treden. Gezien de ornamenten aan de centrale rondboogvormige lichtopening nemen we aan dat dit een deur is, die in dezelfde as ligt als de toegang aan de achterzijde. Het gevelveld is voorzien van lijsten. De rondboogvormige vensteropeningen op de verdieping zijn van mekaar gescheiden door middel van gekoppelde pilasters met Ionische kapitelen. Het risaliet wordt bekroond door een klokvormig fronton met rocaille motieven. In het midden bovenaan en op de hoeken prijken twee vazen. Het timpaan bevat een centrale cartouche en is versierd met typische Rococo ornamenten. In vergelijking met de andere zijde van de dwarsvleugel (in de richting van de huidige speelplaats van de school) heeft de zonet besproken gevel een meer representatieve uitstraling. Gasten, genodigden en kanunnikessen konden waarschijnlijk via de voorzijde (met name de rechtergevel) van de dwarsvleugel het abdissenhuis of de parochiekerk bereiken. Vermoedelijk gaf de achtergevel (d.i. linkergevel) uit op een meer private tuin of binnenplaats. Op de doorsnede van het hoofdgebouw zijn op de verdiepingen twee Barokke schouwen voorgesteld, aan beide zijden geflankeerd door een deur. Rechts in het verlengde van de dwarsvleugel, bevindt zich een lagere aanbouw van twee verdiepingen. Het gebouw is slechts gedeeltelijk weergegeven, maar op het gelijkvloers menen we een galerij te herkennen. Aan de gevelordonnantie met zuilen en rondbogen te zien kan verondersteld worden dat deze galerij met kruisgewelven overdekt was. Zoals reeds geopperd in de beschrijving van het grondplan van de kelderverdieping veronderstellen we dat de galerij de verbinding vormde tussen het Abdissenhuis en de kapittelkerk.”¹⁹³*

Archiefreferentie: Archief van het Suermondt-Ludwig-Museum te Aken.

Uitgave: VANDEGEHUCHTE (1999), *Bouwhistorisch onderzoek*, pp. 83 & 85 (detail).

9. Voorgevel van het abdissenhuis 18de eeuw

Type: gouachetekening.

Vervaardiger: ?

Datering: 18de eeuw.

Archiefreferentie: ?

Uitgave: VANDEGEHUCHTE (1999), *Bouwhistorisch onderzoek*, p. 86.

10. Eglise et Chapitre noble de Munsterbilzen

Type: kleurenschets

Vervaardiger: ?

Datering: begin 19de eeuw (volgens zoon en vader Van der Ecyken); tussen 1800 en 1851 (volgens Vandegheuchte).

Archiefreferentie: ?

Uitgave: VANHEUSDEN & VANVINCKENROYE (1980), *Bouwgeschiedenis*, p. 15; VANDEGEHUCHTE (1999), *Bouwhistorisch onderzoek*, p. 56.

11. Atlas der Buurtwegen

Type: topografisch plan.

Vervaardiger: ?

Datering: 1841.

---

¹⁹³ VANDEGEHUCHTE 1999, p. 83-84.

Schaal: 1:10.000.

Archiefreferentie: Stadsbestuur Bilzen.

Uitgave: VANDEGEHUCHTE (1999), *Bouwhistorisch onderzoek*, p. 33.

12. Abbaye ou chapitre noble de Munsterbilzen

Type: lithografie/pentekening.

Vervaardiger: F. & E. Gyselynck (Gent), gemaakt ter illustratie van de studie van Wolters.¹⁹⁴

Datering: 1849.

Archiefreferentie: Rijksarchief te Hasselt, Bibliotheek.

Uitgave: WOLTERS (1849), *Notice historique*, p. 2; VANDEGEHUCHTE (1999), *Bouwhistorisch onderzoek*, p. 88; VAN DER EYCKEN & VAN DER EYCKEN (2000), *Wachten*, p. 14.

13. Plan des bâtiments du chapitre noble de Munsterbilzen

Type: grondplan.

Vervaardiger: L. Titeux.

Datering: 19de eeuw (volgens Vandegheuchte) of toch 18de eeuw (volgens zoon & vader Van der Eycken).

Schaal: 1:2500.

Archiefreferentie: ?

Uitgave: VAN NEUSS (1887), *Inventaire*, VIII; VANHEUSDEN & VANVINCKENROYE (1980), *Bouwgeschiedenis*, p. 8; VANDEGEHUCHTE (1999), *Bouwhistorisch onderzoek*, p. 29; VAN DER EYCKEN & VAN DER EYCKEN (2000), *Wachten*, p. 108.

14. Kadastraal plan 1861

Type: reconstructietekening naar het oorspronkelijke kadasterplan.

Vervaardiger: Rik Maurissen in 1987.

Datering: 1861.

Archiefreferentie: Rijksadministratief Centrum te Hasselt.

Uitgave: VANDEGEHUCHTE (1999), *Bouwhistorisch onderzoek*, p. 34.

15. Kadastraal plan 1898

Type: reconstructietekening naar het oorspronkelijke kadasterplan.

Vervaardiger: Rik Maurissen in 1987.

Datering: 1898.

Archiefreferentie: Rijksadministratief Centrum te Hasselt.

Uitgave: VANDEGEHUCHTE (1999), *Bouwhistorisch onderzoek*, p. 35.

16. Kadastraal plan 1899

Type: reconstructietekening naar het oorspronkelijke kadasterplan.

Vervaardiger: Rik Maurissen in 1987.

Datering: 1899.

Archiefreferentie: Rijksadministratief Centrum te Hasselt.

Uitgave: VANDEGEHUCHTE (1999), *Bouwhistorisch onderzoek*, p. 36.

17. Kadastraal plan 1900

Type: reconstructietekening naar het oorspronkelijke kadasterplan.

Vervaardiger: Rik Maurissen in 1987.

---

¹⁹⁴ WOLTERS 1849, p. 2.

Datering: 1900.

Archiefreferentie: Rijksadministratief Centrum te Hasselt.

Uitgave: VANDEGEHUCHTE (1999), *Bouwhistorisch onderzoek*, p. 37.

18. Institut Saint-Joseph à Munster-Bilsen (Limbourg Belge)

Type: gravure.

Vervaardiger: A. Benoit, graveur (Paris), in opdracht van de congregatie van Sint-Jozef in Clermont-Ferrand, die in 1895 haar intrede in Munsterbilzen deed.

Datering: begin 20ste eeuw.

Archiefreferentie: private collectie Mathieu Wijnen (Munsterbilzen); private collectie J.-L. Sourbron.

Uitgave: VANDEGEHUCHTE (1999), *Bouwhistorisch onderzoek*, pp. 58 & 89 (detail); VAN DER EYCKEN & VAN DER EYCKEN (2000), *Wachten*, p. 314.

19. Kadastraal plan 1911

Type: reconstructietekening naar het oorspronkelijke kadasterplan.

Vervaardiger: Rik Maurissen in 1987.

Datering: 1911.

Archiefreferentie: Rijksadministratief Centrum te Hasselt.

Uitgave: VANDEGEHUCHTE (1999), *Bouwhistorisch onderzoek*, p. 38.

20. Overzichtsplan verzorgingscomplex

Type: grondplan.

Vervaardiger: ?

Datering: omstreeks 1911.

Archiefreferentie: abdijsarchief Clermont-Ferrand; private collectie dhr. J.-L. Sourbron.

Uitgave: VANDEGEHUCHTE (1999), *Bouwhistorisch onderzoek*, pp. 40 (origineel) & 41 (omgedraaide en vertaalde versie).

21. Kadastraal plan 1913

Type: reconstructietekening naar het oorspronkelijke kadasterplan.

Vervaardiger: Rik Maurissen in 1987.

Datering: 1913.

Archiefreferentie: Rijksadministratief Centrum te Hasselt.

Uitgave: VANDEGEHUCHTE (1999), *Bouwhistorisch onderzoek*, p. 42.

22. Kadastraal plan 1922

Type: reconstructietekening naar het oorspronkelijke kadasterplan.

Vervaardiger: Rik Maurissen in 1987.

Datering: 1922.

Archiefreferentie: Rijksadministratief Centrum te Hasselt.

Uitgave: VANDEGEHUCHTE (1999), *Bouwhistorisch onderzoek*, p. 44.

23. Kadastraal plan 1932

Type: reconstructietekening naar het oorspronkelijke kadasterplan.

Vervaardiger: Rik Maurissen in 1987.

Datering: 1932.

Archiefreferentie: Rijksadministratief Centrum te Hasselt.

Uitgave: VANDEGEHUCHTE (1999), *Bouwhistorisch onderzoek*, p. 45.

24. Kadastraal plan 1954

Type: reconstructietekening naar het oorspronkelijke kadasterplan.

Vervaardiger: Rik Maurissen in 1987.

Datering: 1954.

Archiefreferentie: Rijksadministratief Centrum te Hasselt.

Uitgave: VANDEGEHUCHTE (1999), *Bouwhistorisch onderzoek*, p. 46.

25. Kadastraal plan 1967

Type: reconstructietekening naar het oorspronkelijke kadasterplan.

Vervaardiger: Rik Maurissen in 1987.

Datering: 1967.

Archiefreferentie: Rijksadministratief Centrum te Hasselt.

Uitgave: VANDEGEHUCHTE (1999), *Bouwhistorisch onderzoek*, p. 47.

26. Kadastraal plan 1970

Type: reconstructietekening naar het oorspronkelijke kadasterplan.

Vervaardiger: Rik Maurissen in 1987.

Datering: 1970.

Archiefreferentie: Rijksadministratief Centrum te Hasselt.

Uitgave: VANDEGEHUCHTE (1999), *Bouwhistorisch onderzoek*, p. 49.

27. Kadastraal plan 1984

Type: reconstructietekening naar het oorspronkelijke kadasterplan.

Vervaardiger: Rik Maurissen in 1987.

Datering: 1984.

Archiefreferentie: Rijksadministratief Centrum te Hasselt.

Uitgave: VANDEGEHUCHTE (1999), *Bouwhistorisch onderzoek*, p. 51.

28. Oude toegangspoort

Type: zwart-wit tekening.

Vervaardiger: ?

Datering: ?

Inhoud: Oude toegangspoort van het stift.

Afmetingen: 41 x 186 cm

Archiefreferentie: ?

Uitgave: ?

Bijlage 3: Lijst zwart-wit foto's en prentkaarten

- 01_Kerktoeren (Universiteitsbibliotheek Gent, TOPO.0618.Y)
- 02_Parochiekerk (Picase-webalbum)
- 03_Parochiekerk (Picase-webalbum; VANHEUSDEN & VANVINCKENROYE (1980), *Bouwgeschiedenis*, p. 22)
- 04_Parochiekerk (Picase-webalbum)
- 05_Parochiekerk (Picase-webalbum)
- 06_Parochiekerk (Picase-webalbum)
- 07_Parochiekerk (Picase-webalbum)
- 08_Parochiekerk (Picase-webalbum)
- 09_Gemeentehuis (Universiteitsbibliotheek Gent, TOPO.0818.F)
- 10_Gemeentehuis (website Landrada)
- 11_Gemeentehuis (website Landrada)
- 12_Gemeentehuis (Picase-webalbum)
- 13_Gemeentehuis (Picase-webalbum)
- 14_Perron (Picase-webalbum; Universiteitsbibliotheek Gent, TOPO.1095.H)
- 15_Perron (website Landrada)
- 16_Perron (Picase-webalbum)
- 17_Perron (Picase-webalbum)
- 18_Dorpsplein (VAN DER EYCKEN & VAN DER EYCKEN (2000), *Wachten*, p. 138; Picase-webalbum)
- 19_Dorpsplein (Universiteitsbibliotheek Gent, TOPO.0618.Y; Picase-webalbum)
- 20_Dorpsplein (website Landrada)
- 21_Dorpsplein (website Landrada; Picase-webalbum)
- 22_Dorpsplein (website Landrada; Picase-webalbum)
- 23_Dorpsplein (website Landrada; Picase-webalbum)
- 24_Dorpsplein (website Landrada; Picase-webalbum)
- 25_Dorpsplein (website Landrada)
- 26_Dorpsplein (website Landrada; Picase-webalbum)
- 27_Dorpsplein (Picase-webalbum)
- 28_Dorpsplein (Picase-webalbum)
- 29_Dorpsplein (Picase-webalbum)
- 30_Molen (Universiteitsbibliotheek Gent, TOPO.1048.A; Picase-webalbum)
- 31_Molen (VAN DER EYCKEN & VAN DER EYCKEN (2000), *Wachten*, p. 142; Picase-webalbum)
- 32_Dorpstraat (website Landrada)
- 33_Dorpstraat (website Landrada)
- 34_Dorpstraat (website Landrada; Picase-webalbum)
- 35_Dorpstraat (website Landrada; Picase-webalbum)
- 36_Dorpstraat (website Landrada; Picase-webalbum)
- 37_Dorpstraat (website Landrada)
- 38_Dorpstraat (Picase-webalbum)
- 39_Hoogstraat (website Landrada)
- 40_Waterstraat (Picase-webalbum)
- 41_Sint-Antoniusstraat (website Landrada)
- 42_Sint-Antoniusstraat (website Landrada; Picase-webalbum)
- 43_Kerkstraat (Picase-webalbum)

- 44_Kerkstraat (Picase-webalbum)
- 45_Molenbeek (Picase-webalbum)
- 46_Molenbeek (Picase-webalbum)
- 47_Molenbeek (Picase-webalbum)
- 48_Sint-Jozefgesticht (VANDEGEHUCHTE (1999), *Bouwhistorisch onderzoek*, p. 57; Picase-webalbum)
- 49_Sint-Jozefgesticht (VANDEGEHUCHTE (1999), *Bouwhistorisch onderzoek*, p. 57)
- 50_Sint-Jozefgesticht (Picase-webalbum)
- 51_Sint-Jozefgesticht (Picase-webalbum)
- 52_Sint-Jozefgesticht (Picase-webalbum)
- 53_Sint-Jozefgesticht (Picase-webalbum)
- 54_Sint-Jozefgesticht (Picase-webalbum)
- 55_Sint-Jozefgesticht (Picase-webalbum)
- 56_Sint-Jozefgesticht (Picase-webalbum)
- 57_Sint-Jozefgesticht (Picase-webalbum)
- 58_Sint-Jozefgesticht (Picase-webalbum)
- 59_Sint-Jozefgesticht (Picase-webalbum)
- 60_Sint-Jozefgesticht (Picase-webalbum)
- 61_Sint-Jozefgesticht (Picase-webalbum)
- 62_Sint-Jozefgesticht (Picase-webalbum)
- 63_Sint-Jozefgesticht (Picase-webalbum)
- 64_Sint-Jozefgesticht (Picase-webalbum)
- 65_Sint-Jozefgesticht (Picase-webalbum)
- 66_Sint-Jozefgesticht (Picase-webalbum)
- 67_Sint-Jozefgesticht (Picase-webalbum)
- 68_Sint-Jozefgesticht (Picase-webalbum)
- 69_Sint-Jozefgesticht (Picase-webalbum)
- 70_Sint-Jozefgesticht (Picase-webalbum)
- 71_Sint-Jozefgesticht (Picase-webalbum)
- 72_Sint-Jozefgesticht (Picase-webalbum)
- 73_Villa des Roses (Picase-webalbum)
- 74_Villa des Roses (Picase-webalbum)
- 75_Villa des Roses (Picase-webalbum)
- 76_Villa des Roses (Picase-webalbum)
- 77_Villa des Roses (Picase-webalbum)
- 78_Villa des Roses (Picase-webalbum)
- 79_Dorpszicht (website Landrada)
- 80_Dorpszicht (website Landrada; Picase-webalbum)
- 81_Dorpszicht (website Landrada; Picase-webalbum)

Bijlage 4: Overzicht iconografisch en cartografisch materiaal per bouwkundig/ruimtelijk element

Abdissenkwartier

afbeelding 04_ *Kabinetskaart Ferraris*
afbeelding 05_ *Plan des souterrains de Munster Bilzen*
afbeelding 06_ *Voorgevel van het abdissenhuis*
afbeelding 07_ *Elévation du côté de la Ménagerie*
afbeelding 08_ *Rechtergevel van de dwarsvleugel van het abdissenhuis*
afbeelding 09_ *Voorgevel van het abdissenhuis 18de eeuw*
afbeelding 11_ *Atlas der Buurtwegen*
afbeelding 12_ *Abbaye ou chapitre noble de Munsterbilzen*
afbeelding 13_ *Plan des bâtiments du chapitre noble de Munsterbilzen*
afbeelding 14_ *Kadastraal plan 1861*
afbeelding 15_ *Kadastraal plan 1898*
afbeelding 16_ *Kadastraal plan 1899*
afbeelding 17_ *Kadastraal plan 1900*
afbeelding 18_ *Institut Saint-Joseph à Munster-Bilzen (Limbourg Belge)*
afbeelding 19_ *Kadastraal plan 1911*
afbeelding 20_ *Overzichtsplan verzorgingscomplex*
afbeelding 21_ *Kadastraal plan 1913*
afbeelding 22_ *Kadastraal plan 1922*
afbeelding 23_ *Kadastraal plan 1932*
afbeelding 24_ *Kadastraal plan 1954*
afbeelding 25_ *Kadastraal plan 1967*
afbeelding 26_ *Kadastraal plan 1970*
afbeelding 27_ *Kadastraal plan 1984*
foto 43_ *Kerkstraat*
foto 44_ *Kerkstraat*

Aanpalende gebouwen van het abdissenkwartier

afbeelding 04_ *Kabinetskaart Ferraris*
afbeelding 09_ *Voorgevel van het abdissenhuis 18de eeuw*
afbeelding 11_ *Atlas der Buurtwegen*
afbeelding 12_ *Abbaye ou chapitre noble de Munsterbilzen*
afbeelding 13_ *Plan des bâtiments du chapitre noble de Munsterbilzen*
afbeelding 14_ *Kadastraal plan 1861*
afbeelding 15_ *Kadastraal plan 1898*
afbeelding 16_ *Kadastraal plan 1899*
afbeelding 17_ *Kadastraal plan 1900*
afbeelding 18_ *Institut Saint-Joseph à Munster-Bilzen (Limbourg Belge)*
afbeelding 19_ *Kadastraal plan 1911*
afbeelding 20_ *Overzichtsplan verzorgingscomplex*
afbeelding 21_ *Kadastraal plan 1913*
afbeelding 22_ *Kadastraal plan 1922*
afbeelding 23_ *Kadastraal plan 1932*

afbeelding 24_ *Kadastraal plan 1954*

afbeelding 25_ *Kadastraal plan 1967*

afbeelding 26_ *Kadastraal plan 1970*

afbeelding 27_ *Kadastraal plan 1984*

foto 43_ *Kerkstraat*

foto 44_ *Kerkstraat*

Muren van het stift

afbeelding 04_ *Kabinetskaart Ferraris*

afbeelding 10_ *Eglise et Chapitre noble de Munsterbilzen*

afbeelding 13_ *Plan des bâtiments du chapitre noble de Munsterbilzen*

foto 18_ *Dorpsplein*

foto 19_ *Dorpsplein*

foto 20_ *Dorpsplein*

foto 21_ *Dorpsplein*

foto 24_ *Dorpsplein*

foto 27_ *Dorpsplein*

foto 28_ *Dorpsplein*

foto 29_ *Dorpsplein*

foto 43_ *Kerkstraat*

foto 44_ *Kerkstraat*

Sint-Amorkerk

afbeelding 02_ *Vüe du bourg de Munster-Bilsen*

afbeelding 13_ *Plan des bâtiments du chapitre noble de Munsterbilzen*

voormalige Onze-Lieve-Vrouwkerk

afbeelding 10_ *Eglise et Chapitre noble de Munsterbilzen*

afbeelding 11_ *Atlas der Buurtwegen*

afbeelding 13_ *Plan des bâtiments du chapitre noble de Munsterbilzen*

kerkhof van de Onze-Lieve-Vrouwkerk

afbeelding 10_ *Eglise et Chapitre noble de Munsterbilzen*

afbeelding 13_ *Plan des bâtiments du chapitre noble de Munsterbilzen*

16de-eeuwse toren van de Onze-Lieve-Vrouwkerk

afbeelding 02_ *Vüe du bourg de Munster-Bilsen*

afbeelding 10_ *Eglise et Chapitre noble de Munsterbilzen*

afbeelding 11_ *Atlas der Buurtwegen*

afbeelding 13_ *Plan des bâtiments du chapitre noble de Munsterbilzen*

afbeelding 18_ *Institut Saint-Joseph à Munster-Bilsen (Limbourg Belge)*

foto 01_ *Kerktoren*

foto 05_ *Parochiekerk*

foto 06_ *Parochiekerk*

foto 07_ *Parochiekerk*

foto 08_ *Parochiekerk*

foto 18_ *Dorpsplein*

foto 19_ *Dorpsplein*

foto 20_Dorpsplein

foto 21_Dorpsplein

foto 27_Dorpsplein

foto 29_Dorpsplein

foto 43_Kerkstraat

foto 44_Kerkstraat

neogotische Onze-Lieve-Vrouwekerk

afbeelding 14_Kadastraal plan 1861

afbeelding 15_Kadastraal plan 1898

afbeelding 16_Kadastraal plan 1899

afbeelding 17_Kadastraal plan 1900

afbeelding 18_Institut Saint-Joseph à Munster-Bilsen (Limbourg Belge)

afbeelding 19_Kadastraal plan 1911

afbeelding 21_Kadastraal plan 1913

afbeelding 22_Kadastraal plan 1922

afbeelding 23_Kadastraal plan 1932

afbeelding 24_Kadastraal plan 1954

afbeelding 25_Kadastraal plan 1967

afbeelding 26_Kadastraal plan 1970

afbeelding 27_Kadastraal plan 1984

foto 02_Parochiekerk

foto 03_Parochiekerk

foto 04_Parochiekerk

foto 05_Parochiekerk

foto 06_Parochiekerk

foto 07_Parochiekerk

foto 08_Parochiekerk

foto 11_Gemeentehuis

foto 43_Kerkstraat

Munttoren

afbeelding 13_Plan des bâtiments du chapitre noble de Munsterbilsen

Oud klooster

afbeelding 02_Vüe du bourg de Munster-Bilsen

afbeelding 13_Plan des bâtiments du chapitre noble de Munsterbilsen

Woningen van de kanunnikessen

afbeelding 02_Vüe du bourg de Munster-Bilsen

afbeelding 13_Plan des bâtiments du chapitre noble de Munsterbilsen

School – gemeentehuis

afbeelding 11_Atlas der Buurtwegen

afbeelding 13_Plan des bâtiments du chapitre noble de Munsterbilsen

afbeelding 14_Kadastraal plan 1861

afbeelding 15_Kadastraal plan 1898

afbeelding 16_Kadastraal plan 1899

afbeelding 17_ *Kadastraal plan 1900*
afbeelding 19_ *Kadastraal plan 1911*
afbeelding 22_ *Kadastraal plan 1922*
afbeelding 23_ *Kadastraal plan 1932*
afbeelding 24_ *Kadastraal plan 1954*
afbeelding 25_ *Kadastraal plan 1967*
afbeelding 26_ *Kadastraal plan 1970*
afbeelding 27_ *Kadastraal plan 1984*
foto 07_ *Parochiekerk*
foto 09_ *Gemeentehuis*
foto 10_ *Gemeentehuis*
foto 11_ *Gemeentehuis*
foto 12_ *Gemeentehuis*
foto 13_ *Gemeentehuis*
foto 14_ *Perron*
foto 17_ *Perron*
foto 18_ *Dorpsplein*
foto 19_ *Dorpsplein*
foto 20_ *Dorpsplein*
foto 21_ *Dorpsplein*
foto 23_ *Dorpsplein*
foto 24_ *Dorpsplein*
foto 25_ *Dorpsplein*
foto 27_ *Dorpsplein*
foto 28_ *Dorpsplein*
foto 29_ *Dorpsplein*

Tuinen en pleinen

afbeelding 04_ *Kabinetskaart Ferraris*
afbeelding 09_ *Voorgevel van het abdissenhuis 18de eeuw*
afbeelding 12_ *Abbaye ou chapitre noble de Munsterbilzen*
afbeelding 13_ *Plan des bâtiments du chapitre noble de Munsterbilzen*
afbeelding 18_ *Institut Saint-Joseph à Munster-Bilsen (Limbourg Belge)*
afbeelding 20_ *Overzichtsplan verzorgingscomplex*
foto 53_ *Sint-Jozefgesticht*
foto 60_ *Sint-Jozefgesticht*
foto 63_ *Sint-Jozefgesticht*
foto 64_ *Sint-Jozefgesticht*
foto 65_ *Sint-Jozefgesticht*
foto 66_ *Sint-Jozefgesticht*

Poortgebouw

afbeelding 02_ *Vüe du bourg de Munster-Bilsen*
afbeelding 28_ *Oude toegangspoort*

Perron

afbeelding 13_ *Plan des bâtiments du chapitre noble de Munsterbilzen*
foto 14_ *Perron*

foto 15_Perron

foto 16_Perron

foto 17_Perron

Wegennet

afbeelding 04_ *Kabinetskaart Ferraris*

afbeelding 11_ *Atlas der Buurtwegen*

afbeelding 13_ *Plan des bâtiments du chapitre noble de Munsterbilzen*

afbeelding 14_ *Kadastraal plan 1861*

afbeelding 15_ *Kadastraal plan 1898*

afbeelding 16_ *Kadastraal plan 1899*

afbeelding 17_ *Kadastraal plan 1900*

afbeelding 19_ *Kadastraal plan 1911*

afbeelding 22_ *Kadastraal plan 1922*

afbeelding 23_ *Kadastraal plan 1932*

afbeelding 24_ *Kadastraal plan 1954*

afbeelding 25_ *Kadastraal plan 1967*

afbeelding 26_ *Kadastraal plan 1970*

afbeelding 27_ *Kadastraal plan 1984*

foto 02_ *Parochiekerk*

foto 03_ *Parochiekerk*

foto 04_ *Parochiekerk*

foto 05_ *Parochiekerk*

foto 06_ *Parochiekerk*

foto 07_ *Parochiekerk*

foto 08_ *Parochiekerk*

foto 09_ *Gemeentehuis*

foto 10_ *Gemeentehuis*

foto 11_ *Gemeentehuis*

foto 12_ *Gemeentehuis*

foto 13_ *Gemeentehuis*

foto 14_ *Perron*

foto 15_ *Perron*

foto 16_ *Perron*

foto 17_ *Perron*

foto 18_ *Dorpsplein*

foto 19_ *Dorpsplein*

foto 20_ *Dorpsplein*

foto 21_ *Dorpsplein*

foto 22_ *Dorpsplein*

foto 23_ *Dorpsplein*

foto 24_ *Dorpsplein*

foto 25_ *Dorpsplein*

foto 26_ *Dorpsplein*

foto 27_ *Dorpsplein*

foto 28_ *Dorpsplein*

foto 29_ *Dorpsplein*

foto 32_ *Dorpstraat*

foto 33_Dorpstraat
foto 34_Dorpstraat
foto 35_Dorpstraat
foto 36_Dorpstraat
foto 37_Dorpstraat
foto 38_Dorpstraat
foto 39_Hoogstraat
foto 40_Waterstraat
foto 41_Sint-Antoniusstraat
foto 42_Sint-Antoniusstraat
foto 43_Kerkstraat
foto 44_Kerkstraat
foto 45_Molenbeek
foto 46_Molenbeek
foto 47_Molenbeek
foto 79_Dorpszicht
foto 80_Dorpszicht
foto 81_Dorpszicht

Brouwerij

afbeelding 13_ *Plan des bâtiments du chapitre noble de Munsterbilzen*

Watermolen

afbeelding 13_ *Plan des bâtiments du chapitre noble de Munsterbilzen*
foto 30_Molen
foto 31_Molen

Woningen van de kanunniken

afbeelding 13_ *Plan des bâtiments du chapitre noble de Munsterbilzen*

Gasthuis

afbeelding 13_ *Plan des bâtiments du chapitre noble de Munsterbilzen*

‘Woning van de begeleidende edelman’

afbeelding 13_ *Plan des bâtiments du chapitre noble de Munsterbilzen*

Molenbeek

afbeelding 04_ *Kabinetskaart Ferraris*
afbeelding 09_ *Voorgevel van het abdissenhuis 18de eeuw*
afbeelding 11_ *Atlas der Buurtwegen*
afbeelding 12_ *Abbaye ou chapitre noble de Munsterbilzen*
afbeelding 13_ *Plan des bâtiments du chapitre noble de Munsterbilzen*
afbeelding 14_ *Kadastraal plan 1861*
afbeelding 15_ *Kadastraal plan 1898*
afbeelding 16_ *Kadastraal plan 1899*
afbeelding 17_ *Kadastraal plan 1900*
afbeelding 19_ *Kadastraal plan 1911*
afbeelding 22_ *Kadastraal plan 1922*

afbeelding 23_ *Kadastraal plan 1932*

afbeelding 24_ *Kadastraal plan 1954*

afbeelding 25_ *Kadastraal plan 1967*

foto 45_ *Molenbeek*

foto 46_ *Molenbeek*

foto 47_ *Molenbeek*

foto 48_ *Sint-Jozefgesticht*

foto 50_ *Sint-Jozefgesticht*

Verzorgingsinstituut Sint-Jozef

afbeelding 15_ *Kadastraal plan 1898*

afbeelding 16_ *Kadastraal plan 1899*

afbeelding 18_ *Institut Saint-Joseph à Munster-Bilsen (Limbourg Belge)*

afbeelding 17_ *Kadastraal plan 1900*

afbeelding 19_ *Kadastraal plan 1911*

afbeelding 20_ *Overzichtsplan verzorgingscomplex*

afbeelding 21_ *Kadastraal plan 1913*

afbeelding 22_ *Kadastraal plan 1922*

afbeelding 23_ *Kadastraal plan 1932*

afbeelding 24_ *Kadastraal plan 1954*

afbeelding 25_ *Kadastraal plan 1967*

afbeelding 26_ *Kadastraal plan 1970*

afbeelding 27_ *Kadastraal plan 1984*

foto 27_ *Dorpsplein*

foto 39_ *Hoogstraat*

foto 42_ *Sint-Antoniusstraat*

foto 44_ *Kerkstraat*

foto 46_ *Molenbeek*

foto 47_ *Molenbeek*

foto 48_ *Sint-Jozefgesticht*

foto 49_ *Sint-Jozefgesticht*

foto 50_ *Sint-Jozefgesticht*

foto 51_ *Sint-Jozefgesticht*

foto 52_ *Sint-Jozefgesticht*

foto 53_ *Sint-Jozefgesticht*

foto 54_ *Sint-Jozefgesticht*

foto 55_ *Sint-Jozefgesticht*

foto 56_ *Sint-Jozefgesticht*

foto 57_ *Sint-Jozefgesticht*

foto 58_ *Sint-Jozefgesticht*

foto 59_ *Sint-Jozefgesticht*

foto 60_ *Sint-Jozefgesticht*

foto 61_ *Sint-Jozefgesticht*

foto 62_ *Sint-Jozefgesticht*

foto 63_ *Sint-Jozefgesticht*

foto 64_ *Sint-Jozefgesticht*

foto 65_ *Sint-Jozefgesticht*

foto 66_ *Sint-Jozefgesticht*

foto 67_Sint-Jozefgesticht

foto 68_Sint-Jozefgesticht

foto 69_Sint-Jozefgesticht

foto 70_Sint-Jozefgesticht

foto 71_Sint-Jozefgesticht

foto 72_Sint-Jozefgesticht

Villa des Roses

afbeelding 24_Kadastraal plan 1954

afbeelding 25_Kadastraal plan 1967

afbeelding 26_Kadastraal plan 1970

foto 73_Villa des Roses

foto 74_Villa des Roses

foto 75_Villa des Roses

foto 76_Villa des Roses

foto 77_Villa des Roses

foto 78_Villa des Roses

Instituut voor verpleegkunde

afbeelding 26_Kadastraal plan 1970

afbeelding 27_Kadastraal plan 1984

Bijlage 5: Korte historische beschrijving van enkele vroegmiddleeuwse kloosterstichtingen in Vlaanderen

I. ALDENEIK

Aldeneik is tegenwoordig een gehucht van Maaseik en ligt nabij de Belgisch-Nederlandse grens. Het lag ten oosten van de Maas, tussen krachtig stromende en half verzande stroomarmen en was, omwille van de aangeslibde kleigronden, een vruchtbaar gebied¹⁹⁵.

De ontwikkeling van de abdij is zeer nauw verbonden met de geschiedenis van het Maasland of de Opper-Masau. In bepaalde teksten wordt dit Maasland zelfs bestempeld als het “land van Eik”. Uit verklaringen van keizer Karel IV in 1357 en in 1362 kan men opmaken dat het Maasland een koningsgoedgraafschap was, bestuurd door een paltsgraaf. Deze had tot taak in naam van de kroon welbepaalde opdrachten te vervullen. In het midden van de 14de eeuw strekte het toenmalige Maaslandse territorium zich uit over het hele Maasbekken op de linkeroever, lopende van de Molenbeek nabij Hocht tot de Mussenberg nabij Neer. Het bevatte bovendien de heerlijkheden Born, Stein, Elslo, Limbricht, Urmond op de rechteroever van de stroom en, verspreid over Taxandrië, Diest en Boxtel¹⁹⁶.

Na het overlijden van de laatste wettelijke, mannelijke afstammeling van Pepijn II, Adalhard, stichtten zijn dochters Harlindis en Relindis ca. 736 binnen het kroondomein van Eik een abdij met het huidige Aldeneik als standplaats. De stichting kende meer dan een eeuw een onopvallend bestaan tot omstreeks 870, onder de toenemende dreiging van de Noormannen, de stichteressen tot de eer van het altaar werden verheven¹⁹⁷.

Vanaf het midden van de 10de eeuw zat de abdij van Eik tussen twee vreemde domeinen geklemd, namelijk Cassalum (het latere Nieuw-Eik) en het kroondomein Meerssen¹⁹⁸. Te Aldeneik stond de abdij bovendien onder rechtstreeks toezicht van een kapittel dat omstreeks 930 was opgericht om de eredienst van de heiligen te verzekeren en hun relieken te bewaren. Bovendien besliste Otto I in 952, in het kader van zijn politiek van rijkskerken, de abdij en haar bezittingen aan de bisschoppelijke Sint-Lambertuskerk van Luik over te dragen¹⁹⁹.

Wat in de tweede helft van de 10de eeuw met de abdij is gebeurd, valt moeilijk te achterhalen. In 1007 werd het klooster verplaatst naar Thorn. Vele elementen hebben bij deze beslissing een rol gespeeld. Vooreerst het verlangen om zich te onttrekken aan de hinderlijke bemoeienissen van de kapittelheren. Ook was er de behoefte om uit het isolement te treden en het grondbezit van dichterbij te beheren. Zeer waarschijnlijk wilde men het oude klooster verlaten voor een meer comfortabel en recenter wooncomplex dat Ansfried, als graaf van het Maasland en beschermer van het domein, op een strategische plaats had laten bouwen en dat bovendien veel veiliger lag ten opzichte van periodisch terugkerende overstromingen.

Hendrik II schonk aan het klooster van Thorn een aantal bijzondere voorrechten, zoals het recht om markt te houden, tol te heffen en recht te spreken.

Wat de verhouding Aldeneik-Thorn betreft, is het belangrijk te weten dat in 1155 de hoogste instanties, met name paus Adrianus en keizer Frederik I, officieel verklaarden dat de Luikse kerk nog eigenares was van Eik, Thorn, Kessenich en Neeritter, met andere woorden alle domeinen

¹⁹⁵ DANIËLS & SANGERS 1975, p. 11.

¹⁹⁶ MINTEN 1997, p. 2.

¹⁹⁷ DANIËLS & SANGERS 1975, p. 13; MINTEN 1997, p. 3, 31.

¹⁹⁸ MINTEN 1997, p. 3.

¹⁹⁹ DANIËLS & SANGERS 1975, p. 14; MINTEN 1997, p. 4-5.

die de abdij van Aldeneik nog in 952 logischerwijze binnen het kroondomein Eik bezat. Thorn had Aldeneik dus opgevolgd als eigenares binnen het kroondomein Eik en als kerkelijke instelling die van de Luikse kapittelkerk van Sint-Lambert afhankelijk was²⁰⁰.

II. RONSE

Volgens de overlevering stichtte de heilige Amandus in het midden van de 7de eeuw een klooster toegewijd aan Sint-Petrus en Paulus in de Ronnevallei, op de linkeroever van de Molenbeek. Tussen 831 en 834 werd dit intussen vrij belangrijk geworden en uitgestrekte domein door keizer Lodewijk de Vrome geschonken aan de door hem gestichte abdij op de Inde bij Aken en als “Tenement van Inde” betiteld. Deze eerste bloeiperiode, met onder meer de schenking van de relieken van Sint-Hermes in 860, werd bruusk onderbroken door de invallen van de Noormannen in 880²⁰¹.

In het midden van de 10de eeuw vestigde een kapittel van kanunniken zich op deze plaats met recuperatie van een deel van de bezittingen, waaronder de zogenaamde “Vrijheid” en de relieken van Sint-Hermes. Ten noorden, tussen de Molenbeek en de gegraven Lozebeek, werd een gordel van motten aangelegd, vermoedelijk als verdediging van het pas opgerichte kapittel. De handelsnederzetting, ten zuiden van de omheinde site, ontwikkelde zich rondom een hoger gelegen open plein. In 1240 verleende de ondervoogd van het Tenement een stadskeure en eigen bestuur met zeven schepenen aan de nederzetting en in 1264 wist hij dit gebied af te kopen van de abdij.

In 1280 verkocht de abdij van Inde de overblijvende bezittingen van het Tenement. Ronse werd vanaf 1293 zetel van de heerlijkheid met een zevental lenen in de omliggende gemeenten en was zelf een leen van het graafschap Vlaanderen.

Een tweede heerlijkheid op het grondgebied van Ronse was de vrijheerlijkheid of zogenaamde “Vrijheid”, een circa 5 ha omheind gebied met het Sint-Pieters- en Hermes klooster als centrum, met eigen rechtsmacht in het bezit van de kapittelproost als wereldlijke heer. Binnen de Vrijheid hadden de kanunniken, naast hun collegiale met kloosterpand, kapittelgebouwen en –school, residenties voor de proost en kanunniken, twee hulpkerken, een watermolen, de noodzakelijke infrastructuur voorzien voor het toenemende aantal pelgrims van de Sint-Hermesbedevaarten, voornamelijk herbergen en brouwerijen rond een “kleine markt”, een begijnhof ten noorden ervan en het Sint-Elooishospice. Geleidelijk aan, en zeker vanaf de 16de eeuw, werd de zelfstandigheid van de Vrijheid sterk uitgehold, zowel door de vorst als door de stedelijke overheid²⁰².

Een derde kleine heerlijkheid, de “heerlijkheid en vrijheid van Landenbourg”, vormde als leen van de heerlijkheid van Frasnes, een Henegouwse enclave in Vlaanderen.

In 1402 werden de stad en de heerlijkheid verkocht aan de heren de la Hamaide, in 1549 aan Nicolas Perrenot, heer van Cranvelle en door Keizer Karel verheven tot baronie.

Met de annexatie bij Frankrijk in 1795 kwam een einde aan de bestuurlijke en gerechtelijke verscheidenheid in Ronse tussen Vrijheid, stad, baronie en heerlijkheid van Landenbourg en werd Ronse één gemeente. Naast de afschaffing van de baronie werd ook het Sint-Hermeskapittel opgeheven met uiteindelijk behoud van de collegiaal als parochiekerk. De ernaast gelegen Sint-Pietersparochiekerk werd gedesaffecteerd; het zwartzustersklooster en Sint-

²⁰⁰ MINTEN 1997, p. 4-5.

²⁰¹ ROOSENS & MERTENS 1949, p. 5-6.

²⁰² DEVOS & COLLIN 2010, p. 29-30.

Elooishospice verbeurd verklaard en verkocht. Kasteel en klooster werden de eerste locaties voor de opkomende textielindustrie²⁰³.

III. SINT-TRUIDEN

Trudo bouwde omstreeks 659 een stenen kerk en stichtte een klooster op een terreinverhoging – droog gelegen en met een goed uitzicht – op de rechteroever van de Cicindria, een vliet die tot op vandaag nog steeds onder de Sint-Truidense abdijsite stroomt. Trudo stierf in 693 en aangezien het domein aan het bisdom van Metz toebehoorde lag het voor de hand dat de bisschoppen van Metz geruime tijd het abbatiaat voor zich hielden en het beheer van het abdijdomein overlieten aan een proost²⁰⁴. Aanvankelijk liet de bisschop de abdij probleemloos het vruchtgebruik van het domein en oefende hij enkel een administratief en rechterlijk gezag uit over de inwoners. Dit bleef echter niet zo en uiteindelijk ontstond een ‘tweerherigheid’ met een abbatiaal en bisschoppelijk district binnen eenzelfde stad²⁰⁵.

Een aantal abten slaagden erin van de abdij een welvarend bedevaartsoord te maken, mede dankzij de aanwezigheid van een uitgebouwd wegennet (de romeinse weg Tongeren-Tienen en Sint-Truiden – Hoei). Voor de abdij liepen de zaken zo goed dat men kan stellen dat de Trudo-abdij in de 12de eeuw, samen met de Sint-Pieters- en Sint-Baafsabdij te Gent en de Sint-Martinusabdij te Doornik, één van de belangrijkste van het land was²⁰⁶.

Het domaniale abdijsentrum kende een gestage prestedelijke groei, met in de 11de eeuw een versnelling. Abt Adelard II maakte van ‘Suburbium Sarchinium’ een versterkte stad, in de kroniek als ‘Oppidum Trudonensis’ vermeld. Hij omringde haar met diepe grachten en hoge aarden wallen waarop houten palissades als borstwering fungeerden. Poorten en houten torens versterkten de hoeken en wegen. Dit eerste verdedigingssysteem werd in 1129, onder het abbatiaat van Rudolf, door een stenen vestingsmuur vervangen. De omgording werd bij die gelegenheid nog uitgebreid. Deze middeleeuwse stadsvesting werd in 1675 door Lodewijk XIV ontmanteld²⁰⁷.

De handelsactiviteit van de abdij kende een regionale en supra-regionale groei, want naast het omliggende terrein was ze ook eigenaar van verschillende leen- en cijnsgronden en was ze tiendeheffer²⁰⁸. De burgers begonnen zich hiertegen te verzetten en in de 14de eeuw diende de abdij zich meer en meer op zichzelf terug te trekken. Na heel wat conflicten tussen de abdij en de stad zorgde de Franse Revolutie voor een definitief einde²⁰⁹.

IV. SINT-BAAFSABDIJ GENT

De Sint-Baafsabdij, eertijds Ganda genaamd, was gelegen aan de samenvloeiing van Schelde en Leie, aan de oostkant van het laatmiddeleeuws stadsgebied²¹⁰.

Tussen 630 en 639 zou de H. Amandus de Sint-Petruskerk en een religieuze gemeenschap gesticht hebben. Rond de abdij ontwikkelde zich het afhankelijke Sint-Baafsdorp of de Sint-Baafsstede. De abdij werd tijdens de invallen van de Noormannen in 851 en 879-883 verwoest

²⁰³ <http://inventaris.vioe.be/dibe/geheel/21273>

²⁰⁴ VLAEMINCK 1990, p. 15.

²⁰⁵ VLAEMINCK 1990, p. 17-18.

²⁰⁶ VLAEMINCK 1990, p. 17.

²⁰⁷ VLAEMINCK 1990, p. 20.

²⁰⁸ VLAEMINCK 1990, p. 22.

²⁰⁹ VLAEMINCK 1990, p. 24.

²¹⁰ VERHULST 1958, p. 3.

en door de monniken achtergelaten. In 940 begon men aan de wederopbouw onder stimulans van graaf Arnulf de Grote. Onder paus Paulus III werden de monniken in 1536 geseculariseerd en overgebracht naar een nieuw kapittel aan de Sint-Janskerk, vanaf dan Sint-Baafskathedraal genoemd.

In 1540 werd de abdij op bevel van Keizer Karel opnieuw gedeeltelijk gesloopt voor het bouwen van een citadel, het zogenaamde Spanjaardkasteel. Reeds vanaf 1577 was de citadel het slachtoffer van talrijke belegeringen en aanpassings- en verbouwingen. In 1581 werd de kerk volledig vernield door de calvinisten. In de 19de eeuw werd het Spanjaardkasteel gesloopt en wat overbleef van de vroegere abdij werd als ruïne behouden²¹¹.

V. SINT-PIETERSABDIJ GENT

De Blandinusberg, gelegen aan de oever van de Schelde, was een uitmuntende keuze voor de stichting van een klooster. Enerzijds was ze gunstig gelegen voor het aanvoeren van bouwmaterialen, anderzijds vormde ze een schakel voor de verspreiding van de nieuwe geestelijke stromingen.

Het klooster werd in het midden van de 7de eeuw opgericht door Amandus, kort na het ontstaan van de Sint-Baafsabdij. In het eerste kwart van de 8ste eeuw kreeg het reeds een zware klap te verduren. Karel Martel verjoeg in 716 abt Celestinus en verdeelde de abdijgoederen onder zijn vazallen, waardoor het klooster in verval raakte. Dit zou duren tot 814, wanneer Einhard tot lekenabt benoemd werd, maar nog geen halve eeuw later vielen de Noormannen binnen en vluchtte men. In 937 keerde men terug naar hun zwaar gehavend klooster. Deze werd door bemiddeling van graaf Arnulf I in 941 opnieuw ingericht²¹².

In de 10de eeuw was er een stijgend belang van de kerk door het feit dat de graven van Vlaanderen er de investituur ontvingen en velen er begraven werden. De bloeiperiode van de abdij was in de 11de-12de eeuw, toen de abten wereldlijke, geestelijke en rechterlijke macht hadden in het zogenaamde Sint-Pietersdorp dat onafhankelijk was van de stad Gent tot 1796. Er gebeurde een verdere uitbreiding van bezittingen door schenkingen, aankopen en ontginningen.

Naast de financieel-economische moeilijkheden eind 12de – begin 13de eeuw, begon in het midden van de 13de eeuw eveneens een religieuze crisis. Eind 13de eeuw was er economisch herstel, maar in de tweede helft van de 16de eeuw werd de abdij ten gronde gebracht door de beeldenstormers en werden de kloostergebouwen haast volledig vernield. Eind 16de eeuw keerden de monniken terug en begonnen aan de wederopbouw van de abdij²¹³.

VI. TORHOUT

Het klooster bestond reeds in 654, maar het is onduidelijk wie het gesticht heeft en onder welke regel de monniken leefden²¹⁴.

²¹¹ Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed.

²¹² VAN DRIESSCHE 1980, p. 9-10.

²¹³ Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed.

²¹⁴ MEERSSEMAN & FIRMIN 1942, p. 8.

VII. WINTERSHOVEN

De oude Sint-Petruskerk werd opgericht op een leemachtig terrein dat zachtjes afhelt in de richting van de Mombeek, een waterloop die een zeventigtal meter oostwaarts door een moerassig gebied vloeit. Het terrein werd evenwel door grondaanvoer genivelleerd.²¹⁵

De H. Landoaldus werd door Rome aan de H. Amandus, bisschop van Tongeren-Maastricht, toevertrouwd om hem bij de geloofsverkondiging in dit gewest behulpzaam te zijn. Samen met zijn gezellen vestigde hij zich in Wintershoven, op een domein dat wellicht de H. Bavo toebehoorde en later aan de Sint-Baafsabdij te Gent werd geschonken.²¹⁶

Volgens de geschiedkundige bronnen zou zich omstreeks het midden van de 7de eeuw te Wintershoven een kloostergemeenschap gevestigd hebben, die met het bekeringswerk van deze streek gelast was. Verscheidene leden ervan werden heilig verklaard en zouden ter plaatse in de kerk begraven geweest zijn. Hun gebeente werd evenwel in latere jaren naar de Sint-Baafsabdij te Gent overgebracht.²¹⁷

Toen in de 9de eeuw de Noormannen de streek onveilig maakten, werden de kostbare relieken in veiligheid gebracht. Volgens een oud document zou hun gebeente onder een gemetseld gewelf in de kerk aldaar verstoken zijn. Boudewijn II, graaf van Vlaanderen (879-918), legde beslag op de goederen van de Sint-Baafsabdij, waaronder deze van Wintershoven. Zijn opvolger Arnulf van Vlaanderen (918-965) schonk zijn bezittingen te Wintershoven aan een zekere Wandbold en later aan diens zoon Lantzo. Onder deze Lantzo en zijn vrouw Sigeburgis werden de beenderen van Landoald, Amantius, Adeltrudis en Vinciano opgegraven en in ere hersteld. In 980 werden de relieken in drie schrijnen opgeborgen en naar Gent vervoerd.²¹⁸ In 1624 en 1897 kreeg Wintershoven echter enkele relieken terug.²¹⁹

---

²¹⁵ LUX 1969, p. 159.

²¹⁶ LUX 1969, p. 147.

²¹⁷ LUX 1969, p. 145.

²¹⁸ LUX 1969, p. 149.

²¹⁹ LUX 1969, p. 150.

Vlaamse overheid

